

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АНТОНЮК ДМИТРО ІГОРОВИЧ

УДК 328.185:351.9](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛЕГІТИМАЦІЙНІ АСПЕКТИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В
УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

052 – Політологія

Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Д. І. Антонюк

Науковий керівник: **Юрійчук Євгенія Петрівна**, доктор політичних наук,
доцент

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Антонюк Д.І. Легітимаційні аспекти антикорупційного контролю в Україні в умовах глобалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 052 – Політологія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2023.

Дисертаційна робота присвячена актуальній проблемі вивчення сутності й місця антикорупційного контролю в процесі легітимації публічної влади в Україні в умовах глобалізації. Отримання Україною членства в Європейському Союзі та у складі НАТО багато в чому залежить від правильних дій та рішень вітчизняної публічної влади на виконання умов вступу, серед яких протидія корупції набуває першочергового значення. Дотримання визначеного змінами до Конституції України в 2019 році євроінтеграційного курсу неможливе без легітимності української влади як з боку власного народу, так і міжнародної спільноти.

З початком активної фази російсько-української війни постала гостра потреба в колективних діях, необхідних для захисту державного суверенітету. Розрізненість і відсутність взаємодовіри в цей час, породженої корупційними зловживаннями в органах влади, зумовлює послаблення обороноздатності України та ставить під загрозу не лише євроінтеграційні перспективи, але й існування України як держави. Саме на вирішення цих проблем і спрямовано дисертаційну роботу, опрацювання теми якої має високу наукову актуальність та велику практичну значущість для подальшого розвитку системи антикорупційного контролю в Україні.

Враховуючи це, **об'єктом** наукового аналізу стало формування та реалізація політики протидії корупції в Україні в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Предметом дисертаційного дослідження виступили легітимаційні аспекти антикорупційного контролю як механізму протидії корупції в Україні в контексті розгортання глобалізаційних і євроінтеграційних процесів.

Метою дисертації стало здійснення комплексного дослідження легітимаційного потенціалу механізму антикорупційного контролю в умовах глобалізації. Для її досягнення було вирішено низку конкретних **завдань**, а саме: визначено теоретико-методологічні засади дослідження антикорупційного контролю в легітимаційних процесах у контексті глобалізації; виокремлено правові й політичні основи антикорупційного контролю як механізму легітимації публічної влади в Україні в умовах європейської інтеграції; проаналізовано особливості антикорупційного контролю як чинники делегітимації влади в Україні; проаналізовано роль антикорупційного контролю у формуванні довіри громадян до інститутів влади; досліджено легітимаційний потенціал інститутів громадянського суспільства в механізмі антикорупційного контролю в Україні.

Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У вступі обґрунтовано актуальність та своєчасність виконаного дослідження, сформульовано його мету й завдання, подано об'єкт й предмет, методи дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, описано їх апробацію.

У першому розділі дисертаційної роботи розкрито теоретико-концептуальні засади дослідження легітимності як найвищого ступеня довіри та підтримки публічної влади та встановлено зв'язок контролю з процесами легітимації. Його легітимаційний аспект передбачає широку громадську участь у відповідному процесі, особливо щодо виявлення й запобігання корупції. Зазначені методологічні принципи виявлення антикорупційного контролю дозволяють розглядати його у двох вимірах, зокрема як частину політичної системи, що блокує прийняття нецільових рішень, та як самостійний системний механізм, кожен елемент якого відіграє

свою роль в антикорупційному процесі. Також визначено критерії оцінювання механізму антикорупційного контролю, серед яких виокремимо ефективність, відповідність процедурним вимогам і європейським цінностям та легітимність.

У наступному розділі розглядається стан антикорупційного контролю в країнах-сусідах України, що належать до так званих молодих демократій та є членами Європейського Союзу, інтеграція нашої держави до якого підтверджена відповідною постановою Верховної Ради. Підтверджено негативний вплив політичної корупції на легітимність влади, що особливо чітко простежується у Польщі та Угорщині на сучасному етапі та підтверджується кількісними даними.

Розкрито взаємозв'язок між рівнем верховенства права та можливостями антикорупційного контролю, що виступають стійким фундаментом конституційної демократії. Ґрунтовне вивчення дозволило виокремити два різновиди поняття довіри: *загальна* та *спеціалізована*. Проаналізовано ефективність вітчизняної моделі антикорупційного контролю відповідно до міжнародних стандартів. Визначено ряд ключових недоліків, що гальмують процеси протидії корупції в Україні, серед яких помітно виділяється відсутність достатньої самостійності у відповідних органів, що в контексті євроінтеграції зокрема зумовлює порушення положень Кримінальної- та Цивільної конвенції Ради Європи.

У третьому розділі визначено й проаналізовано перспективи парламентського контролю в Україні та запропоновано ряд рекомендацій з метою його вдосконалення: впровадити інститут інтерпеляції, забезпечити всебічними можливостями парламент здійснювати контроль за публічними фінансами, розширити функціональний потенціал парламентської опозиції тощо.

Запропоновано практичну модель механізму антикорупційного контролю на регіональному рівні, де кожен його елемент поступово долучається до відповідного процесу. Акторами регіонального механізму

протидії корупції виступають викривачі, медіа, громадськість, правоохоронні органи та вищі органи державної влади, між якими чітко простежується зв'язок. Відповідно до українських реалій знайшли подальшого розвитку критерії легітимації влади на локальному рівні. Основний акцент зроблено на дослідженні тих критеріїв, які передбачають здійснення нагляду й контролю: ефективна взаємодія/співпраця влади із суспільством, громадський контроль, антикорупційна діяльність, залучення новітніх технологій для удосконалення взаємозв'язку «влада – суспільство», забезпечення публічності публічних органів влади. У разі підтвердження корупційного правопорушення у посадової особи спеціальним розслідуванням доведено доцільність застосування щодо неї окрім політичної інших форм відповідальності (адміністративної, кримінальної) задля дотримання принципу справедливості, чого наразі не спостерігаємо в Україні.

У заключному розділі сформульовано основні засади функціонування антикорупційних неурядових організацій на національному й локальному рівнях. Оскільки медіа тісно взаємодіють з організаціями громадянського суспільства і НУО, у дисертаційній роботі продемонстровано переваги незалежної журналістики над централізованим висвітленням суспільно важливої інформації для формування позитивного іміджу й довірливого ставлення до офіційної влади під час воєнного стану.

Досліджено місце антикорупційної риторики у виборчому процесі, її вплив на електоральний вибір громадян. Доведено неефективність її використання без відповідних практичних дій, що чітко спостерігалось під час двох виборчих кампаній 2019 року в Україні та після їх завершення. Запропоновано власну типологію антикорупційної риторики, яка складається з трьох типів: *конструктивна* пропонує дієві практичні заходи з подолання корупції; *емоційна* орієнтована на мобілізацію виборців шляхом впливу на їх емоції; *змішана* поєднує властивості двох попередніх типів. Запропоновано утворення на території України мережі журналістів-розслідувачів на добровільних засадах, які оперативно й ефективно відстежуватимуть

корупційні схеми, нелегальний рух коштів на регіональному й національному рівнях, що дозволить їй з часом інтегруватися до відповідної глобальної мережі антикорупційного контролю.

Ключові слова: корупція, антикорупційний контроль, громадський контроль, політична участь, легітимація, легітимність, Україна, глобалізація, євроінтеграція, політичне представництво, штучний інтелект.

ABSTRACT

Antoniuk D.I. Legitimation Aspects of Anti-Corruption Control in Ukraine in the Conditions of Globalization. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 052 – Political Science. – Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2023.

The dissertation is devoted to the topical issue of studying the essence and place of anti-corruption control in the process of legitimizing public power in Ukraine in the context of globalization. Ukraine's membership in the European Union and NATO largely depends on the correct actions and decisions of the national public authorities to fulfill the conditions of accession, among which the fight against corruption is of primary importance. Adherence to the European integration course determined by the changes to the Constitution of Ukraine in 2019 is impossible without the legitimacy of the Ukrainian government, both from the side of its own people and the international community.

With the beginning of the active phase of the Russian-Ukrainian war, there was an urgent need for the collective actions necessary to protect state sovereignty. Differences and lack of mutual trust at this time, caused by corruption abuses in the government bodies, result in the weakening of Ukraine's defense capabilities and endanger not only European integration prospects, but also the existence of Ukraine as a state. The thesis is aimed at solving these problems and its study is of high

scientific relevance and great practical significance for the further development of anti-corruption control in Ukraine.

Taking this into account, the object of scientific analysis is the formation and implementation of anti-corruption policy in Ukraine in the context of globalization and European integration processes.

The **subject** of the dissertation study is the legitimizing aspects of anti-corruption control as a mechanism for combating corruption in Ukraine against the background of the globalization processes deploying.

The **objective** of the thesis was to carry out a comprehensive study of the legitimation potential of the anti-corruption control mechanism in the context of globalization.

In order to achieve it, a number of specific tasks were solved, namely: the theoretical and methodological principles of the study of anti-corruption control in legitimation processes in the context of globalization were determined; the legal and political foundations of anti-corruption control as a mechanism of legitimation of public power in Ukraine in the context of European integration are highlighted; the peculiarities of anti-corruption control are analyzed as factors of delegitimization of power in Ukraine; the role of anti-corruption control in the formation of citizens' trust in government institutions is analyzed; the legitimation potential of civil society institutions in the mechanism of anti-corruption control in Ukraine is investigated.

The dissertation consists of an abstract, an introduction, four sections, conclusions, a list of references and appendices. The introduction substantiates the relevance and timeliness of the performed study, formulates its objective and tasks, presents the object and subject, research methods, formulates the scientific novelty and practical significance of the obtained results, and describes their approbation.

In the first section of the dissertation, the theoretical and conceptual foundations of the study of legitimacy as the highest degree of trust and support of public authorities are revealed, and the connection between control and legitimation processes is established. Its legitimating aspect involves broad public participation in the relevant process, especially in the detection and prevention of corruption. The

specified methodological principles of identifying anti-corruption control allow considering it in two dimensions, in particular as a part of the political system that blocks the adoption of non-targeted decisions, and as an independent system mechanism, each element of which plays its role in the anti-corruption process. Evaluation criteria for the anti-corruption control mechanism have also been determined, among which efficiency, compliance with procedural requirements and European values, and legitimacy are singled out.

The next section examines the state of anti-corruption control in Ukraine's neighboring states, which belong to the so-called young democracies and are members of the European Union, the integration of our state into which is confirmed by the relevant resolution of the Verkhovna Rada. The negative influence of political corruption on the legitimacy of the government is confirmed, which is especially clearly visible in Poland and Hungary at the current stage and is confirmed by the quantitative data.

The relationship between the level of the rule of law and the possibilities of anti-corruption control, which are a stable foundation of constitutional democracy, is revealed. A thorough study made it possible to distinguish two varieties of the concept of trust: general and specialized. The effectiveness of the domestic model of anti-corruption control in accordance with international standards is analyzed. A number of key shortcomings that inhibit the processes of combating corruption in Ukraine have been identified, among which the lack of sufficient independence of the relevant bodies stands out.

The third section defines and analyzes the prospects of parliamentary control in Ukraine and offers a number of recommendations to improve it: to implement the institution of interpellation, to provide the parliament with comprehensive opportunities to exercise control over public finances, expand the functional potential of the parliamentary opposition, etc.

A practical model of the anti-corruption control mechanism at the regional level is proposed, where each of its elements is gradually included in the corresponding process. The actors of the regional anti-corruption mechanism are

whistleblowers, the media, the public, law enforcement agencies, and higher state authorities, with a clear connection between them. In accordance with Ukrainian realities, the criteria for the legitimation of authorities at the local level found further development. The main emphasis is placed on the study of those criteria that provide for the implementation of supervision and control: effective interaction/cooperation of the government with society, public control, anti-corruption activities, the involvement of the latest technologies to improve the “government – society” relationship, ensuring the publicity of public authorities. If an official’s corruption offense is confirmed there should be conducted some special investigation which proves the expediency of applying other forms of responsibility (administrative, criminal), in addition to political one, in order to comply with the principle of justice, which is currently not observed in Ukraine.

The final section formulates the basic principles of the functioning of anti-corruption non-governmental organizations at the national and local levels. Since the media and NGOs closely interact, the thesis demonstrates the advantages of independent journalism over the centralized coverage of socially important information for the formation of a positive image and a trusting attitude towards the official authorities during martial law.

The place of anti-corruption rhetoric in the election process, its influence on the electoral choice of citizens has been studied. The ineffectiveness of its use without appropriate practical actions has been proven, which was clearly observed during the two election campaigns of 2019 in Ukraine and after their completion. An own typology of anti-corruption rhetoric is proposed, which consists of three types: a constructive one offers effective practical measures to overcome corruption; an emotional one is focused on mobilizing voters by influencing their emotions; a mixed one combines the properties of the two previous types. It is proposed to form a network of journalists-investigators on a voluntary basis on the territory of Ukraine, which will promptly and effectively monitor corruption schemes, and illegal movement of funds at the regional and national levels, which will enable its further integration into the corresponding global network of anti-corruption control

Key words: corruption, anti-corruption control, public control, political participation, legitimation, legitimacy, Ukraine, globalization, European integration, political representation, Artificial Intelligence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1) Антонюк Д. Антикорупційний контроль: теоретико-методологічні підходи до розуміння та вивчення. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 5–9.

2) Антонюк Д. Основні критерії легітимації публічних органів влади на місцевому рівні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 27. С. 135–139.

3) Антонюк Д. Проблеми та перспективи діяльності журналістів розслідувачів в контексті протидії корупції у сучасній Україні. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. Т. 9. С. 159–169.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1) Yuriychuk Y., Antoniuk D. Clientelism in the electoral process as a manifestation political corruption. Case of Ukraine. *Wschód Europy*. 2021. Vol. 7, № 1. P. 101–118.

2) Антонюк Д. Антикорупційні можливості нових освітніх технологій: легітимаційний аспект. *Education in the post coronavirus world: the place of information and innovative technologies*. 2020. С. 24–30.

3) Антонюк Д. Дотримання умов соціального розвитку суспільства як важлива складова легітимації влади в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Economic and Social-Focused Issues of Modern World, Proceedings of the 3rd International Scientific Conference*. 2020. P. 132–141.

4) Антонюк Д. Легітимаційні аспекти антикорупційної діяльності неурядових організацій Польщі: досвід для України. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2020. Вип. 7. С. 88–98.

5) Юрійчук Є., Антонюк Д. Довіра vs. Корупція: рефлексії влади в умовах пандемії. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2021. Вип. 8. С. 119–129.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1) Антонюк Д. Взаємодія «Україна-ЄС» як чинник становлення вітчизняного механізму антикорупційного контролю. *Європейська інтеграція: виклики та перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. студ.-наук. конф. Львів, 2021. С. 46–49.

2) Антонюк Д. Використання громадських online-інструментів як чинник антикорупційного контролю на місцевому рівні: досвід для України. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. X Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2020. С. 198–201.

3) Антонюк Д. Електоральний клієнтелізм як прояв політичної корупції в Україні. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XI Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 30–33.

4) Юрійчук Є., Антонюк Д. Політична корупція як загроза регіональній безпеці в умовах воєнного стану (на прикладі Чернівецької області). *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 92–95.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГІТИМАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ КОНТРОЛЮ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ	22
1.1. Методологічні принципи вивчення антикорупційного контролю як складника легітимаційного процесу.	22
1.2. Основні теоретичні підходи до дослідження легітимаційних процесів.	34
1.3. Аналіз джерельної бази дослідження.	46
Висновки до Розділу 1.	59
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЯК МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	61
2.1. Вплив політичної корупції на легітимність влади в державах п'ятої – шостої хвиль розширення Європейського Союзу.	61
2.2. Взаємозв'язок політичної корупції та демократії в Україні.	73
2.3. Місце антикорупційного контролю у формуванні системи інструментів довіри громадян до інститутів влади.	84
2.4. Ефективність національної моделі антикорупційного контролю в контексті реалізації євроінтеграційної політики України.	94
Висновки до Розділу 2.	106
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ЛОКАЛЬНИЙ РІВНІ	109
3.1. Легітимаційний потенціал парламентського контролю.	109

	14
3.2. Апробація інструментів антикорупційного контролю на рівні регіональних органів влади.	119
3.3. Перспективи формування легітимаційних інструментів антикорупційного контролю в локальних політичних практиках.	128
3.4. Делегітимаційний чинник політичної безвідповідальності за корупційну діяльність в органах влади.	139
Висновки до Розділу 3.	152
РОЗДІЛ 4. ЛЕГІТИМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНТРОЛЮ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	155
4.1. Роль та місце організацій громадянського суспільства глобального та національного рівнів у механізмі антикорупційного контролю.	155
4.2. Практики антикорупційного контролю в системі інструментів політичного представництва в Україні.	166
4.3. Дієвість та легітимаційні можливості медіа в сфері антикорупційного контролю.	176
Висновки до Розділу 4.	184
ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	246

ВСТУП

Актуальність теми. У зв'язку з глобальними та регіональними процесами – трансформацією політичних систем у напрямку демократизації, російсько-української війни, необхідністю протидії корупції як глобального явища виникає гостра потреба у створенні ефективних механізмів контролю органів політичної влади для забезпечення їх відкритості та довіри з боку громадянського суспільства як на глобальному, так і європейському, національному, регіональному, локальному рівнях. Для держав, які обрали схвалений більшістю населення євроінтеграційний вектор розвитку, до яких відносимо й Україну, такі завдання надзвичайно актуальні. Подолання корупції, наявність і ефективне функціонування механізму протидії корупції є обов'язковим критерієм і вимогою Європейського Союзу щодо вступу до цієї міжнародної організації. Наявність корупції в органах влади, відсутність незалежної судової системи, недотримання принципів справедливості як основи внутрішньої легітимності влади є основною перешкодою для набуття зовнішньополітичної легітимності України як кандидата на вступ до ЄС.

Налагодження антикорупційного контролю має неабияке значення для цих процесів, особливо на регіональному рівні, де легітимність органів публічної влади є основним критерієм успішного завершення в Україні реформи децентралізації. На рівні загальнонаціонального органу представницької влади важливо забезпечити ефективність парламентського контролю в процесі прийняття політичних рішень. Тому постає необхідність вивчення та встановлення взаємозв'язку легітимності, контролю та відповідальності в системі органів влади та особливо регіональному рівнях під впливом глобальних чинників.

Численні корупційні скандали в Україні чітко демонструють залежність між діями влади та ставленням до неї громадськості. З розвитком інформаційних технологій діяльність українських політиків, посадовців перебуває під пильним наглядом, однак це не гарантує остаточної ліквідації

корупційних ризиків у сфері політичної влади. Корупційні діяння представників інститутів влади демонструють, як рівень суспільної довіри залежить від їх причетності до корупційних схем і впливає на характер політичної участі громадян України, підтримку ними політичного курсу, легітимацію та легітимність влади.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну українське суспільство організацією протидії агресору артикулювало запит на здійснення контролю за надходженням до держави гуманітарної допомоги, закупівлею спорядження й техніки для Збройних сил України, які супроводжуються кричущими корупційними скандалами, про які стало відомо тільки завдяки активній участі громадянського суспільства, діяльності засобів масової інформації, журналістів-викривачів, неурядових організацій, міжнародних організацій, ЄС. Це свідчить про недостатньо ефективний механізм попередження корупційних правопорушень Україні, який не адаптований до надзвичайних ситуацій, а тому тема взаємозалежності легітимності влади та антикорупційної політики потребує подальшого вивчення особливо на теренах сучасної України, де під впливом світових трендів здійснюється реформування органів публічної влади. А тому необхідність дослідження виявлення шляхів удосконалення механізму антикорупційного контролю як важливого складника легітимаційного процесу, що сприятиме досягненню внутрішньої та зовнішньої легітимності влади і входженню України до ЄС, є надзвичайно актуальним.

Незважаючи на підвищений інтерес до вивчення можливостей протидії корупції та легітимаційних аспектів антикорупційного контролю в умовах глобалізації й значну кількість наукових розробок в цьому напрямку, відсутній комплексний підхід до її дослідження. Зокрема, потребують подальшого вивчення питання, пов'язані з теоретико-методологічними основами антикорупційного контролю й легітимності, визначення їх поєднання на тлі глобалізаційних і євроінтеграційних процесів, зокрема в контексті дотримання

засад конституційної демократії, верховенства права та забезпечення ефективності влади.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексного дослідження легітимаційного потенціалу механізму антикорупційного контролю в умовах глобалізації. Для досягнення зазначеної мети були сформульовані такі дослідницькі завдання:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження антикорупційного контролю в легітимаційних процесах у контексті глобалізації;
- виокремити правові та політичні основи антикорупційного контролю як механізму легітимації влади в Україні в умовах європейської інтеграції;
- проаналізувати особливості антикорупційного контролю як чинники делегітимації влади в Україні;
- проаналізувати роль антикорупційного контролю у формуванні довіри громадян до інститутів влади;
- дослідити легітимаційний потенціал інститутів громадянського суспільства в механізмі антикорупційного контролю в Україні.

Об’єкт дослідження – формування та реалізація політики протидії корупції в Україні в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Предмет дослідження – легітимаційні аспекти антикорупційного контролю як механізму протидії корупції в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдань дисертаційного дослідження використано такі методи: метод системного аналізу, який дозволив детально розглянути взаємозв’язок та взаємовплив елементів механізму антикорупційного контролю; порівняльний метод, який дав змогу порівняти моделі механізму протидії корупції в Україні та за кордоном, для євроінтеграції України та в умовах глобалізації; інституційний підхід зумовив цілісне дослідження інститутів, які беруть участь у функціонуванні системи антикорупційного контролю та інститутів громадянського суспільства; методи

математичного аналізу дали можливість дослідити напрацьовані міжнародними організаціями кількісні показники (індекси) сприйняття корупції, демократії, громадської доброчесності та з метою визначення чинників, що уповільнюють розвиток антикорупційного контролю; метод моделювання використано для побудови моделей взаємодії інститутів громадянського суспільства та антикорупційних органів у контексті запобігання й протидії корупції.

Для здійснення дослідження було використано низку загальнонаукових методів: під час формулювання висновків та пропозицій щодо вдосконалення функціонування антикорупційного контролю використано метод аналізу та синтезу; за допомогою методу індукції проаналізовано суб'єкти та явища, що складають основу механізму антикорупційного контролю, їх місце, роль, функціональний потенціал щодо протидії корупції; натомість метод дедукції застосовується під час дослідження критеріїв легітимації влади на локальному рівні, завдяки чому здійснюється їх поділ на внутрішні й зовнішні; застосування методу абстрагування у дисертаційному дослідженні передбачає формування пропозицій з удосконалення антикорупційного контролю в Україні, створення його сталої моделі, яка буде ефективною як у воєнний, так і в мирний час.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексної науково-дослідної теми «Держава і суспільство: напрямки та політичні механізми взаємодії» (номер державної реєстрації 0114U003500), що розробляється кафедрою політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні теоретико-методологічних засад та розробленні практичних рекомендацій вдосконалення функціонування механізму антикорупційного контролю в Україні в умовах глобалізації, зокрема:

вперше:

– запропоновано класифікацію типів антикорупційної риторики як дієвого інструменту конкурентної переваги у виборчому процесі та базового інструменту системи антикорупційного контролю. На основі аналізу та систематизації окремих кейсів політичної діяльності під час електорального циклу виокремлено три види *антикорупційної риторики*:

1. *Конструктивну*, яка полягає у ініціюванні заходів мінімізації корупції, зокрема шляхом пропозиції відповідних рішень.

2. *Емоційну*, що базується на дискредитації політичних опонентів шляхом представлення виборцям фактів корупції за їх участю.

3. *Змішаний* тип, який об'єднує властивості двох попередніх.

удосконалено:

– науково-теоретичні підходи до визначення сутності поняття «антикорупційний контроль» в частині обґрунтування доцільності його тлумачення як: комплексу взаємопов'язаних заходів щодо обмеження та стимулювання дій суб'єктів політичної влади відповідно до функцій, повноважень задля забезпечення сприятливого існування суспільства, що включає організаційну здатність політичних інститутів, громадян та інститутів громадянського суспільства на різних рівнях – від глобального до локального – до протидії корупційним правопорушенням. Такий підхід вказує на системний характер антикорупційного контролю, дотримання якого сприяє формуванню легітимності політичної влади;

– комплексний підхід до розуміння взаємозв'язку між поняттями антикорупційного контролю, ефективністю влади, верховенством права, демократією, підзвітністю та політичною участю, що дозволяє виробити стратегію удосконалення механізму антикорупційного контролю;

– механізм антикорупційного контролю на регіональному рівні, що базується на взаємодії «влада – суспільство», кожен із суб'єктів якого поступово залучається до його реалізації;

– критерії легітимації влади на локальному рівні політики, де чільне місце займають інструменти контролю за місцевою владою та активна

політична участь. Сукупність цих критеріїв відображає взаємозв'язок між антикорупційним контролем, легітимацією та легітимністю.

набули подальшого розвитку

– концептуальні підходи до визначення функцій механізму антикорупційного контролю, які полягають у превентивному передбаченні або ж виявленні корупційних ризиків в політичній системі, особливо в період активної фази російсько-української війни, подальшій розробці методів їх запобігання. Новація підходу полягає у виявленні слабких сторін чинного механізму та визначенні напрямів його вдосконалення, які б не були настільки явними у мирний час;

– пропозиції щодо подальшого вдосконалення парламентського контролю як одного з інструментів протидії корупції, посадових зловживань та конфлікту інтересів усередині виконавчої гілки влади, що є особливо актуальним під час воєнного стану;

– розуміння ролі антикорупційних міжнародних неурядових організацій і незалежних медіа щодо протидії корупції, базованої на налагодженні співпраці та створенні мереж взаємодії, що значно покращить їх ефективність та результативність.

Практичне значення очікуваних результатів. Науково-практичні рекомендації щодо покращення функціонування вітчизняного механізму антикорупційного контролю, які полягають у забезпеченні самостійності антикорупційних органів; реформуванні українського антикорупційного законодавства, максимально широкому залученні громадськості до антикорупційних процесів допоможуть забезпечити поступове зростання ефективності антикорупційного контролю через створення додаткових обмежень, формування політичної довіри, легітимації та легітимності влади.

Результати дисертаційного дослідження, його висновки та рекомендації можуть бути використані суб'єктами політичного процесу та інститутами громадянського суспільства для реалізації антикорупційного контролю за діяльністю інститутів влади як ефективного легітимаційного механізму в

Україні. Також вони можуть бути базою для подальших наукових досліджень політичних процесів.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, положення та розробки, викладені в дисертації, отримані дисертантом особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дослідженні використано лише ті положення, ідеї та висновки, що є результатом особистих напрацювань автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації представлені в трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України (категорія «Б»). Додатково результати дисертаційного дослідження відображені в п'яти наукових статтях, три з яких вийшли друком в державах-членах ЄС.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на 14 підрозділів; висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГІТИМАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ КОНТРОЛЮ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Методологічні принципи вивчення антикорупційного контролю як складника легітимаційного процесу.

Методологічна складова є надзвичайно вагомою для кожного наукового дослідження, оскільки від неї залежить правильність отриманих результатів. Це зумовлює потребу визначення основних методологічних підходів, які, на нашу думку, слід використати в даному дослідженні.

Для дослідження проблеми легітимаційних аспектів антикорупційного контролю в Україні в умовах глобалізації нам знадобиться комплекс підходів і методів, які у повній мірі розкривають особливості взаємозв'язку рівня корупції в державі із легітимністю політичної влади, а також визначають проблемні моменти, які шкодять налагодженню взаємної довіри (держава – суспільство). Оскільки, дослідження спирається на вивчення теоретичних основ концепту «антикорупційного контролю», а також на визначення факторів, що сприяють легітимності, ми вважаємо, що найбільш придатними для дослідження є *системний, неоінституціональний, структуралістський і конструктивістський підходи*.

Системний підхід – набір загальнонаукових методологічних принципів, за допомогою яких досліджувані об'єкти розглядаються як цілісні системи. Система – загальнонаукове поняття, що виступає сукупністю елементів, що є взаємопов'язаними між собою, постійно обмінюються інформацією, утворюють певну цілісність тощо. Таким чином, основними вимогами системного аналізу є наступними:

- дослідження залежності кожного елемента системи відповідно його властивостей та функцій;
- розгляд системи як цілісного утворення, що постійно розвивається;

- вивчення механізму взаємодії системи і середовища, в якому вона знаходиться;
- визначення характеру ієрархічності, яка притаманна досліджуваній системі;
- аналіз впливу окремих елементів на функціональність та поведінку усієї системи.

Завдяки цьому підходу ми можемо розглядати антикорупційний контроль у двох вимірах:

1) антикорупційний контроль як складова політичної системи, зокрема тієї, яку у своїх дослідженнях пропонує американський науковець Д. Істон, де антикорупційний контроль може виступати в ролі «підтримки», який шляхом нівелювання корупційних факторів забезпечує прийняття управлінських рішень відповідно до вимог широкого загалу, що, як вже зазначалося, легітимізуватиме владу;

2) антикорупційний контроль як окрему систему, де усі його елементи взаємодіють між собою та обмінюються даними для протидії корупційним ризикам.

Важливу роль в системному підході відіграє поняття самоорганізації, що характеризується процесом створення або модернізації складної відкритої системи, зв'язки між елементами якої не є жорсткими, а радше навпаки, що засновані на обопільній довірі [21, с. 36–37].

Для якісного вивчення проблематики дослідження доцільно визначити та розкрити ключові інститути, які в ній фігурують і визначають політичну поведінку, виявити можливе оптимальне поєднання з соціальними інститутами, бо саме інститути впливають на політичну поведінку протидії корупції, визначаючи, на думку Дж. Марча та Й. Олсена, рамки «індивідуального вибору через формування та вираження переваг» [396]. Із цим нам допоможе *неоінституціональний підхід* через вивчення:

1) *інститутів громадянського суспільства* з метою визначення сильних сторін тих, які здатні якісно протидіяти корупції та стати частиною цілісного антикорупційного механізму;

2) *політичних інститутів*, зокрема тих, що приймають управлінські рішення, оскільки особи, які обіймають в них посади мають власні інтереси. Визначення їх потенціалу протидії корупції, зокрема шляхом пошуку слабких місць для вироблення рекомендацій з їх подолання;

3) *глобальних інститутів* антикорупційного контролю.

Дослідження *інституту виборів* необхідне, тому що, з одного боку, він виступає як незамінний складник механізму антикорупційного контролю, який забезпечує оновлення персоналізованого складу політичної системи і тим самим попереджує укорінення корупції серед представників політичної еліти. З іншого боку – інститут виборів сам піддається корупційному впливу та внаслідок цього, навпаки, створює проблеми. Саме неоінституціоналізм дає змогу поглянути на відтворення політичної системи через вибори на основі її легітимності.

Ця теза дозволяє досліджувати нам складники системи протидії корупції, які не володіють яскраво вираженим антикорупційним спрямуванням, та до яких ми відносимо різноманітні неурядові організації, що завдяки своїй діяльності створюють передумови розвитку громадянського суспільства, яке відіграє провідну роль в механізмі антикорупційного контролю. Також, системний підхід, на наш погляд, дозволяє зрозуміти принципи взаємодії «влада – суспільство», що є яскравим виразником легітимності управлінських структур і прийнятих ними рішень, оскільки в ній, як в справжній системі, відбувається постійна взаємодія між інститутами та інституціями влади і громадянського суспільства.

Завдяки *структуралізму* модель антикорупційного контролю розглядається як окрема структура, що діє всередині політичної системи та виконує покладені на неї функції. При цьому він включає у свій склад набір взаємопов'язаних між собою інститутів, норм, груп, що володіють

антикорупційними властивостями, себто своїми діями створюють обмеження для поширення корупції. Саме тому антикорупційний контроль як самостійна структура володіє стійким характером, функціонує несвідомо та не може бути емпірично сприйнятим.

Конструктивістський підхід, за основу якого взято конструктивістську теорію П. Бергера та Т. Лукмана [338], дозволяє сконструювати особливий тип соціальної реальності, ключове місце в якому займає антикорупційний контроль. Один із рівнів відповідної реальності передбачає поділ представників суспільства на типи, залежно від притаманних їм цінностей. Перевага антикорупційних цінностей зумовлює появу відповідних інститутів, які знаменують появу наступного рівня – інституціоналізацію. Заключним та найвищим рівнем соціальної реальності виступає легітимація, що утворює розподіл ролей всередині суспільства, а відтак затверджує модель поведінки, заснованій на несприйнятті корупції як такої, нетерпимість до неї та формує знання щодо протидії їй. Відзначимо, комунікація, як показник спільної діяльності індивідів, є важливим складником конструктивізму, отож антикорупційна риторика виступає важливим елементом механізму протидії корупції, зокрема в контексті застосування колективних дій.

Відповідно для дослідження легітимаційних аспектів антикорупційного контролю в умовах глобалізації ми використовуємо *глобалістський, трансформаційний та диференційований підходи*. Глобалістський підхід фокусується на пошуку зв'язків досліджуваного об'єкта з іншими об'єктами, що володіють схожими ознаками й властивостями, на глобальному рівні. Наприклад, завдяки цьому підходу дослідження успішної моделі транскордонного співробітництва окремих країн у сфері протидії корупції дає підстави говорити про пошук нової форми співпраці для усіх країн світу для встановлення глобального антикорупційного механізму шляхом визначення нових форм взаємодії.

Завдяки *трансформаційного підходу* досліджується характер впливу на об'єкт дослідження та аналізуються зміни, які він зазнає внаслідок цього

впливу. Цей підхід до прикладу дозволить дослідити наслідки впровадження міжнародних стандартів у вітчизняний механізм антикорупційного контролю.

Диференційований підхід визначає спільні й відмінні аспекти впливу глобалізації на об'єкт залежно від його рівня локалізації (національний, регіональний або локальний). Зі свого боку він забезпечує цілісний аналіз глобалізаційних впливів на об'єкт дослідження в різних умовах, що в той же час визначає їх характер та ідентифікує глобальні тенденції. До того ж, цей підхід буде корисним, зокрема, під час порівняння антикорупційної сфери українського зразка та його закордонного аналогу, до прикладу України й Польщі, де остання менше піддавалася радянському впливу та станом на сьогодні вже близько 20 років є членом ЄС, що значно розширює її можливості до взаємодії з іншими міжнародними акторами.

Здійснюючи дослідження автор використав низку методів як емпіричних, так і загальнонаукових.

Серед загальних методів наукового дослідження застосовуємо *аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукцію, дедукцію, аналогії*.

Аналіз – це поділ досліджуваного об'єкта на складові з метою їх самостійного вивчення. Метою аналізу є механічний поділ об'єкту дослідження на окремі компоненти, визначення наслідків їх взаємодії на функціонування цілісного об'єкту, відокремити головне від несуттєвого тощо [109]. Ґрунтовний аналіз дозволяє цілісно визначити природу антикорупційного механізму, виокремити основні його характеристики.

Метод синтезу передбачає поєднання реальних або уявних частин предмета в одне ціле, що були розчленовані в результаті аналізу, і вивчення цього об'єкту як одного цілого. Результатом синтезу стає абсолютно нове утворення, особливістю якого є не просто зовнішнє поєднання властивостей компонентів у єдину основу, але й створення стійких внутрішніх зв'язків [21]. Завдяки синтезу ми можемо якісно проаналізувати вітчизняний механізм антикорупційного контролю, визначивши ключові недоліки його

функціонування, що зазвичай виникають через відсутність налагодженої взаємодії, взаємозалежності між його складовими.

Абстрагування є методом пізнання, що акцентує увагу на дослідженні основних властивостей явища замість другорядних. Наслідком застосування абстрагування є накопичення теоретичної бази щодо конкретної властивості об'єкта дослідження, яка повністю описує його суть [291, с. 3–4]. Відповідно використання методу абстрагування, наприклад, допомагає відокремити якусь конкретну функцію антикорупційних інститутів від інших і тим самим детально її дослідити, запропонувавши на основі отриманих результатів шляхи усунення виявлених проблем.

Тісно пов'язаний з абстрагуванням *метод узагальнення*, який є процесом становлення загальних властивостей та ознак предметів, та який дозволяє здійснити перехід від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, об'єднати предмети в однорідну групу за однорідними ознаками [109, с. 89]. Відповідно цей метод допомагає нам зробити висновки щодо функціонування механізму АК в умовах сучасної України, базуючись на результатах роботи окремих його одиниць.

Індукція – це логічний прийом, що базується на узагальненні результатів спостереження й експериментів, де думка рухається від одиничного до загального. Особливою рисою індукції є її використання при дослідженні об'єктів, що володіють спільними властивостями [21, с. 35]. Завдяки цьому узагальнення тісно пов'язане із методом абстрагування. В рамках нашого дослідження, індуктивний метод дозволяє проаналізувати результати діяльності окремих складників механізму антикорупційного контролю, внесок кожного з них, із метою визначення загальної ефективності протидії корупції.

Метод дедукції – використання загальних наукових досліджень для дослідження конкретних явищ. Іншими словами, при використанні дедуктивного методу думка рухається від загального для одиничного, що в контексті нашого дослідження дозволяє проаналізувати наявний механізм

контролю за корупцією, визначивши його основні складники, шляхом дослідження їх безпосередньої ролі в антикорупційних процесах [109, с. 89].

Аналогія – метод наукового дослідження, що встановлює схожість в деяких властивостях у нетотожних об'єктах. На підставі виявлення схожих ознак робляться висновки про зарахування об'єктів до однієї категорії [21, с. 33]. Згідно із цим, у нашому дослідженні ми розглядаємо різнозначні інститути та інституції, що складатимуть основу вітчизняного механізму протидії корупції, зокрема антикорупційні органи та громадські організації, які своєю діяльністю підвищують, як зазначалося в попередньому підрозділі, «спроможність суспільства до колективних дій», що є основою АК.

Частково застосовуватиметься метод *ідеалізації*, пов'язаний з утворенням ідеалізованих (абстрактних) об'єктів [109, с. 89], зокрема щодо розгляду АК як ідеального механізму протидії усім без виключення корупційним правопорушенням, корупційним ризикам, який таким чином стабільно підтримуватиме легітимність влади.

Порівняльний метод дослідження корисний для аналізу антикорупційного контролю за кордоном, адже у більшості європейських країн влада володіє достатньою ефективністю та потужним кредитом довіри, чого, на жаль, не можемо сказати про Україну на сучасному етапі. На наш погляд, цей підхід найбільше підходить для дослідження нашої проблематики саме в умовах глобалізації та євроінтеграції, оскільки дозволяє зіставити вітчизняну модель протидії корупції з найкращими світовими практиками. Також, для більшої ефективності його доцільно поєднувати з іншими методами дослідження в рамках того чи іншого методологічного підходу. Зокрема, при поєднанні із системним створюється можливість порівняти механізми протидії корупції різних країн, що фактично є цілісними антикорупційними системами, і виокремити найбільш оптимальні компоненти, які можна імплементувати у вітчизняну модель.

Для визначення впливу корупції на легітимність інститутів управління скористаємося класифікацією корупційних злочинів, які пропонують

американські дослідниці С. Роуз-Акерман та Б. Паліфка [418], та які, на їх думку, першочергово негативно впливають на рівень сприйняття влади суспільством. Зазначені нижче різновиди корупції, на наш погляд, можуть послужити індикаторами дій, на які повинен реагувати механізм АК з метою підтримки належного рівня легітимності влади.

Серед запропонованих правопорушень варто виокремити:

1) хабарництво – дача/пропозиція грошей, подарунків, послуг в обмін на порушення правил або юридичних норм;

2) вимагання – більш жорстка форма хабарництва, де хабародавець застосовує силу або примус з ціллю отримання необхідної вигоди;

3) обмін послугами – неправомірне використання корупціонерами своїх посадових/фінансових можливостей задля отримання взаємної вигоди;

4) розкрадання – використання доступу до коштів з ціллю особистого збагачення [418, с. 8–9]. Наприклад, сюди відносять розкрадання коштів з державного бюджету політичними елітами та державними службовцями, а також розкрадання фондів/резервів підприємств, що призначалися для забезпечення їх функціонування.

До інших корупційних правопорушень, що виникають внаслідок конфлікту інтересів відносять:

1) непотизм – прийняття на державну роботу членів родини замість більш кваліфікованих кандидатів;

2) кронізм – прийняття на роботу виключно представників своєї етнічної/релігійної/політичної групи [418, с. 8–9].

Міжнародні організації напрацювали певні механізми антикорупційного контролю. Найбільш деталізовану модель антикорупційного контролю, на наш погляд, пропонує Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (Рис. 1.1.), якої ми дотримуватимемося при аналізі прикладів реалізації антикорупційної політики в окремих країнах. Вона передбачає здійснення профілактичних заходів: запобігання корупції та належне

управління, яке водночас забезпечить і виявлення корупційних правопорушень і притягнення до відповідальності.

Рис. 1.1. Механізм АК, який пропонує Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [340].

Міжнародними організаціями також напрацьовано низку методологій вимірювання стану демократії, корупції, громадянського суспільства. Найперше дослідження проблеми корупції на національному рівні відображено в *Індексі сприйняття корупції* (Corruption Perceptions Index), що дає загальну оцінку про дієвість антикорупційного механізму.

Міжнародний моніторинг врядування Світового банку (The Worldwide Governance Indicators) включає ряд кількісних показників, які застосовуються з ціллю проаналізувати загальну якість здійснення управління публічною

владою через застосування індексів права голосу й підзвітності, політичної стабільності, ефективності уряду, регулювання, контролю за корупцією, верховенства права.

На дослідження демократичних процесів й розвитку демократії загалом, як чинників мінімізації корупції та розширення громадської участі, орієнтована організація Freedom House (FM), яка їх вимірювання використовує *Індекс демократії* – ряд кількісних показників, що окремо вимірюють стан національно-демократичного управління, виборчих процесів, громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, місцевого самоврядування, судової системи, корупції. Індекс також демонструє взаємозалежність між низьким рівнем корупції та стійкою демократією.

Індекс демократії (Democracy Index), який пропонує дослідницький відділ медіакомпанії «Економіст», зосереджується на вимірюванні що демонструє провідну роль громадської участі в політичних процесах, а також в процесах становлення й розвитку демократії. Зокрема це проявляється через вимірювання електоральних процесів, ефективністю уряду, політичної участі, політичної культури та громадських свобод.

Окремо відзначимо *Індекс стійкості громадських організацій* (Civil Society Organization Sustainability Index), який вимірює рівень здатності неурядових організацій впливати на суспільно-політичні процеси всередині суспільства.

Індекс недієздатності держав (Fragile State Index) виокремлює легітимність як важливу складову стійкості національної держави, що забезпечує її існування.

Індекс верховенства права (Rule of Law Index) дозволяє окремо дослідити природу й суть верховенства права, яка визначається належною протидією корупції, прозорістю органів влади, рівнем дотримання цивільного й кримінального законодавства тощо.

Незважаючи на те, що інститут виборів виступає одним з інструментів попередження росту корупції серед еліти, оскільки забезпечує їх постійну

зміну, проте сам виборчий процес може переповнюватися неправомірними діями, зокрема застосовують «виборчий клієнтелізм», з метою отримання або збереження влади.

Окрім програмних обіцянок кандидатів і партій сьогодні використовують широкий спектр позапрограмних засобів впливу на електорат для 1) підтримки/не підтримки конкретного кандидата, чи політичної сили; 2) неявки на вибори чи референдуми. Серед них виокремлюють: по-перше, спонукальні засоби/стратегії; а, по-друге, примусові (див. Табл. 1.1). У різних місцевостях виборчий клієнтелізм проявляється у багатоманітних поєднаннях вказаних вище стратегій, а можливості політиків використовувати державні ресурси під час виборів і надавати перевагу першому чи другому виду стратегій залежить від тривалості перебування та частоти змінюваності на обраній посаді [438, с. 106].

Таблиця 1.1

Клієнтелістські стратегії впливу на електорат [438, с. 107]

Групи стратегій	Зміст	Засоби
Спонукальні	Спонукування до голосування за кандидата чи партію через надання пільг та адміністративних переваг.	Надання дозволів, ліцензій, пільгового доступу до програм соціальної політики, соціальних проїзних квитків, допомоги по безробіттю, землі, робочих місць, виплата премій.
Примусові	Примушування до голосування за кандидата чи партію через тиск і погрози	Закриття фермерських організацій, припинення поставок хліба, транспортного сполучення, невчасна виплата зарплат, пенсій, стипендій, доступ до державної інфраструктури, до

	післявиборчого покарання	державної освіти, медичних послуг, ринку товарів (ЄС), тиск контролюючих та правоохоронних органів, неповернення ПДВ, обмеження доступу або погіршення умов кредитування, масове рекрутування до партійних лав керівництва та робітників підприємств, працівників освіти, завдання фізичної шкоди.
Купівля голосів		Грошові виплати, надання продуктів, непродовольчих товарів, транспортування до місця голосування.

Аналіз зазначених вище міркувань дозволяє визначити *електоральний клієнтелізм* як механізм налагодження взаємодії між виборцями та політиками для демонстрації останніми своїх можливостей щодо вдоволення/невдоволення потреб виборців з метою отримання переваги під час виборчого процесу [438, с. 107].

Критерії оцінювання функціонування механізму антикорупційного контролю пропонує американський науковець К. Девіс:

1) *Ефективність*. Якщо витрати на функціонування механізму АК перевищують кількісні та якісні показники щодо протидії корупційним ризикам, отже виникають підстави стверджувати про неефективність боротьби з корупцією загалом. Прикладом неефективності може послугувати надмірне фінансування одного з антикорупційних органів зі скромними результатами своєї діяльності.

2) *Відповідність процедурним вимогам*. Якщо корупція – це нехтування морально-суспільними й правовими нормами, то антикорупційний контроль, що де-факто виступає до неї антиподом, повинен чітко слідувати юридичній та загальноприйнятій процедурі розслідування корупційних

випадків, притягнення до відповідальності, винесення відповідних судових рішень тощо.

3) *Справедливість*. Механізм АК працювати на користь загального блага, підтримувати належний добробут суспільства, а не бути інструментом тиску та переслідування владою політичних опонентів.

4) *Легітимність*. Всередині суспільства повинна панувати нетерпимість до корупції, а самі його представники – відкрито транслювати запит на боротьбу з нею. Відповідно механізм АК матиме суспільну підтримку та зможе якісно виконувати поставлені перед собою завдання [353, с. 7–9].

Румунська дослідниця А. Мунджіу-Піппіді пропонує також власні критерії оцінки потенціалу механізму АК: 1) інституційну здатність контролю за корупцією; 2) аналіз механізмів інституційної взаємодії; 3) *Індекс доброчесності громадянськості* (Index of Public Integrity), що характеризує здатність громадянського суспільства до колективних дій в контексті протидії корупції [6, с. 6]. Через аналіз наданих громадянському суспільству можливостей впливати на процеси прийняття рішень він дозволяє спрогнозувати її спроможність протидіяти корупції.

Отже, обрані для дослідження методологічні підходи та методи, модель антикорупційного контролю, критерії її ефективності, низка індексів, критерії оцінки потенціалу механізму АК дозволяють виконати поставлені завдання та мету дослідження.

1.2. Основні теоретичні підходи до дослідження легітимаційних процесів.

Глобалізація на сьогодні постає важливим об'єктом дослідження у наукових колах, через що були сформовані декілька підходів до визначення даного поняття: «суспільний процес, в якому географічні перешкоди на шляху становлення соціального та культурного устрою нівелюються» [432, с. 3], «зростаюча кількість суспільних процесів, які ігнорують національні кордони» [337, с. 80], «здатність працювати як одиниця планетарного

масштабу в режимі реального часу або у вибраний час» [346, с. 10], «мережа взаємозв'язків та взаємозалежностей, що характеризуються сучасним життям, що швидко розвивається та поглиблюється» [426, с. 2].

Під глобалізацією розуміють процеси, які «інтенсифікують соціальні відносини у всьому світі, з'єднуючи віддалені населені пункти таким чином, що місцеві події утворюються в результаті подій, які відбуваються за багато кілометрів» [369, с. 64], у результаті чого відбувається уніфікація та злиття національних політичних, економічних, культурних систем. Відповідно, світ виступає єдиним цілим, де процес обміну інформацією займає лічені секунди; технології, що покликані спростити життя людей, стають широкодоступними; відкриті кордони зумовлюють культурний обмін, нагромадження соціального капіталу, якісний товарообіг з подальшим нарощуванням виробничої та торгівельної спроможностей країн тощо.

Поряд із цим на глобальному рівні постає проблема корупції, природа якої нагадує ракову пухлину або справжню чуму [382, с. 29], що хаотично поширюється та «інфікує» державні установи по всьому світу. Наразі не існує універсального визначення поняття «корупція», однак неможливо не погодитися із твердженням, що цей феномен пов'язаний із зловживанням довіри та призводить до неефективності, несправедливості, нерівності тощо [386, с. 2]. Найбільшу загрозу для легітимності влади становить *політична корупція*, що безпосередньо пов'язана з процесами прийняття політичних рішень.

Якщо метою глобалізації є залучення всіх країн світу до процесів вирішення нагальних глобальних проблем із подальшим їх об'єднанням задля підтримки загального розвитку, то це не матиме помітних результатів без впровадження дієвих антикорупційних заходів на національному рівні кожної з держав. Сучасна корупція може просочуватися у державні інституції, а з розвитком глобалізаційних процесів проблема корупції отримала міжнародний характер, дозволяючи «брудним» коштам безперешкодно «подорожувати» країнами з метою повного зникнення з поля зору

національних правоохоронних органів. Відповідно така «мандрівка» стає проблемою тих країн, де ці кошти побували, адже поряд із цим ймовірно виникатимуть інші корупційні правопорушення. Ускладниться проблема може також через відмінність рівнів спроможності країн протистояти корупційним ризикам, де більш розвинуті ефективно їх долатимуть, а менш розвинуті – навпаки можуть створювати більше проблем, чим нівелюватимуть зусилля більш успішних державних утворень, залишаючи корупції простір для подальшого поширення. Таким чином, колективний успіх в антикорупційній площині напряду залежить від успіху діяльності кожного суб'єкта глобального суспільства. Відповідальність за протидію корупції лягає на офіційну державну владу. Поєднання зусиль усіх суб'єктів протидії корупції країн, організацій громадянського суспільства, під контролем міжнародних антикорупційних організацій утворює цілісну глобальну систему протидії корупції, де кожний елемент системи ефективно протидіє корупції на своїй території чи сфері діяльності. Однак, не всі держави можуть це зробити через недостатню розвиненість владних інститутів та низьку довіру до них як з боку громадськості, так і з боку світового співтовариства. Тому, з будівництвом національної системи влади в державах п'ятої – шостої хвилі приєднання до ЄС можуть суттєво допомогти держави з усталеним демократичним ладом і світові неурядові організації, які розробляють та успішно застосовують антикорупційні практики, що, на нашу думку, співвідноситься із теорією глобалізації сучасного американського науковця В. Робінсона. Хоча, ідея дослідника передбачає залучення до виробництва одного товару або надання послуги у слаборозвинутих країнах Третього світу декількох державних акторів задля їх простішої інтеграції у світову економічну систему [413], його теорія може бути актуальною у контексті становлення дієвих механізмів антикорупційного контролю у молодих демократіях, створення яких здійснюватиметься спільно з передовими країнами, які увібрали найкращі антикорупційні практики, а також зі слаборозвинутими задля врахування потенційних корупційних проблем, через що відбуватиметься поступова

інтеграція усіх країн до світової системи взаємодії без шкоди глобальному добробуту. Однак, на нашу думку, становлення якісного механізму контролю за корупцією неможливе без першочергової побудови якісної системи управління з високим рівнем легітимності влади, яка забезпечується саме шляхом здійснення контролю за її діями та рішеннями з метою дотримання нею прийнятої системи суспільних цінностей.

Енциклопедія «Британіка» наводить низку концепцій щодо легітимності влади, зокрема ті, що базуються на контролі та формуванні владних органів – конституціоналістську та демократичну. *Конституціоналістська концепція легітимності* робить акцент на регулярних процедурах, які застосовують для формування органів волевиявлення народу, а також на нормативних обмеженнях і судовому контролі керуючої більшості для забезпечення рівного ставлення та свободи особистості. На противагу цьому, *концепція демократичної легітимності* в англосаксонському світі акцентує увагу на аспектах політичної участі населення та підзвітності режиму, забезпечених вільними та чесними виборами, у поєднанні з системою політичних стримувань і противаг [390].

Легітимність влади тісно пов'язана з *довірою*. Довіра до владних інституцій базується на інформації та досвіді, які зумовлюються їх відкритістю і виступають запорукою вироблення звички в населення до співпраці, яка також може виступати одним із інструментів подолання корупції [372, с. 29; 430, с. 16]. Ще в епоху Відродження відомий італійський державний діяч Н. Макіавеллі в питанні збереженні непорушності владних позицій правителем акцентував увагу на важливості забезпечення його відкритості перед підданими, включно із недопущенням ним розграбування державної скарбниці з боку чиновників [124, с. 13]. Однак, англійський філософ Дж. Локк започаткував визначення легітимації державної влади як надання довіри народом носіям влади та виправдання народної довіри з їх боку [97, с. 240]. Взаємозв'язок довіри та легітимності досліджували також І. Кант, для якого довіра до органів влади вбачалася в їх дотриманні правових норм [92,

с. 233]; С. Ліпсет, який визначав легітимність як «кредит довіри, який покликаний не допустити виникнення криз демократії або послабити її вплив» [120]; Е. Гіденс пов'язував довіру із прихильністю до когось/чогось, базуючись на очікуваннях щодо вірогідних результатів їх діяльності [369 с. 27]; К. Ясперс зазначав, що важливим компонентом непорушності довіри в правовій державі виступає саме легітимність [323, с. 172]; Д. Істон вважав віру в легітимність основним базисом моделі демократичної політичної системи, що трансформує довіру в підтримку [359, с. 32]. Вочевидь, дослідження зв'язку між довірою та легітимністю є актуальним на сучасному етапі, адже їх поєднання позитивно впливає на стійкість демократичного режиму, де регулятором дій першочергово виступають правові норми, які де-факто гарантують неупередженість та відкритість владних інституцій, що забезпечує широку участь громадськості в суспільнополітичному житті.

Американські дослідники Д. Кортрайт, К. Сейл та К. Волл визначають легітимність як згоду громадськості на володіння владою правом приймати політичні рішення. На їх думку, висока довіра з боку суспільства є основою легітимності влади, яка досягається через якісну роботу каналів підзвітності та обміну інформації [350, с. 33]. Відповідно неконтрольована та невідзвітна влада схильна до зловживання становищем, корупції та стає вірогідним чинником соціальної несправедливості [350, с. 28]. На додачу, науковці акцентують увагу на принциповій ролі антикорупційного контролю в контексті забезпечення та підтримки високого рівня довіри до владних структур [350, с. 34].

Для сучасного філософа Ж.-М. Куако легітимність також виступає визнаним правом на управління [347, с. 10], і щоб це право представники влади могли зберегти за собою, важливо аби їх реальні дії відповідали покладеним на них повноваженням [347, с. 13], а обов'язок громадськості – слідкувати за цим [347, с. 139].

Відтак потреба у здійсненні спостереження за діями влади громадськістю зумовлює потребу в утворенні спеціальних контролюючих

механізмів. Американські дослідники Г. Алмонд та С. Верба не розглядають демократичність політичної системи без наявності контролюючих механізмів за правлячою елітою з боку тих, хто до цієї еліти не належить. Однак, при цьому влада повинна залишатися сильною, оскільки нееліти здійснювати управління априорі не спроможні, тому владі необхідно обмежити їх участь у політичному житті, щоб і надалі приймати владні рішення, чим, водночас, зумовлюється необхідність пошуку балансу між владою та відповідальністю [2], де відповідальність визначається як специфічний прояв влади, що діє в рамках установлених обмежень [347, с. 33]. Британські науковці Д. Бітем та С. Вейр вважають одним із важливих критеріїв набуття владою довіри саме громадський контроль, що також виступає невід'ємним чинником демократії, функції якого «рівномірно розподілені між усіма громадянами» [434, с.7].

У свою чергу німецький філософ Н. Луман не вважає відповідальність підґрунтям легітимації влади, а натомість відзначає соціальний клімат, який інституціоналізує обов'язковість виконання управлінських рішень. На його думку, затвердження уніфікованої системи дотримання стандартів та безперебійної практики прийняття рішень за надійною, і що головне, контрольованою процедурою забезпечить легітимність. Рішення за такої процедури повинні пройти складний нормативно врегульований процес, опираючись на правові норми, щоб стати достатньо обґрунтованими та обов'язковими для виконання [394, с. 34, с. 36]. На нашу думку, наявність чіткої процедури допоможе своєчасно попередити корупційні ризики на ранніх стадіях прийняття управлінських рішень, що відповідно забезпечує додаткову довіру як до прийнятих рішень, так і до відповідальних органів влади. У свою чергу, прийняття рішень відповідно до встановленої процедури допоможе уникнути багатьох помилок на ранніх етапах. На додачу, наявність чітко визначених процедур у виборчому процесі суттєво збільшує шанс на проведення чесних і справедливих виборів, які справді демонструють суспільні настрої та попереджають корупційні ризики, які можуть суттєво

спотворити народне волевиявлення, насамперед ті, що пов'язані з етапами визначень виборчих округів та реєстрацією виборців.

Одним із найважливіших питань легітимності влади виступає питання її ефективності. Ефективність у контексті досягнення владою легітимності передбачає її безперебійну спроможність до постачання матеріальних благ населенню. Водночас корупція позбавляє владу цієї спроможності, через що страждає якість її роботи, що також тягне за собою збільшення дистанції між владою та громадськістю [399, с. 21].

Відомий політичний соціолог С. Ліпсет розглядає легітимність як «потенціал системи породжувати віру в те, що існуючі політичні інститути є найбільш підходящими для суспільства». Науковець вважає, що стабільність кожного державного ладу прямо залежить від його легітимності та ефективності (effectiveness). Легітимність, з точки зору С. Ліпсета, має оціночний характер, що пов'язано зі здатністю системи формувати та підтримувати переконання мас у тому, що функціонування існуючих політичних інститутів є найкращим. Ефективність, на його думку, носить переважно інструментальний характер, означає задоволення процесом управління соціальною та економічними системами, що, на наш погляд, спричиняє паралельне створення систем нагляду за їх роботою [392, с. 52].

Американський політолог Х. Лінц поділяє думку С. Ліпсета про те, що окрім ефективності на легітимність влади впливає також її дієвість (efficacy), яка виступає здатністю режиму знаходити шляхи вирішення важливих проблем, до чого можна віднести також, на нашу думку, можливість прийняття важливих управлінських рішень у контексті впровадження заходів стримування корупційних факторів [391, с. 18].

Хоча контроль за діями влади допоможе попереджати більшість випадків корупції і тим самим підтримувати ефективність влади на високому рівні, сама по собі влада не буде ефективною та приносити очікувані результати, якщо в її складі відсутні професіонали, знавці своєї справи, якісні управлінці тощо [366].

Згадані вище науковці Д. Кортрайт, К. Сейл і К. Волл поряд із забезпеченням підзвітності для легітимації влади ставлять її економічну спроможність забезпечувати матеріальні цінності своїм громадянам. Вони чітко вказують на взаємозв'язок між легітимністю та ефективністю влади, де неефективність знижує довіру до владних установ, а отже загрожує повній втраті легітимності [350, с. 32]. На їх думку, основною загрозою ефективності влади виступає саме корупція [350, с. 131]. Окремо дослідники визначають справедливість та неупередженість при прийнятті рішень найвиразнішим показником такого виду легітимності влади, як «процесуальна легітимність». Цей різновид легітимності передбачає залучення громадськості до процесів прийняття рішень, що дає можливість громадянам висловлювати скарги та думки таким чином, щоб вони були почуті. Процесуальна легітимність буде по-справжньому непохитною, якщо поряд із владою існуватимуть механізми їх підзвітності [350, с. 34].

У західній науковій думці ідея досягнення владою легітимності на основі контролю за її діями часто базується на економічній теорії взаємодії «принципал-агент» М. Дженсена та В. Меклінга, де принципалом зазвичай виступає власник підприємства, що очікує від найнятих управлінців (агентів) виконання поставлених завдань на власну користь, у той час як агенти, що безпосередньо залучені до робочих процесів, є більш поінформовані про специфіку діяльності організації, чим можуть користуватися для досягнення особистих цілей, фактично вводячи в оману свого наймача [381, с. 308–309]. Відповідно вона успішно адаптується у політичну площину, де роль «агентів» відходить інституціям та окремим представникам влади, а «принципала» – громадськості, яка цю владу формує. Згідно цієї теорії відсутність контролю (брак інформації про дії агента) створює чималі ризики, зокрема корупційного характеру, підриває ефективність агента та породжує відповідну недовіру до них [423, с. 270]. Особливо помітне відображення теорія «принципала – агента» знайшла у представницьких демократіях, де за сучасних обставин суспільство не має можливостей безпосередньо приймати та ухвалювати

рішення, в тому числі через брак належних компетентностей. Тому, норвезький політолог К. Стром вважає демократичний режим по-справжньому демократичним через наявність механізмів обрання та контролю за представниками влади з боку громадськості [423, с. 260].

На основі теорії взаємодії «принципал-агент» утворилося чимало інших теорій, що торкаються проблеми контролю за обраною владою з боку громадськості. Зокрема, сучасні дослідники Дж. Бродбент та Р. Лафлін розглядають у своїх дослідженнях економічний підхід взаємодії влади із суспільством, де передача громадянами коштів (сплата податків) із метою подальшої їх реалізації на основі стратегічних управлінських рішень, спрямованих на задоволення загальних проблем, автоматично слугує показником довіри до них, однак залишається відкритим питання забезпечення гарантій використання цих коштів за призначенням [341, с. 25].

Окремим показником легітимності влади також виступає взаємодія «влада – суспільство», однак зазначимо, що така взаємодія можлива лише за наявності тісних довірливих зв'язків всередині самого суспільства [350, с. 36]. Схожу думку поділяє С. Ліпсет у праці «Роздуми про легітимність» [120]. Дж. Роулз зазначає, що взаємодія всередині суспільства можлива, якщо будується на принципах справедливості, чесності, вірності, неупередженості та вже згаданій довіри [409, с. 413]. А. Мунджіу-Піппіді вважає, що висока довіра всередині суспільства сприяє формуванню громадських об'єднань, і це спрощує функціонування механізму антикорупційного контролю та налагодження співпраці з органами влади [399, с. 165].

Ірландський філософ Ф. Петтіт категорично не погоджується із тезою, що контроль з боку громадськості апріорі справляє позитивний ефект на легітимність влади. Дослідник припускає, що безладний, не підкріплений нормами права, громадський контроль навпаки підірватиме ефективність дій влади та слугуватиме чітким показником недовіри до неї, оскільки за таких умов існує висока ймовірність перетворення його на інструмент тиску з боку більшості на владну меншість [404, с. 149]. Поряд з цим постає питання

легітимності самого контролю. За демократичного режиму контроль буде легітимним, якщо він побудований на нормах, які є прийнятними одночасно як для представників громадськості, так і для владної еліти [330, с. 180], де очікування щодо діяльності останніх будуть настільки ж високими, як і за відсутності цього контролю. На основі чого можемо зробити висновок – контроль за діями влади виступає виключно як регулюючий механізм, що не обмежує в гарантованих правах і можливостях тих, над ким здійснюють контроль [422, с. 996]. Відповідно, погоджуємося із твердженням Ф. Фукуями – для будівництва ефективного управління важливо знайти баланс взаємодії між владними інститутами та інститутами, що обмежують їх роботу [294, с. 47], аби не створювати зайвих проблем при впровадженні реформ та виробленні загальної політики. Він також зазначає, що важливим чинником отримання владою легітимності на сьогоднішній день виступає її спроможність адаптуватися до сучасних викликів в умовах глобалізації, відповідно своєчасно приймати важливі управлінські рішення [294, с. 15].

Наведену вище тезу Ф. Петтіта щодо заперечення першочергової ролі громадського контролю в контексті становлення легітимності влади не слід ігнорувати, адже підтримка демократичного режиму неможлива без дієвої системи стримувань і противаг, за якої система влади ділиться на окремі гілки – законодавчу, виконавчу та судову, основна функція яких – не допустити узурпацію усієї влади однією з них [143, с. 289]. На наш погляд, наявність такої розгалуженої системи – це не лише ознака демократичності влади, але й потужний механізм підтримки її авторитету, що є також важливим індикатором її легітимності [124, с. 10; 433, с. 327–328], результатом чого стає взаємний контроль, який підтримує до того ж ефективність влади загалом; дозволяє вчасно виявити неправомірні дії, що можуть дискредитувати владу тощо. Зокрема, відокремлення виконавчої влади від впливу персоналізованих інтересів політичних діячів позитивно впливає на загальну підзвітність влади та нівелює більшість корупційних ризиків у сфері державного управління – зазначають науковці з Гетеборзького університету [352, с. 89–90]. Відповідно,

згідно зазначеної вище концепції демократичної легітимності, система стримування і протипаг виступає важливою ознакою легітимності влади [390].

При визначенні природи легітимності дослідники часто пов'язували її феноменом справедливості. Зокрема, філософи Античності Платон і Аристотель, а також середньовічний теоретик світської держави М. Падуанський, вбачали у легітимності служіння загальному благові [97, с. 237; 168, с. 307; 24, с. 78]. Згідно вчення видатного філософа Нового часу Т. Гоббса справедливість має формально-юридичний характер та передбачає виконання закону. Також, він зазначав, що справедливість – це «воля надавати кожній людині її власне», тобто влада за таким підходом повинна відігравати роль справедливого (неупередженого) арбітра [95, с. 174]. Взаємозв'язок легітимності та справедливості чітко простежується у напрацюваннях американського дослідника Дж. Роулза, для якого основу легітимності влади складає реалізація нею принципу «рівності можливостей», що також займає чільне місце у розумінні його теорії справедливості, та завдяки якому пересічні громадяни незалежно від походження та соціального статусу отримують однакові освітні та економічні можливості [410]. Водночас корупція має дискримінаційний характер, що зумовлює ігнорування реальних потреб населення на користь персоналізованих інтересів. Дана ситуація слугує виразним показником віддаленості влади від суспільства, що не сприяє формуванню до неї довіри з боку громадськості, не кажучи вже про досягнення нею легітимності в цілому [399, с. 22–23]. Відповідно, дотримання принципів справедливості, до яких відносять неупередженість та чесність при здійсненні управлінських функцій органами влади, та які А. Мунджіу-Піппіді називає «етичним універсалізмом», допоможе не лише значною мірою зменшити корупцію у державному секторі та політичному полі, але й забезпечити довіру до влади [399, с. 15].

Водночас згаданий вище Ф. Фукуяма не погоджується із визначенням легітимності як форми справедливості або ж права на управління, якими володіє влада. Натомість, під легітимністю філософ вбачає набір цінностей,

які сповідує влада, та водночас є притаманними тому суспільству, над яким ця влада здійснює управління. Це означає, що корумпована влада в суспільстві із високою нетерпимістю до корупційних правопорушень апріорі не є легітимною, що чинить очевидний негативний ефект на функціонування демократичного режиму та автоматично виступає основним чинником краху легітимності. Таким чином, для Ф. Фукуями легітимна влада також виступає синонімом до «найкращої з можливих», «безальтернативної» влади, для якої корупція є чужим неприродним явищем [293, с. 47–48], що корелюється із визначенням легітимності С. Ліпсета про найбільш підходящі для суспільства інститути [393, с. 70].

Зазначені вище підходи корелюються із сучасним визначенням антикорупційного контролю, що виступає набором формальних та неформальних правил, які обмежують використання посадовими особами своїх повноважень із метою отримання особистої вигоди шляхом завдання шкоди загальному благу та таким чином стоїть на сторожі соціальної справедливості [399, с. 18, с. 86]. Зі свого боку визначаємо антикорупційний контроль як «комплекс взаємопов'язаних заходів щодо обмеження та стимулювання поведінки посадових осіб відповідно до вимог збереження належної соціальної сфери та забезпечення сприятливого існування суспільства, що включає високу організаційну здатність інститутів та громадянського суспільства до протидії корупційним правопорушенням» [6, с. 8–9]. Натомість, залишившись без контролю, корупція всередині інститутів влади вірогідно може спричинити більш серйозні проблеми – внутрішні суперечки, що можуть перерости у неконтрольоване насильство щодо громадян [357, с. 204; 350, с. 28]. Це є прямою загрозою демократичному режиму, адже за таких обставин участь громадськості та верховенство закону зводиться нанівець, а самі демократичні принципи нівелюються. Ще один песимістичний сценарій – визнання та підтримка громадськістю ефективних авторитарних режимів на противагу корумпованим демократичним [367]. У даному випадку дискредитується демократія в цілому, і хоча вона є

найоптимальнішим політичним режимом за сучасних умов, може стати нелегітимною в очах громадян через свою схильність до продукування корупції, зокрема через інститут виборів, де жага до влади окремих політиків підштовхує їх до підкупу виборців та інших корупційних злочинів [367]. Єдиний вихід – забезпечення справедливого контролю за діями влади як з боку громадськості, так і з боку окремих інститутів всередині самої влади, і що головне – встановлення надійного антикорупційного механізму для забезпечення стабільного розвитку суспільства. Дж. Розенау не вбачає прогресивний розвиток світу за сучасних умов без активної участі суспільства, що здійснює контроль за усіма процесами глобального управління [419, с. 14].

Отже, легітимність влади тісно пов'язана із її ефективністю, дотриманням нею принципів справедливості, довірою з боку суспільства, а також з контролем. Контроль дозволяє забезпечити виконання владою покладених на неї зобов'язань через нівелювання корупції та зловживання, що гальмують сталий розвиток суспільства та держави, що є особливо відчутним в умовах глобалізації. Відтак здійснення владою своїх функцій, що відповідають загальним інтересам та цінностям, сприятиме її легітимації.

1.3. Аналіз джерельної бази дослідження.

Відкритим визнанням Україною корупції як світового деструктивного явища є її участь у відповідних міжнародних договорах. Міжнародні антикорупційні нормативно-правові акти визначають головні тренди на глобальному рівні та розширюють географію міжнаціонального співробітництва задля подальшого встановлення єдиної системи протидії корупції. Однією з найважливіших є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [99], яка визначає основні засади міжнародної антикорупційної політики: активне залучення до процесів протидії корупції й ухвалення політичних рішень суспільства; належне ведення публічними службовцями державних справ; дотримання владою у своїй діяльності принципів чесності, відповідальності, прозорості тощо. Кримінальна

конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS 173) [112] зобов'язує держави-підписанти неухильно застосовувати до учасників корупційних відносин передбачені національним законодавством покарання з метою попередження поширення корупції на локальному, національному та глобальному рівнях. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) [59] вимагає від держав-підписантів застосування кримінальної відповідальності за умисне обіцяння, пропонування або надання посадовим особам, що володіють правом приймати рішення з обов'язковою юридичною силою, неправомірної вигоди. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4.11.1999 р. [298] акцентує увагу на затвердженні національними урядами спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення належної компенсації постраждалим внаслідок шкідливого впливу корупції та ін.

Центральне місце в дослідженні проблеми становлення механізму антикорупційного контролю з метою забезпечення і підтримки легітимності влади на теренах нашої держави займає Конституція України [100], в якій прописані основні засади функціонування органів влади та суспільно-політичного життя в цілому відповідно до інтересів, цінностей, переконань українського народу.

Стратегічні напрямки антикорупційної політики були закріплені в антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки [214]. Напрацьований проєкт на наступний період [216] тривалий час не був чинним. Тільки з початком активної фази російсько-української війни, у червні 2020 р. під тиском європейських структур, було прийнято нову Стратегію на 2021–2025 роки [215], яка суттєво відрізнялася від попередніх. У ній значну увагу приділено моніторингу, відкритості й доступності статистичних даних, інформації про реалізацію антикорупційної політики.

На українському національному рівні основні засади антикорупційної діяльності визначаються вагомою базою спеціалізованих нормативно-правових актів, серед яких виокремлюємо Закон України «Про

запобігання корупції» [212] від 14.10.2014 р. № 1700-VII, Закон України «Про очищення влади» [225] від 16.09.2014 р. № 1682-VII, на основі яких будується ідея становлення ефективного механізму АК на вітчизняній площині.

Українські антикорупційні органи, які безпосередньо складають основу цього механізму, регулюються окремими нормативно-правовими актами. До них належать: Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [224] від 14.10.2014 р. № 1698-VII, який визначає правовий статус, принципи діяльності, особливості відбору кандидатів на керівні посади цього державного правоохоронного органу тощо, що водночас закладає правову основу механізму попередження корупційних правопорушень серед вищих посадових осіб країни; Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [223] від 10.11.2015 р. № 772-VIII, у якому визначено правовий статус, принципи діяльності, особливості відбору кандидатів на керівні посади цього державного правоохоронного органу задля виявлення та попередження отримання неправомірної вигоди за допомогою активів, що були отримані посадовими особами внаслідок корупційних та інших злочинів; Закон України «Про Державне бюро розслідувань» [209] від 12.11.2015 р. № 794-VIII, який визначає правовий статус та принципи діяльності ДБР, зокрема щодо здійснення нагляду за діяльністю антикорупційних правоохоронних органів з метою підтримки загальної ефективності протидії корупції на всій території нашої держави; Закон України «Про прокуратуру» [233] від 14.10.2014 р. № 1697-VII – визначає правовий статус і повноваження САП, зокрема щодо здійснення нагляду за НАБУ під час здійснення ним оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

Окремо доцільно виокремити Закони України «Про державну службу» [210] від 10.12.2015 р. № 889-VIII та «Про службу в органах місцевого самоврядування» [234] від 7.06.2001 р. № 2493-III, які визначають засади діяльності посадових осіб відповідно до інтересів територіальної одиниці, яку

вони представляють, а також закріплюють принципи політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян служб, що формуватимуть довіру до державних органів влади та органів місцевого самоврядування в Україні.

Варто визначити нормативно-правові акти, які передбачають розвиток, функціонування громадянського суспільства, також забезпечують його взаємодію з органами влади, оскільки така взаємодія, зі свого боку, забезпечує надійний контроль за їх діями відповідно до вимог та очікувань суспільства, і за умовою чого складає важливу основу для встановлення дієвого механізму антикорупційного контролю. До таких документів відносять: Закон України «Про громадські об'єднання» [208] від 22.03.2012 р. № 4572-VI, який на законодавчому рівні закріплює право громадян на об'єднання в організації з метою реалізації своїх потреб та інтересів. Сюди ж можна віднести закріплення права на створення громадських антикорупційних організацій, що створюватиме базис механізму протидії корупції, де суспільство відіграє передову роль; Закон України «Про доступ до публічної інформації» [211] від 13.01.2011 р. № 2939-VI забезпечує право кожного на отримання інформації, що знаходиться у розпорядників публічної інформації, та яка становить суспільний інтерес, що підтримує належну відкритість і прозорість органів влади з метою здійснення моніторингу їх діяльності для попередження прийняття неефективних рішень та корупційних ризиків; Закон України «Про медіа» [220] від 13.12.2022 р. №2849-IX фактично закріплює принцип підзвітності органів влади перед громадськістю та передбачає обов'язкове висвітлення інформації про політичні процеси всередині країни так само задля забезпечення їх відкритості і прозорості перед суспільством; Закон України «Про звернення громадян» [217] від 2.10.1996 р. № 393/96-ВР закріплює право громадян на оскарження дій та внесення рекомендацій щодо покращення роботи органів влади, їх структурних підрозділів, окремих посадових осіб, громадських об'єднань тощо, що забезпечує участь громадськості в управлінні

державою, сприяє налагодженню взаємодії «держава-суспільство», підтримує легітимність влади тощо.

Незамінну роль у становленні легітимної влади в демократичному суспільстві відіграє інститут виборів, інституціоналізований у нашій державі низкою правових документів, серед яких – Виборчий кодекс України [34] (ВКУ). Окрім закріплення прав громадськості на обрання та формування представницьких органів влади, ВКУ регулює підготовку та проведення самих виборів, а також фактично гарантує змінюваність влади, що забезпечує демократичність політичного режиму. Поряд з діючим Виборчим кодексом України автор вивчав низку законодавчих актів, які втратили чинність, однак стосувалися попередніх електоральних циклів різних рівнів, або ж проміжних виборів і заміщення народних депутатів, обраних у загальнодержавному виборчому окрузі, повноваження яких припинені достроково тощо («Про вибори народних депутатів України» [194] від 17.11.2011 р. № 4061-VI, «Про місцеві вибори» [221] від 14.07.2015 р. № 595-VIII, «Про Центральну виборчу комісію» [236] від 30.06.2004 р. № 1932-IV) та ін. Забезпечення нагляду за дотриманням зазначеного вище виборчого законодавства зумовить справедливе волевиявлення, адже, як було зазначено раніше, вибори за відсутністю належного контролю за їх організацією та проведенням можуть перетворитися в інструмент маніпуляції громадською думкою, спотворення їх результатів, що об'єктивно не може вважатися легітимним.

Автор звертався до низки прийнятих в Україні стандартів і методик, серед яких виокремлено «Стандарти внутрішнього контролю в Міністерстві оборони України та Збройних силах України» [270], в яких стандартизовано 5 напрямів внутрішнього контролю: «організація внутрішнього контролю, елементи внутрішнього контролю, звітування про внутрішній контроль та управління ризиками, координація внутрішнього контролю в Міноборони та Збройних Силах, внутрішній аудит» [270]. Відзначимо визначений в них тодішнім Міністром оборони України, генералом армії України С. Т. Полтораком новий підхід до розуміння внутрішнього контролю:

«Успішний досвід країн – членів НАТО та країн Європейського Союзу свідчить, що внутрішній контроль – це не ревізії, перевірки чи аудити. Це щоденна управлінська діяльність, яка базується на відповідальності і підзвітності кожного керівника, державного службовця, військовослужбовця чи працівника» [270, с. 3].

Велике значення для дослідження мали дані міжнародних міжурядових і неурядових організацій. Останніх, на глобальному рівні відповідно до інформації міжурядової організації GRECO, більше трьох десятків. Ми обрали для дослідження найвагоміші з них, які здійснюють моніторинг регулярно та за напрацьованими методиками (Табл. 1.2). Із європейських організацій використали дані офіційного сайту тільки міжурядової організації GRECO, оскільки діяльність неурядових організацій поширена на територію тільки двох-трьох країн.

Таблиця 1.2

**Міжнародні організації, що прямо або опосередковано
сприяють протидії корупції [складено автором за 332]**

Глобальні		Європейські
<i>Неурядові</i>	<i>Міжурядові</i>	<i>Міжурядові</i>
Freedom House (FH)	Організація Об'єднаних Націй (ООН)	Група держав проти корупції
Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів (International Consortium of Investigative Journalists – ICIJ)	Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD)	(The Group of States against Corruption – GRECO)
Інтернет-центр дослідження корупції (Internet Center for Corruption Research)	Міжнародна асоціація антикорупційних органів	(орган Ради Європи)

	(International Association of Anti-Corruption Authorities – IAACA)	
Світовий політичний форум (Global Policy Forum – GPF)	Група Світового банку (World Bank)	
Репортери без кордонів (Reporters sans frontières)		
Transparency International (TI)		
Global Integrity		
Global Witness		

У викладених вище підрозділах ми зверталися до теоретико-методологічних засад дослідження легітимаційних аспектів встановлення та функціонування механізму протидії корупції, роблячи акцент на результатах закордонних науковців, чий загальний доробок із досліджуваної проблеми об'єктивно є вагомішим, в порівнянні з вітчизняним. Утім, для детального вивчення даної проблематики також було проаналізовано та систематизовано праці класиків політичної думки. Зокрема, йдеться про праці вказаних вище Н. Макіавеллі, І. Канта, К. Ясперса, Д. Істона, С. Ліпсета, які розглядали легітимність як явище, що засноване на довірі.

Для розкриття завдань нашої дисертаційної роботи автор використав праці вчених, які досліджували проблеми глобалізації: М. Вотерс [432], У. Бек [337], М. Кастельс [346], Дж. Томлінсон [426] та В. Робінсон [413]. Питання забезпечення контролю за діями влади, зокрема в контексті досягнення нею легітимності за активної участі громадськості, вивчали Г. Алмонд і С. Верба [2, 330], С. Вейр і Д. Бітем [434]. Поведінку управлінців через призму легітимності аналізували М. Дженсен і В. Меклінг [381] та ін.

А. Мунджіу-Піппіді у своїх працях ставить громадянське суспільство із розвинутою здібністю до колективних дій (консолідації зусиль окремих її представників для вирішення спільних проблем) на перше місце майже в усіх заходах із попередження корупційних ризиків, що водночас стимулюватиме органи влади до так званого «етичного універсалізму» – неупередженого виконання ними посадових обов'язків відповідно до загальносуспільних інтересів, що в той же час свідчитиме про зрілість держави загалом [399; 400].

Аналіз сучасного стану дослідження проблематики знаходимо в працях науковців, які розглядають легітимність та антикорупційний контроль в комплексі, зокрема – Д. Кортрайта, К. Сейла та К. Волл [350]. Учені вважають, що вони виступають головними чинниками забезпечення стабільності всередині суспільства через уникнення дискримінацій, стримування конфліктів між соціально-політичними групами, попередження збройних протистоянь між владою та громадськістю тощо.

Американський дослідник М. Джонстон [382] у своїх дослідженнях пропонує вирішити проблему встановлення ефективного механізму протидії корупції через створення умов постійного протистояння сильних інститутів антикорупційного контролю та активної громадськості з одного боку, та корупції – з іншого. Причому, на думку М. Джонстона, сильними вважаються ті інститути, які можуть ефективно протидіяти негативному корупційному впливу. Відповідно неспроможність корупції завадити нормальній роботі органу влади зумовлює формування довіри до нього з боку суспільства, адже, в такому випадку, у громадян буде впевненість в належному використанні бюджетних коштів, відповідно цей орган зможе ефективно виконувати свої функції. На додачу, дослідник вважає громадянське суспільство важливим компонентом антикорупційного механізму, однак, на його думку, воно не є само по собі ефективним, якщо не створено механізми його участі у суспільно-політичному житті, що зазвичай проявляються у його співпраці з представниками влади тощо [382].

Американський філософ Ф. Фукуяма у праці «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» [294] акцентує увагу на принциповому значенні побудови ефективного уряду, який в умовах глобалізації своєчасно реагуватиме на зовнішні виклики без зайвої шкоди для своїх громадян, що й буде служити базисом його легітимності за таких обставин. Окремо дослідник наголошує на достатньому забезпеченні автономності виконавчої влади, зокрема, від політичного впливу та встановлення такого контролю за її діями як з боку громадськості, так і з боку інших гілок влади, що не матиме негативного впливу на її ефективність. Однак, він наголошує – для забезпечення відкритості влади перед суспільством між ними повинен існувати прошарок з неурядових організацій або громадських об'єднань, які стануть надійним виразником суспільних інтересів, та які, водночас, здійснюватимуть нагляд за їх практичною реалізацією у вигляді прийняття відповідних управлінських рішень, що, на нашу думку, підтримуватиме довіру до органів влади.

У науковому доробку американських дослідниць С. Роуз-Акерман і Б. Паліфки [418] простежується поділ корупції на верхівкову (політичну) та низову (бюрократичну) включно з їх різновидами, що дозволяє чітко дослідити відмінності та взаємозв'язок між ними, а також визначити їх особливості для вироблення практичних рекомендацій з їх подолання. Зокрема, пропозиції дослідниць стосуються реформування як державного, так і приватного секторів – бюрократичний апарат влади, як і в напрацюваннях згаданого вище Ф. Фукуяма, рекомендується обмежити від персоналізованого впливу окремих політиків для забезпечення його кращої роботи, а представникам різних соціальних груп – нарощувати взаємини для кращого представництва і захисту власних інтересів, що, на наш погляд, вже можна розглядати як базис ефективного механізму протидії корупції. Додатково, потребує вдосконалення й глобальна система протидії корупції, а особливо міжнародній організованій злочинності, що використовує інституційну слабкість окремих країн для «відмивання» коштів, а отже займається

поширенням корупції в усьому світі. Для боротьби з цим явищем передбачається створення на міжнародному рівні дієвих антикорупційних інститутів, таких як Міжнародний антикорупційний суд тощо.

Загалом українські науковці здебільшого звертаються до аналізу корупції як явища, аналізують його витoki, причини поширення, відносини антикорупційного контролю у сфері господарських відносин, діяльність правоохоронних органів та ін. з погляду правознавства, економіки, соціології тощо. Серед ґрунтовних дисертаційних досліджень та монографій в галузі політичних наук виокремимо працю І. В. Кушнар'ова, в якій корупцію віднесено до деструктивних неформальних політичних інститутів. Він стверджує: «Політична корупція є не тільки феноменом сучасного політичного життя на глобальному рівні, а й сформованим політичним інститутом, неформальним – за критерієм легальності, протиправним – за критерієм суспільної легітимності, руйнівним – за наслідками для становлення та функціонування демократичної політичної системи, деструктивним – для суспільної свідомості й системи національної безпеки» [115, с. 348–349]. Також однією з найбільш наближених до проблематики дослідження є доробок О. Пархоменко-Куцевіл, присвячений вивченню ролі формування та розвитку антикорупційних органів України в процесі подолання корупції [178], дисертаційні роботи І. Кабанцевої щодо антикорупційної протидії громадянського суспільства в центральноевропейських країнах із політичних наук [89] та І. Артюшенка щодо антикорупційної діяльності Верховної ради України – з історичних наук [15].

Розуміння деструктивного впливу прийняття рішень корумпованими суб'єктами на суспільні процеси віднаходимо у працях Н. Вінникової [37–40; 431], яка розглядає процес прийняття рішень на різних рівнях у нерозривному зв'язку з легітимаційними процесами, а також аналізує можливості цифрових технологій у боротьбі з глобальною корупцією, штучного інтелекту в глобальному управлінні. Теоретичні аспекти легітимації влади розглянуто в працях Є. Юрійчук, а також перспективу вдосконалення інституту

парламентського контролю, політичну корупцію під час виборів, пандемії, воєнного стану та ін. [315–320; 438].

У працях І. Милосердної проаналізовано досвід західних країн в протидії корупції, визначено перспективи впровадження міжнародних антикорупційних стандартів в українське законодавство та розглянуто можливості вирішення проблеми реалізації антикорупційних заходів в умовах російсько-української війни [132; 133; 401]. Зокрема, авторка наголошує на необхідності державної підтримки антикорупційних реформ, готовності суспільства до їх проведення, «формуванні та поширенні нових громадянських цінностей: надійності, відкритості, прозорості, активної участі і відповідальності» [133]. Ці цінності сприятимуть формуванню антикорупційного світогляду та свідомості.

Автором використано низку праць українських науковців, які так, чи так торкаються проблематики антикорупційного контролю: І. Залюбовської [79], яка пропонує власну оцінку парламентського контролю за діями КМУ; У. Ільницької, що досліджує механізми реалізації парламентського контролю за сферою безпеки та оборони, що актуально під час дії воєнного стану [88]; У. Лазар, яка розглядає фінансово-правовий аспект парламентського контролю [116]; В. Соловійова, який у своїх дослідженнях адаптував теорію «раціонального злочину» відповідно до українських реалій та на її основі запропонував базові напрями побудови антикорупційної політики [264].

Окремо відзначимо наукові доробки працівників Чернівецького національного університету, що розглядають проблему протидії корупції переважно в євроінтеграційному дискурсі. В. Бурдяк досліджує економічні аспекти застосування контролю в євроінтеграційних процесах з точки зору контролю ризиків і розглядає легітимаційні проблеми органів влади та можливості організацій громадянського суспільства на прикладі Болгарії [342, 387]. А. Круглашов відзначає помітні позитивні тенденції в інституційному розвитку українського громадянського суспільства, яке стало рушійною силою євроінтеграційних прагнень країни, вказує на можливості громадського

контролю влади, наголошує на необхідності демократичності, прозорості, ефективності уряду та державного управління в Україні, відкритості до інтересів громадськості та потреб і очікувань місцевих громад [288; 289]. Напрацювання Л. Мельничук [129] стосуються реформування румунської судової системи, як ефективного засобу протидії корупції, напередодні вступу країни до ЄС, що є корисним для ідентифікації схожих проблем у вітчизняному політичному полі. Низка праць Ю. Миндреску [134–137] стосується антикорупційної політики та стратегічного планування в Румунії, стратегій інститутів громадянського суспільства України в реалізації антикорупційної політики.

Ерік М. Усланер у праці «Історичне коріння корупції. Масова освіта, економічна нерівність та спроможність держави» нерозривно пов'язує економічну спроможність держави забезпечити рівень освіти, належний майновий стан із відношенням до корупції та стверджує, що освічені люди з більшою ймовірністю братимуть участь у політиці і, навіть за авторитарних режимів, з більшою ймовірністю кинуть виклик владі; і, будуть менше залежати від корупціонерів маючи засоби до існування, будуть мати менше причин бути лояльними до корумпованих лідерів [429, с. 25]. Тобто освічені, економічно незалежні громадяни не сприйматимуть корупцію як таку й своє відношення до неї демонструватимуть через політичну участь. Саме з цього ракурсу розглядає проблему політичної участі громадян Європейського Союзу чернівецька дослідниця Н. Ротар, акцентуючи увагу на її діджиталізація, необхідності захисту від дезінформаційних впливів, і констатує інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі [244–246].

Для висвітлення корупційних ризиків та їх впливу на формування довіри до влади на реальних прикладах, автором використано офіційні вебсайти антикорупційних і правоохоронних органів: НАБУ [160], НАЗК [158], ДБР [56], СБУ [263]. Окремо згадаємо використання Telegram-каналів антикорупційних органів [151; 154], які через месенджер здатні охопити велику аудиторію та зробити свою діяльність більш прозорою.

Задля кращого розуміння ситуації навколо корупції всередині української системи влади ефективними виявилися медіа-ресурси, зокрема: «Українська правда» [286], «Економічна правда» [67], «Європейська правда» [68], «Радіо Свобода» [238], «Главком» [43], «Дзеркало тижня» [440] та інші. Серед іноземних медіа виокремимо ті, що демонструють погляд на проблему корупції з-за кордону. Окремо відзначимо проекти Д. Бігуса, які безпосередньо розслідують корупційні випадки в Україні та висвітлюють їх результати на інформаційних майданчиках, а саме «Наші гроші» [162] та Bihus.Info [36; 63; 98; 169; 321].

Завдяки виданню БукІнфо [3; 72; 80; 173; 190; 241; 277; 282; 283] вдалося встановити акторів механізму АК на регіональному рівні, визначити настрої буковинців та фактори, що впливають на формування довіри та легітимності до регіональної еліти. Відзначимо також видання «Шпальта» [60; 274], регіональний мовник «Суспільне Чернівці» [275], інформаційне агентство «АСС» [239] та ін., які на своїх вебсайтах висвітлюють суспільно-політичну ситуацію в м. Чернівці й області, що дозволяє чітко визначити корупційні ризики на регіональному й локальному рівнях та запропонувати інструменти їх подолання.

З метою визначення суспільно-політичних настроїв всередині України, а саме громадські запити, які потребують урегулювання та втручання влади, в дослідженні використано електронні інтернет-представництва Президента України [35; 46; 85; 156; 302] та вебсайт Кабінету Міністрів України [218].

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що комплексна характеристика легітимаційних аспектів антикорупційного контролю в Україні в умовах глобалізації ще не була предметом спеціального дослідження. Разом з тим, джерельна база проблеми є достатньо репрезентована для реалізації поставлених у дисертаційній роботі завдань.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження легітимаційних процесів дало змогу зробити такі висновки:

Визначена методологія дослідження антиконституційного контролю повністю дозволяє комплексно дослідити його призначення, структуру, механізм і взаємозв'язки. Для цього переважно використано наукові підходи: системний, інституційний, структуралістський, конструктивістський. Поряд із ними застосовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукцію, дедукцію, аналогії. У ході дослідження встановлено, що корупція постає складним явищем, що доводить перелік відповідних правопорушень: хабарництво, вимагання, розкрадання, конфлікт інтересів тощо.

Якісно розкрити поняття «антикорупційний контроль» та визначити його легітимаційні аспекти дозволяє комплексний підхід до аналізу відповідної джерельної бази, що включає міжнародні документи, які визначають основні засади, принципи та цінності антикорупційної політики; вітчизняні нормативно правові акти, що розкривають юридичну складову функціонування антикорупційної системи на теренах України; напрацювання вітчизняних і закордонних дослідників, зокрема представників Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, які пропонують теоретико-концептуальні підходи до якісного розуміння обраної проблематики; матеріали медіа-ресурсів дозволили сформувати емпіричну базу дослідження, яка яскраво демонструє теоретико-методологічні засади протидії корупції на практиці в українських реаліях.

Поняття «довіра», «ефективність» та «контроль» нерозривно пов'язані з явищем легітимності. Поєднання контролю та легітимності знаходить своє відображення у конституціоналістській концепції та концепції демократичної легітимності. Контроль здатен забезпечити належне виконання владою своїх функцій через своєчасне виявлення й запобігання зловживань, зокрема корупції, з метою підтримки загальносуспільних інтересів та цінностей. Такий

стан речей здатний забезпечити легітимність, оскільки завдяки якісному контролю всередині суспільства формується стійка довіра, дотримується принцип справедливості, відбувається задоволення загальних потреб.

Провідну роль у забезпеченні якісного механізму контролю відіграє участь громадськості у відповідних процесах. Відтак формування громадських об'єднань спрощує функціонування механізму АК та сприяє налагодженню взаємодії «влада – суспільство», що є виразником взаємодовіри та взаємосприйняття, без яких контроль не буде дієвим, оскільки створюватимуться перешкоди для здійснення владою своїх повноважень, а отже знижуватиметься її ефективність. Важливо, щоб такий контроль базувався на нормах, що не створює перешкод представникам влади для реалізації покладених на них завдань в межах їх повноважень.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЯК МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Вплив політичної корупції на легітимність влади в державах п'ятої – шостої хвиль розширення Європейського Союзу.

Політика запобігання та протидії корупції в ЄС базована на врахуванні фактору поширення та укорінення корупції в тій, чи іншій країні та особливостей в економічній, соціальній, політичній, культурній сферах. Протягом останніх десятиліть напрацьовані механізми боротьби з корупцією не завжди були ефективними, а тому загальна тенденція антикорупційних політичних рішень – мінімізація корупційних проявів, оскільки викоринити це явище неможливо. Європейські структури долають низку викликів, серед яких проблеми вимірювання корупції та ефективності запобігання їй, застосування належного кримінального провадження на факти прояву корупції, визначення найуразливіших до корупції сфер державної політики [362]. Проте вони прагнуть застосовувати індивідуальний підхід для реалізації спільної політики в державах-кандидатах на вступ, застосовуючи спеціальні процедури моніторингу стану корупції та корелюючи процес виконання умов вступу, залежно від їх результатів. Обов'язкова імплементація та реалізація європейських антикорупційних норм *acquis communautaire* у державах-членах ЄС відбувається різними темпами залежно від особливостей держав.

Дослідження країн, віднесених до п'ятої – шостої хвиль розширення ЄС, є корисним для України, адже це дозволяє віднайти ключові проблеми, потенційні ризики та недоліки, що заважають якісно їй розвиватися та в найближчому майбутньому отримати членство в ЄС. Враховуючи географічне положення сусідства, а також спільне з Україною соціалістичне минуле, для нашого дослідження ми обрали три країни, які наразі є повноцінними представниками ЄС, а саме Польщу, Угорщину та Румунію. Використання

індексів дозволяє простежити кореляцію між рівнем корупції в країні та ефективністю управління, легітимністю влади, рівнем демократії тощо.

Згідно з результатами *Індексу сприйняття корупції (CPI)*, Республіка Польща у 2021 р. отримала 56 балів зі 100, що дозволило їй зайняти 42 місце у рейтингу Transparency International. З 2015 р. в країні, за оцінками цієї організації, спостерігається сталий спад ефективності боротьби з корупцією (див. Додаток А). Причиною цього стала надмірна політизація судової системи, зокрема призначення на посади в Конституційному трибуналі лояльних до правлячої партії суддів, а також здійснення тиску на державних службовців [349]. До цього додаються також чисельні корупційні скандали. Так, у 2020 році лідер польського політичного руху «Kukiz'15» П. Кукіз оприлюднив у соцмережах телефонну розмову, в якій представнику його політичної сили президент однієї сільськогосподарської компанії пропонував саботувати голосування постанови Сенату про впровадження поштового голосування в обмін на посаду в Міністерстві сільського господарства [380]. Показово, що показник сприйняття корупції в Польщі почав знижуватися з 2015 р. саме тоді, коли президентом став А. Дуда, а більшість у парламенті здобула партія «Право і справедливість».

Угорщина, станом на 2021 р., зайняла 73 місце у рейтингу сприйняття корупції та передостаннє серед країн-членів Євросоюзу з результатом у 43 бали, випередивши Болгарію усього на один пункт. Із 2012 р., згідно з даними ТІ, спостерігається постійний спад ефективності країни щодо протидії корупційним ризикам. Винятком є лише 2018 р., коли Угорщині вдалося отримати +1 бал до рейтингу, виконавши частину запропонованих європейською спільнотою рекомендацій, однак у 2019 р. проблеми з корупцією у країні погіршилися – Угорщина одразу втратила 2 бали в Індексі (див. Додаток А).

Виконавчий директор Transparency International Й. П. Мартін стверджує, що спотворення корупцією системи інституцій влади розпочалося у 2010 р. з отриманням посади Прем'єр-міністра Угорщини Віктором Орбаном. Саме з

приходом до влади цього політика показник країни за Індексом сприйняття корупції почав стрімко знижуватися. Основні проблеми спостерігаються у сфері державних закупівель, у якій беруть участь наближені до прем'єр-міністра В. Орбана особи [335]. Зокрема, компанія зятя Орбана виграла контракти, що частково фінансувалися ЄС, на встановлення світлодіодних вуличних ліхтарів у містах Угорщини на загальну суму 65 млн євро. Дані організації «Центру дослідження корупції в Будапешті» дають підстави стверджувати, що четверо пов'язаних із правлячою партією «Фідес» бізнесменів, до яких належить також згаданий вище зять Орбана І. Тіборч, за період 2010-2016 рр. виграла контракти на загальну суму 1,8 млрд євро. Більше того, сума цих контрактів у середньому в 13 разів перевищувала розміри інших контрактів, що, на наш погляд, свідчить про імовірне втручання окремих представників угорської влади у тендерні процеси [344].

Румунія у рейтингу СРІ випереджає Угорщину, маючи 45 балів та 66 місце відповідно, хоча й має один з найгірших показників у східноєвропейському регіоні. Незважаючи на це, Румунія все ж досягла певних успіхів у антикорупційній діяльності, зокрема, станом на липень 2022 р., відновилося розслідування більшості корупційних справ, які тривалий час ігнорувалися правоохоронними органами, що дозволило країні покращити свою позицію у СРІ. На початку 2021 р. Президент Румунії К. Йоганніс схвалив відновлення розслідування проти колишнього прем'єр-міністра та спікера Сенату К. Попеску-Терічану за підозрою в одержанні хабаря від однієї з австрійських компаній для отримання вигідних контрактів від румунського уряду [416]. До того ж, проблема забезпечення прозорого функціонування румунської судової системи вже тривалий час турбує як громадян, так і Європейську комісію. Саме відмова від здійснення судової реформи у 2019 р., насамперед, зумовило зниження показника Індeksu сприйняття корупції в Румунії на 3 пункти – з 47 до 44 (див. Додаток А). Відзначимо, що проблеми із реформуванням судової системи спостерігалися напередодні вступу країни до ЄС у 2006 р., зокрема в контексті раціоналізації процесуальних кодексів та

врегулювання прогалин у законодавстві, що створюють конфлікти інтересів [129, с. 243].

У *Міжнародному моніторингу врядування Світового банку* [424] взаємозалежність між показниками контролю за корупцією, ефективністю влади та її підзвітністю чітко простежується впродовж останніх десяти років на прикладі розглянутих країн. В Угорщині в 2014 р. спостерігали різкий спад усіх показників у порівнянні з 2013 р., викликаний, на наш погляд, проголошенням В. Орбаном промови з критикою ліберальної демократії та обґрунтуванням доцільності використання недемократичних інструментів управління [355]. Це дає підстави розглядати взаємозв'язок демократичного режиму з ефективною владою та механізмом антикорупційного контролю. Хоча у 2020 р. при досить високому рівні ефективності влади в країні констатували доволі низький рівень протидії корупційним ризикам (див. Додаток Б). Натомість тісний взаємозв'язок показників спостерігаємо в двох інших країнах, зокрема у Польщі, водночас із падінням показника підзвітності влади, знижувався й показник її ефективності. У Румунії ж, навпаки, спостерігаємо майже ідентичну динаміку показників підзвітності влади та контролю за корупцією (див. Додаток В).

Згідно з дослідженням *Freedom House (FH)*, станом на 2022 р. Угорщину відносять до категорії країн перехідного типу. На нашу думку, саме через низьку оцінку зусиль угорської влади якісно стримувати прояви корупції – усього 2,75 балів з 7. Ба більше, відповідно до звіту Групи держав проти корупції (GRECO) від квітня 2021 року, Угорщина не виконала більшість рекомендацій організації щодо нівелювання корупційних ризиків у судовій системі та парламенті [332]. Натомість, Польща й Румунія отримали оцінку 4 (див. Додаток Г). Наразі у Республіці Польща спостерігається поступове погіршення ситуації з антикорупційним контролем, зокрема через надмірне зловживання посадовим становищем із боку вищого керівництва держави, а також злиття державного сектору з великим бізнесом [405]. Наприклад, створений генеральним прокурором З. Зьобро фонд з підтримки жертв

злочинів привласнив близько 61 млн євро державних коштів [383], а сам він, за інформацією ЗМІ, тісно пов'язаний з польським нафтовим гігантом PKN Orlen, де отримує неправомірну грошову вигоду та має частковий вплив на кадрову політику компанії [436]. Водночас, незважаючи на однакову з Польщею оцінку, влада Румунії хоч і демонструє позитивні зрушення в антикорупційній сфері, однак стикається з багатьма труднощами, які гальмують антикорупційні процеси. Одне з пояснень цьому – розбалансованість антикорупційної системи, відсутність належної взаємодії та співпраці між її компонентами. Наприклад, зусилля Національного антикорупційного управління (DNA) зазвичай зазнають краху через відсутність належної організації всередині Національного агентства доброчесності (ANI) та корумпованості румунських суддів [325]. Українська дослідниця Л. Мельничук слушно зауважує, що така ситуація суттєво гальмує подальший євроінтеграційний процес, а саме: «блокування країнами ЄС вступу Румунії до Шенгенської зони, обґрунтоване затримкою реформ судової системи та необхідністю викорінення корупції, що має не лише процедурні, а й політичні причини». На її думку, надалі «прогрес Румунії на шляху до поглиблення співробітництва з ЄС залежатиме як від румунської політичної еліти, так і від вибору європейськими інституціями інструментів для вирішення актуальних проблем румунського суспільства» [129, с. 248].

Згідно з дослідженням *FH*, у Польщі та Угорщині простежуються однакові проблеми у сфері національно-демократичного управління, що водночас підривають ефективність влади та сприяють появі корупційних ризиків. В Угорщині монополією на владу фактично володіє політична сила В. Орбана, а в Польщі нещодавно відбувся розпад коаліції, що суттєво загальмувало роботу законодавчого органу влади. Тим більше, в цих країнах останнім часом виникають проблеми з дотриманням верховенства права через використання владою різноманітних інструментів переслідування й дискримінації власних громадян, що підриває довіру до неї [376; 405]. Як результат, показники в країнах є майже однаковими – 3,5 та 3 відповідно.

Водночас в Румунії спостерігається політична криза між політичними партіями в парламенті, однак жодного серйозного тиску на громадськість з боку румунської влади немає [414], тому й оцінка національно-демократичного управління складає 4,25.

Однакові проблеми у трьох країнах констатуємо у сфері організації та проведення виборів. Фальсифікації виборів є однією з найбільших проблем Румунії, хоч влада, за твердженням *FH*, щорічно працює щодо її вирішення шляхом забезпечення ширшої участі громадськості у суспільно-політичних процесах. У Польщі протягом 2019–2020 рр. були прийняті сумнівні поправки до виборчого законодавства, які містять корупційні ризики [405], проте їх негативний вплив мінімізується належною роботою Верховної контрольною палати Польщі та Товариством польських журналістів, які здійснюють моніторинг виборів [405]. Наразі ситуацію з виборчими процесами в Угорщині вважаємо критичною, оскільки були прийняті поправки, що фактично легалізували так званий «виборчий туризм», дозволивши голосувати не за місцем проживання.

Стан громадянського суспільства в Польщі та Румунії експерти *FH* оцінюють у 5,5 бали. Румунське суспільство вирізняється своєю активністю, але його вплив залишається обмеженим [325] та недостатньо захищеним, що, зокрема, проєктується на їх успіхи в контексті протидії корупції. Наприклад, кілька румунських активістів зазнали побиття внаслідок самостійного розслідування незаконної вирубки лісів у Сучавському повіті [358]. У Польщі громадянське суспільство є більш розвиненим, але його потенціал не розкривається достатньо через дії влади. Незалежні НУО зазнають тиску, обмежуються у фінансуванні й одержанні державних грантів [364], але, використовуючи власні зв'язки, отримують грошову допомогу з-за кордону, що дозволяє їм активно відстоювати власні права, наприклад, публічно оскаржувати ініціативи уряду щодо подання детальної звітності про використання коштів [420] або ж ефективно відстоювати інтереси своїх активістів у суді [368]. В Угорщині ситуація дещо схожа – НУО також

зіштовхнулися з проблемою отримання фінансування як державного, так і закордонного [395], що суттєво підриває їх спроможність ефективно діяти в антикорупційній сфері, про що також свідчить Індекс сприйняття корупції (CPI). Ба більше, в 2014 р. правоохоронці Будапешту здійснили показову облаву офісу фонду Ökotárs, який перебуває під управлінням Норвезького цивільного фонду, через відмову норвезької сторони надати угорському уряду право розподіляти гранти [427].

Місцеве самоврядування в Румунії та Угорщині організація Freedom House оцінює у 4,25 бали. Річ у тім, що румунські органи місцевої влади повсякчас стикаються з проблемами, що так чи так пов'язані з корупцією, зокрема щодо отримання державного фінансування [397]. Угорській моделі місцевого самоврядування характерний відвертий централізм, згідно якого кошти та преференції від уряду зазвичай отримують міста та села, які очолюють голови від правлячої партії [385], що де-факто виступають ретрансляторами її інтересів на локальному й регіональному рівнях і можуть приймати сумнівні рішення корупційного характеру на зразок дозволу на беззастережне придбання орендованих комунальних приміщень приватними особами [402]. Водночас у Польщі ситуація є протилежною угорській – більшість міст та сіл очолюють представники опозиційних до влади політичних сил, що зумовлює здійснення контролю з боку представників муніципалітетів за розподілом державних коштів [329]. Більше того, польська місцева влада здебільшого співпрацює з громадськістю, як, наприклад, у місті Краків, де щороку виконують Програму співпраці Краківської міської комуни з неурядовими організаціями, яка, насамперед, передбачає підтримку якісної взаємної комунікації, що позитивно впливає на легітимність місцевої влади [12]. Натомість, Польща має серйозні проблеми з судовою системою, зокрема через невідповідність окремих положень національного законодавства європейським нормам [336], спірні призначення й звільнення суддів [411], порушення верховенства права [336], про що зазначалося вище. В Угорщині

та Румунії серйозною проблемою, окрім призначення суддів, залишається забезпечення стабільності національного законодавства.

Питання забезпечення відкритості й прозорості влади через налагодження якісної роботи ЗМІ залишається відкритим для усіх трьох країн, що відображено в Додатку В. У Румунії наразі діє жорстка інформаційна політика, а державні діячі схильні використовувати судові позови проти журналістів-розслідувачів, особливо якщо інформація стосується їх участі в корупційних відносинах [425]. В Угорщині практично усі ЗМІ контролювані центральною владою, зокрема угорський уряд не підтримав ініціативу щодо повернення ліцензії опозиційній радіостанції Klubrádió [379]. В Польщі правляча партія та уряд намагаються утискати засоби масової інформації шляхом впровадження різноманітних обмежень на кшталт податку на рекламу [439], однак Сенат, у якому більшість має опозиція, не дозволяє владі приймати сумнівні ініціативи [406].

Проаналізувавши дослідження *FH*, можемо зробити висновок, що рівень контролю за корупцією прямо впливає на рівень демократії, адже проблеми, що негативно впливають на інші показники демократії мають корупційний характер, оскільки характеризуються обмеженням свобод громадськості та зловживанням владними повноваженнями, які призводять до порушення справедливості всередині суспільства, посилення недовіри та делегітимації влади.

Індекс демократії, який пропонує Economist Intelligence Unit, включає опосередковані фактори протидії корупції, які, на нашу думку, також впливають на легітимність влади, а саме ефективність уряду, якість електоральних процесів та рівень громадських свобод, який у свою чергу включає право громадян здійснювати контроль за діями влади. Згідно з дослідженням, Угорщина має незначну перевагу над Польщею й Румунією в контексті ефективності дій уряду, однак, як показує дослідження *FH*, це пов'язано із тим, що представники правлячої партії «Фідес» фактично володіють усією повнотою влади як на центральному, так і на локальному

рівнях, що дозволяє злагоджено приймати політичні рішення. Однак така ситуація виключає здійснення якісного контролю за цим процесом, зокрема попереджати випадки які можуть суперечити загальносуспільним інтересам. До того ж, і в Угорщини, і в Польщі, як вже зазначалося вище, наявні проблеми з верховенством права, що негативно вплинуло на оцінку ефективності уряду й підтверджено показниками Індексу ефективності уряду від Світового банку. Інший аспекти, що корелюються з дослідженням *FH*, це показники, що стосуються громадянського суспільства та електоральних процесів, які в обох дослідженнях були оцінені досить високо (див. Додаток Д).

Оскільки участь громадянського суспільства у суспільно-політичних процесах держави або регіону сприяє легітимації влади, доцільно проаналізувати показники *Індексу стійкості громадських організацій* для вказаних країн, адже саме НУО виступають одними з провідних інститутів громадянського суспільства, є своєрідними центрами консолідації суспільних інтересів, забезпечення яких владою сприяє її легітимації та мінімізації зловживанням посадовим становищем з боку окремих представників.

Індекс стійкості громадських організацій у Польщі станом на 2020 р. складає 2,9 бали. Доцільно виокремити наступні висновки USAID, які вплинули на цю оцінку:

1. У Польщі спостерігаються проблеми з реєстрацією громадських організацій.
2. Наявне скорочення взаємодії між громадськими активістами.
3. Більшість польських громадських організацій зіштовхнулися з браком фінансування.
4. Значно погіршилася взаємодія між НУО та центральними органами влади, суттєво зменшилася кількість консультацій з громадськістю.
5. У зв'язку із пандемією COVID-19 спектр послуг, які надавали громадські організації, скоротився, але несуттєво.
6. Громадські організації зазнають тиску з боку уряду та провладних ЗМІ, однак це не впливає на їх рівень довіри [324].

В Угорщині рівень стійкості громадських організацій було оцінено на 3,9 бали. Ситуація в країні є наступною:

1. Процес реєстрації громадських об'єднань налагоджений достатньо добре.
2. Спостерігається розрив у комунікації та взаємодії між громадськими організаціями регіонального й локального рівнів.
3. Державні кошти на громадські об'єднання й організації розподіляються непрозоро.
4. Електронні петиції в Угорщині не є ефективним важелем впливу на владу.
5. Місцеві органи влади більш схильні взаємодіяти з незалежними НУО на відміну від центральних.
6. Спостерігається слабке висвітлення діяльності НУО у ЗМІ.

У Румунії рівень стійкості громадських організацій було оцінено в 3,7 бали, що на 0,2 бали краще, ніж в Угорщині:

1. Процес реєстрації НУО у 2020 р. було значно спрощено, зокрема скасовано подання деякої звітної документації.
2. Незважаючи на пандемію більшості організаціям вдалося зберегти свій потенціал шляхом пошуку закордонних грантів.
3. Ситуація з фінансуванням покращилася у зв'язку з ефективним залученням меценатів та благодійників.
4. Деяко погіршилася взаємодія з місцевими органами влади, проте покращилася з центральними (в Угорщині ситуація протилежна).
5. Спроможність більшості НУО впливати на рішення влади зросла у зв'язку з отриманням додаткового фінансування від міжнародних партнерів.
6. Представники незалежних НУО отримали більше висвітлення у ЗМІ.

Отже, ситуація з громадськими організаціями у представлених країнах виглядає по-різному, але виходячи із наведених результатів і показників Індексу сприйняття корупції та Індексу громадських свобод від Світового

банку, констатуємо, що розширення громадських свобод переважно сприяє позитивній динаміці протидії корупції. Проте ситуація в Румунії на початку реалізації активного залучення НУО до антикорупційного контролю призвело до делегітимації владних органів внаслідок складної економічної ситуації під час кризи 2008 р., а потім, коли економічний стан покращився й населення було готове на ментальному рівні до антикорупційних дій, довіра до владних інституцій значно зростає.

Індекс громадської доброчесності фактично оцінює рівень прозорості влади через показник залученості громадськості до процесів ухвалення рішень. Показник незалежності судової системи Польщі є найнижчим серед запропонованих трьох країн (3,52 бали), що також підтверджується оцінкою в дослідженні Freedom House, де країна отримала 3,5 бали з 7 – найнижчий показник серед досліджуваних країн, одну з причин якої ми вбачаємо у неспроможності польської влади забезпечити належного дотримання верховенства права. У той же час Румунія має найвищий показник прозорості розподілу бюджетних коштів (9,14 бали), що пояснює результати дослідження *FN* та показники Індексу стійкості громадянських організацій, згідно якого для румунських громадських організацій надходить додаткове фінансування, зокрема з державного бюджету, що позитивно впливає на їх організаційну спроможність (див. Додаток Ж) [377].

Найбільш узагальнену оцінку щодо легітимності влади всередині країни, на нашу думку, пропонує відповідний показник в межах *Індексу недієздатності держав* [326]. Станом на 2022 р. Угорщина має найгірший показник серед трьох країн – 6,5, що говорить про серйозні проблеми Будапешту в контексті протидії корупції, забезпечення відкритості й прозорості прийняття рішень, організації чесних виборів тощо. До таких висновків спонукає аналіз згаданих вище досліджень, оскільки Угорщина має середні показники щодо забезпечення громадських свобод та дотримання верховенства права, а також низькі – щодо протидії корупційним ризикам та забезпечення належної політичної участі громадськості. Польща отримала

оцінку 4, на наш погляд, завдяки напрацьованим механізмам протидії корупції та активної участі громадськості у суспільно-політичному житті країни, незважаючи на зловживання окремими представниками влади своїх повноважень і навмисне їх втручання у політичні процеси, про що більш детально йдеться у дослідженні Freedom House. Оцінка Румунії 4,7 пояснюється відкритістю більшості органів влади до громадськості, збільшенням її участі у політичних процесах, хоча, окремі проблеми залишаються, зокрема щодо забезпечення незалежності ЗМІ.

Проаналізувавши Індекс сприйняття корупції, Міжнародний моніторинг врядування Світового банку, дослідження Freedom House, Індекс демократії, Індекс стійкості громадських організацій, Індекс громадської доброчесності та показник легітимності в Індексі недієздатності держав, можемо зробити наступні висновки:

по-перше, досвід Польщі демонструє, що зловживання владою політичними елітами, особливо її втручання у судову систему, призводить до падіння ефективності антикорупційних процесів;

по-друге, ефективність влади без наявності ефективного механізму антикорупційного контролю не сприяє її легітимації, про що свідчить приклад Угорщини;

по-третє, орієнтація влади на забезпечення відкритого й прозорого управління та забезпечення широких можливостей щодо діяльності громадянського суспільства може впливати на протидію корупції як позитивно, так і негативно, спричиняючи як легітимаційний, так і делегітимаційний ефект, залежно від готовності суспільства та економічної ситуації в країні, що спостерігалось в Румунії.

Отже, приклад Польщі, Угорщини та Румунії демонструє, що дотримання демократичних норм представниками влади, таких як служіння загальним інтересам і розширення участі громадськості у суспільно-політичних процесах загалом сприяє функціонуванню механізму антикорупційного контролю та легітимації влади загалом.

2.2. Взаємозв'язок політичної корупції та демократії в Україні.

Демократію справедливо вважають найоптимальнішою формою суспільно-політичного ладу в сучасному світі, оскільки за своєю природою вона враховує основні потреби та права людини, зафіксовані в конституційних актах у різних формах. Ефективна протидія корупції можлива за умов конституційної демократії, проте усталеного її розуміння сьогоднішні не існує. Найвідомішим українським теоретиком конституційної демократії вважають науковця Л. Юзькова, який у 90-х роках ХХ ст. запропонував для України новаторські ідеї щодо наділення українського народу повнотою влади та підпорядкування державних органів його волі. В основі його думки щодо конституційної демократії покладено доктринальні ідеї, однією з яких виступає спрямована на задоволення інтересів усього суспільства державна діяльність, замість інтересів її окремої групи. На думку вченого, конституційна демократія – це насамперед влада народу, яка здійснюється в межах законів, що створює умови для впровадження правових обмежень та контролю за негативними чинниками, зокрема корупцією, які шкодять загальним інтересам. Відповідно, констатуємо, що конституційна демократія стоїть на сторожі суспільної справедливості та апріорі позитивно впливає й підтримує легітимність представницької влади, встановлює обов'язкові норми поведінки для посадовців та інших громадян. Натомість політична корупція у соціально-політичній сфері дискредитує право, як основу регулювання життя держави та суспільства, оскільки виступає нелегітимним інструментом задоволення персоналізованих інтересів для службових осіб, в результаті чого всередині суспільства виникає нерівність, зростає злочинність, що порушує принципи верховенства права, а саме: законність; заборону свавілля; заборону дискримінації та рівність перед законом тощо [62].

З іншого боку постає питання легітимності самої конституційної демократії. У перехідних суспільства може спостерігатися криза демократичного режиму у зв'язку з його неефективністю на початкових етапах

становлення, зокрема через панування корупції у владних колах (політичної корупції) та відсутністю за нею ефективного контролю. Безкарність корупціонерів дискредитує демократію як політичний режим, делегітимізує її, підриває довіру громадськості до демократичних інститутів через їх неспроможність задовольнити запити суспільства. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у розвитку *верховенства права*, що забезпечуватиме суспільний добробут та притягнення до відповідальності винних у корупційних правопорушеннях. Саме верховенство права, на переконання Фондації конституційних прав, виступає основною вимогою щодо існування конституційної демократії [435].

У вузькому розумінні верховенство права розглядають як стан, за якого закони держави застосовують однаково для усіх громадян незалежно від їх соціального, політичного або інших статусів. Однак, на нашу думку, таке визначення є не зовсім коректним, оскільки дотримання законів громадянами ще не означає панування верховенства права, бо недосконале законодавство створює прецеденти для трактування його на користь інтересів окремих осіб, водночас створюючи небажані для суспільства корупційні ризики.

Широке розуміння верховенства права характеризує його як принцип правління, згідно з яким усі особи, установи й організації, державні та приватні, включаючи саму державу, підзвітні законам, які публічно оприлюднені, однаково виконуються та підтримуються незалежними судовими рішеннями та які узгоджуються з міжнародними нормами та стандартами прав людини» [398]. На наш погляд, таке тлумачення конкретизує необхідні вимоги для становлення конституційної демократії. До того ж Венеційська комісія використовує термін «правовладдя» (англ. The Rule of Law), під чим визначає правову систему стримування «теоретично безмежної влади держави над особою». Відповідно зверхність права над іншими сферами життєдіяльності суспільства закарбувалося у понятті «верховенство права», яке наразі активно використовується у вітчизняній науковій сфері [62].

А. Мунджіу-Піппіді неодноразово вказувала, що корупція виникає саме внаслідок безконтрольного доступу посадових осіб до матеріальних ресурсів, якими вони можуть розпоряджатися на власний розсуд. У моделі антикорупційного контролю румунської дослідниці верховенство права займає важливе місце не лише у вигляді юридичних обмежень, себто наявності якісних нормативно-правових актів, які б забезпечували невідворотність покарання для корупціонерів завдяки відсутності в їх основі правових прогалин, а й нормативних обмежень, що засновані на цінностях справедливості та спрямовані на регуляцію поведінки представників влади відповідно до очікувань суспільства. Схематично це представлено у вигляді такої формули:

Антикорупційний контроль = Обмеження (юридичні + нормативні) – Можливості (дискреція влади + матеріальні ресурси) [399, с. 117].

Українські дослідниці І. Милосердна, А. Прохоренко та К. Савон вказують на те, що юридичні антикорупційні обмеження володіють наступними рисами: 1) мають інформаційний характер, здійснюють стримувальний вплив та впливають на поведінку; 2) виступають ефективним засобом захисту інтересів суспільства у формі реалізації негативної мотивації особистого збагачення посадовими особами та слугують досягненню суспільно-корисних цілей; 3) кінцевим результатом їх застосування стає забезпечення ефективного функціонування органів державної влади, розвиток суспільних процесів і зміцнення законності; 4) є абсолютними та прикладними, оскільки не можуть бути скасовані та поширюються на окремих посадових осіб. Натомість як зазначають дослідниці, під час воєнного стану в Україні вимушено призупинено певні антикорупційні обмеження – зроблено тимчасові застереження щодо обмежень на отримання подарунків та обмежень у використанні службових повноважень чи службового становища [401, с. 137].

Водночас зазначена вище формула Мунджіу-Піппіді чітко демонструє, що одних правових обмежень для подолання політичної корупції недостатньо

– поряд з ефективним законодавством повинні існувати не менш ефективні антикорупційні інституції, які на його основі будуватимуть свою роботу. Відповідно сильне верховенство права в контексті протидії корупції буде неефективним без якісного антикорупційного контролю. Підтвердження цьому ми бачимо на Рис. 2.1. Використавши дані організації World Justice Project (WJP) щодо протидії корупції політичної еліти та верховенства права, ми порівняли співвідношення показників щодо лідерів обох рейтингів – Данії, Норвегії та Фінляндії, з одного боку, й окремих представників Східної Європи та України, з іншого. Показники першої групи наближаються до 1 (0,9) є значно вищими за показники іншої групи (0,5–0,7), що є, по-перше, черговим підтвердженням успішності країн Скандинавії внаслідок політики мінімізації корупції, а, по-друге, демонстрацією взаємозв'язку між рівнями верховенства права та протидії корупції серед можновладців¹. Важливо зазначити, що для визначення Індексу верховенства права WJP окрім критерію стримування корупції використовує й інші: дотримання прав людини, рівень громадського правопорядку, стан дотримання цивільного й кримінального законодавства тощо. Однак співставлення Індексу верховенства права та показника АК чітко демонструє, що високий рівень протидії корупції зумовлює більш ефективно дотримання законодавства й правових норм та навпаки.

---

¹ Для зручності оперування даними ми перевели показники Індексу сприйняття корупції в масштаб 100:1.

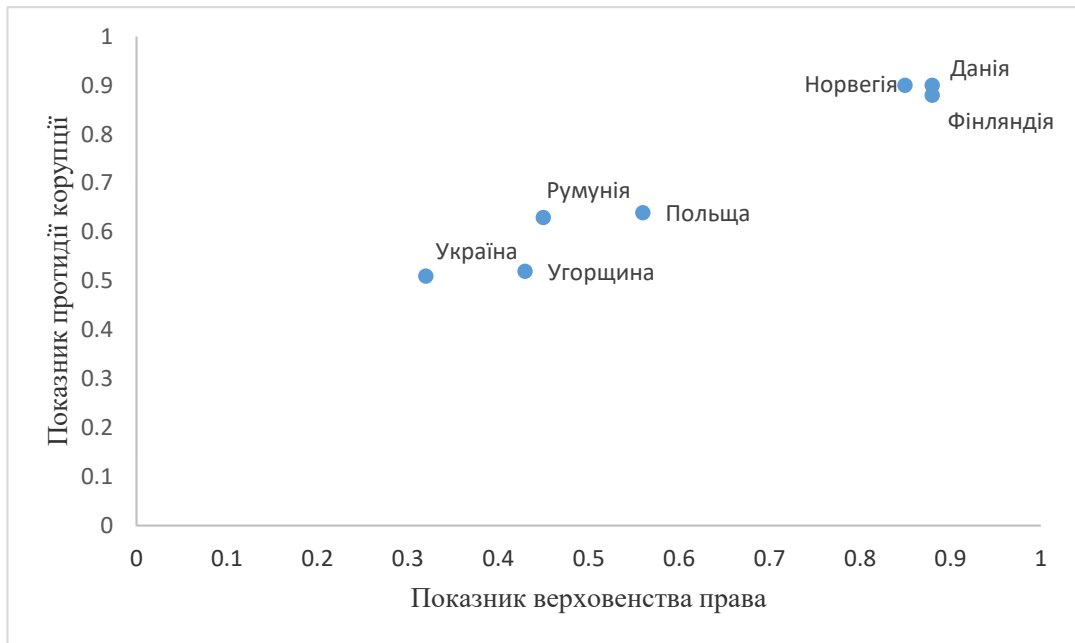

Рис. 2.1. Співвідношення показників протидії корупції та верховенства права в європейських країнах та в Україні згідно з даними організації WJP (складено автором) [421].

Чітку взаємозалежність між показниками верховенства права та демократії спостерігаємо також у дослідженні дослідницького відділу медіа-компанії «Економіст» (Рис. 2.2.). Констатуємо, що обидва показники країн обох груп є майже тотожними (0,9 – 0,5–0,7) показникам співвідношення показників протидії корупції та верховенства права, однак показник демократії все ж є вищим за показник верховенства права, з чого можна зробити висновок про принципове значення останнього у підтримці демократичного режиму.

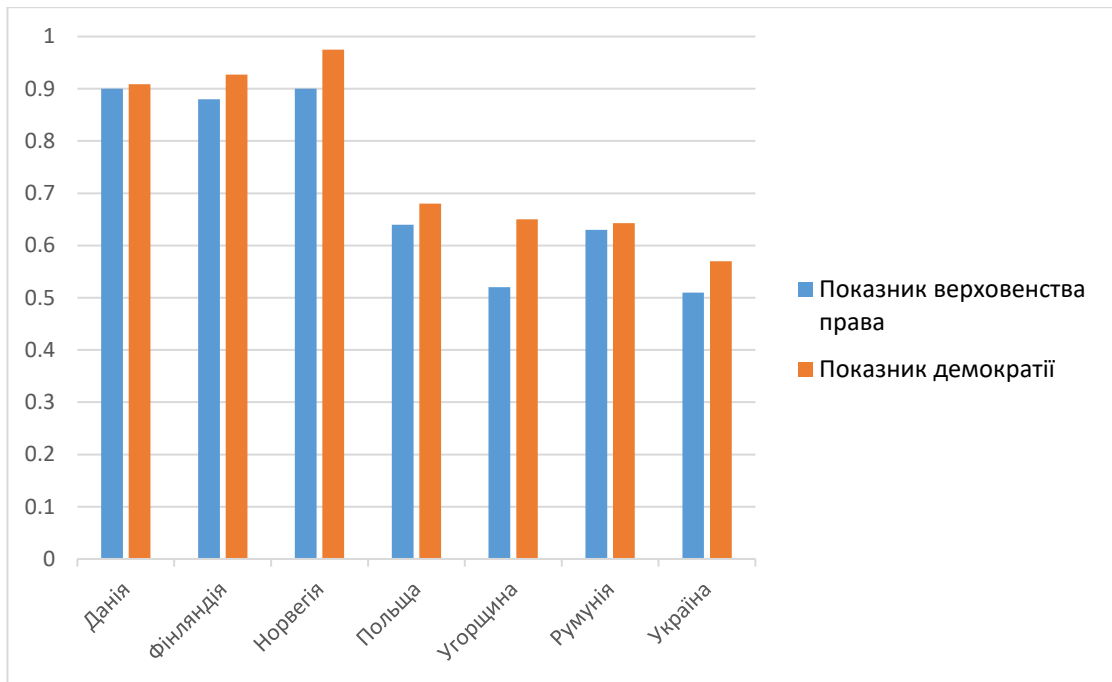

Рис. 2.2. Співвідношення показників верховенства права й демократії (згідно з даними дослідницького відділу медіа компанії «Економіст») (складено автором²) [356].

Світовий банк досліджує верховенство права та контроль за корупцією окремо один від одного. Проаналізовані дані за 2013–2021 рр. демонструють, що верховенство права є ширшим поняттям, аніж АК, але стримування корупції все одно залишається її основною складовою, що й відображено на Рис. 2.3.

² Для побудови графіка використано масштабування 10:1 для Індексу демократії.

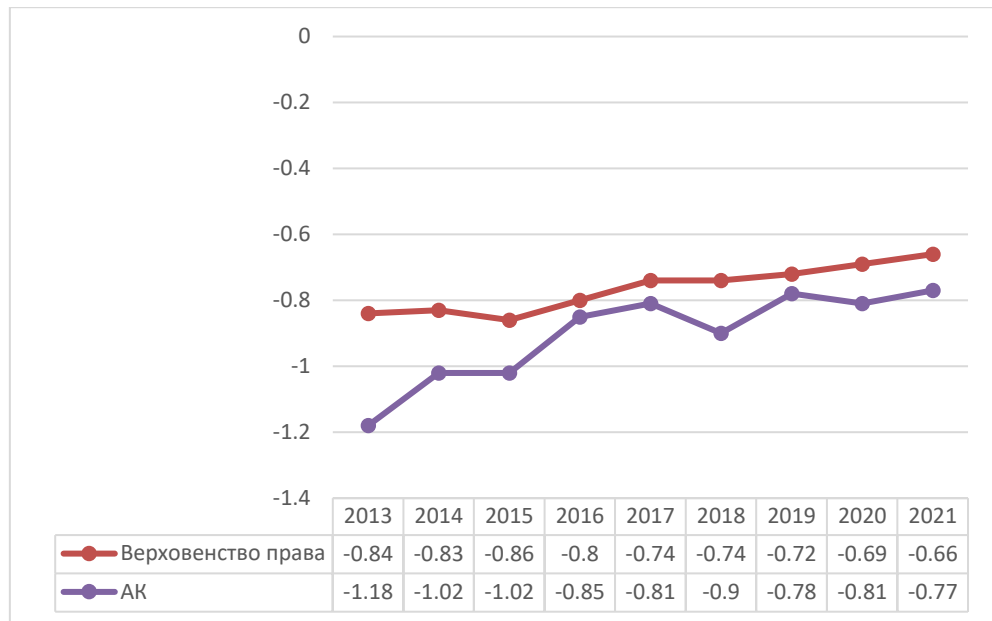

Рис. 2.3. Співвідношення показників верховенства права та АК згідно з дослідженням Світового банку (складено автором).

Таким чином, демократія та верховенство права можуть виступати взаємодоповнюючими елементами, але тільки в разі дотримання певних умов: 1) дотримання принципу справедливості всередині суспільства, що водночас сприятиме досягненню владою легітимності; 2) забезпечення підзвітності політичної еліти, що є важливим складником механізму протидії корупції.

В Україні традиції політичних корупційних практик дісталися у спадок від моделі діяльності радянської політичної еліти, однак найбільшого «розквіту» вона досягла під час президенства В. Януковича та перебування при владі його так званої «Сім'ї», коли найвищі державні посади займали саме її представники, зокрема, С. Арбузов очолював Національний банк, а через деякий час отримав посаду Першого прем'єр міністра України в уряді М. Азарова; В. Захарченко – Міністерство внутрішніх справ; О. Клименко – Міністерство доходів та зборів тощо. Деякі журналісти та експерти стверджували, що швидкий кар'єрний ріст вказаних вище посадовців обумовлений дружбою зі старшим сином В. Януковича – Олександром. Сам же О. Янукович, знову ж за інформацію окремих ЗМІ, зі звичайного стоматолога перетворився на впливового бізнесмена, що вірогідно стало

можливим завдяки доступу близького оточення його батька до державної скарбниці.

Журналісти видання «Українська правда» окремо проаналізували список кандидатів від Партії регіонів (ПР) на парламентських виборах 2012 р., де не знайшлося жодної людини на «прохідних місцях», яка б не була пов'язана з В. Януковичем або його найближчим оточенням. Яскравий цьому приклад – Віктор Янукович-молодший – ще один син тодішнього президента, який без вагомих політичних здобутків опинився на «високому» місці у списку, що, на наш погляд, є відвертим проявом непотизму. Як наслідок, згідно з даними мережі ОПОРА, станом на лютий 2013 р. законотворча діяльність найбільшої фракції у Верховній Раді була найнижчою – лише 32,69 % парламентарів від ПР брали участь у підготовці законопроектів [328], що чітко демонструє неефективність більшості регіоналів у парламенті, які за свою фактичну бездіяльність отримували ще й кошти з держбюджету.

В результаті такий стан справ став каталізатором Євромайдану, під час якого владою були прийняті так звані «Законои 16 січня». За оцінками експертів вони приймалися з порушенням регламенту Верховної ради та законодавчої процедури шляхом підняття рук, без використання системи «Рада» та без попереднього їх обговорення, хоча в Партії регіонів наголошували на їх легітимності [296]. Таким чином, її представники своїм голосуванням суттєво обмежили права громадян, безпідставно криміналізували громадянське суспільство та політичну опозицію, що є прямим порушенням основ верховенства права та демократії загалом. Саме ж прийняття вказаних вище антидемократичних законів ми розглядаємо як спробу на законодавчому рівні закріпити обмеження прав громадян, які б виключили участь громадськості у суспільно-політичних процесах і, водночас, гарантували політичній еліті безперервну можливість брати участь у корупційних відносинах. Постає питання про можливість протидії корупції та антикорупційного контролю, які були на часі в євроінтеграційних і євроатлантичних прагненнях України та

аналізувалися за допомогою моніторингу показників *верховенства права та контролю за корупцією*.

Одним з першочергових завдань для вирішення проблем встановлення в країні верховенства права та забезпечення ефективної боротьби з корупцією, в тому числі політичної, ми вбачаємо у найшвидшому завершенні судової реформи. Однак, починаючи з 2014 р., реформа гальмується через постійні конфронтації між сторонами влади, кожна з яких бажає зберегти або отримати дивіденди з неї: президентом, парламентом, Ради суддів, Верховного суду України, західних партнерів тощо. Наприклад, однією із затримок судової реформи стали протиріччя між зазначеними вище суб'єктами щодо функцій та повноважень Етичної ради, яка перевіряє членів Вищої ради правосуддя (ВРП) на добросовісність. Керівник Ради суддів Б. Моніч висловив занепокоєння щодо ефективності реформи, адже окремі положення закону щодо створення Етичної ради, за його словами, суттєво обмежують роль суддів у відповідному процесі [22]. Натомість голова «Центру протидії корупції» В. Шабунін вважає позицію Моніча шантажем парламентської більшості, основною метою якої є вимога негайної зміни закону [265]. Втручання українських посадових осіб у цей процес, на нашу думку, можна розцінювати як ще один прояв політичної корупції. Через гальмування реформи судової системи, водночас затримується й антикорупційна. Згідно з результатами дослідження соціологічної служби Центру Разумкова, у 2021 р. українським судам повністю довіряло 2,8 % респондентів [57], що фактично свідчить про відсутність довіри до вітчизняної судової системи, неналежний антикорупційний контроль у цій сфері, слабе верховенство права та загрозу основним принципам демократії.

Отже, констатуємо наявність нерозривного взаємозв'язку між конституційною демократією, верховенством права та антикорупційним контролем. Оскільки за демократичного режиму не існує альтернативного шляху формування представницьких органів влади окрім народного волевиявлення, найяскравіше політична корупція проявляється саме під час виборчого процесу. У новостворених демократіях, де панує суспільна

невизначеність, виборці зазвичай оцінюють кандидатів за їх здатністю задовольняти фінансові потреби та доставляти матеріальні блага. Не виключено, що деякі виборці розраховують на прямі грошові виплати з боку кандидатів. Ця проблема виникає, коли держави неспроможності вдовольняти потреби виборців, наприклад, забезпечити належний рівень оплати праці. В результаті, вибори набувають форм клієнтелістських відносин, змушуючи людей шукати допомогу не у держави, а у впливової політичної еліти, що має доступ до необхідних ресурсів. Ми розглядаємо електоральний клієнтелізм як один із різновидів політичної корупції, що створює підґрунтя для отримання чи збереження влади недоброчесним політиком через інститут демократичних виборів.

Таким чином, електоральний клієнтелізм, будучи одним з інструментів політичної корупції, підриває основу конституційної демократії, нівелює її основні принципи, зокрема в контексті виборчого законодавства. Подолання поширення клієнтелістських відносин може стати одним із важливих кроків до подолання політичної корупції. За участь у таких корупційних відносинах, а саме підкуп виборця, Кримінальним кодексом України (ст. 160) передбачено «покарання у вигляді штрафу від 300 до 400 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від 5 до 7 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років» [113]. Але навіть таке суворе покарання не перешкоджає появі корупційних правопорушень під час виборчих процесів. Зокрема, на минулих місцевих виборах (2020 р.) працівники Національної поліції України зафіксували «1800 порушень ведення агітації, порушення таємниці голосування – 274, підкуп виборців – 209, незаконне знищення виборчої документації – 181, порушення порядку ведення реєстрів виборців або виборчих комісій або списків виборців – 178, незаконне використання виборчого бюлетеня (спроба або винесення виборчого бюлетеня) – 102» [126]. Найбільш кричущі випадки підкупу виборців правоохоронці зафіксували на Миколаївщині, де зловмисники за грошову винагороду пропонували людям

взяти участь у заходах політичної партії [187]; на Донеччині, де один з кандидатів на посаду голови об'єднаної територіальної громади надавав виборцям продуктивні набори, агітуючи голосувати за нього [261]; на Київщині, де двоє зловмисників організували корупційну схему зі зведенням виборців до діляниць для голосування тощо [186].

За рік до місцевих виборів, а саме під час парламентської кампанії 2019 р. та виборчого процесу безпосередньо, працівники поліції також неодноразово фіксували численні порушення. Так, працівники поліції лише на Київщині задокументували 20 повідомлень про можливий підкуп виборців. Один з кандидатів у народні депутати від свого імені роздавав посуд та інші матеріальні цінності, закликаючи підтримати його під час голосування, а члени виборчої комісії одного з округів приймали заяви від кандидатів у неробочий час, що є прямим порушенням ч. 1 ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» Кримінального кодексу України [183]. Тим не менше, порушниками напрацьований механізм уникнення відповідальності шляхом затягування судового процесу тощо. Наприклад, незважаючи на переконливі докази підкупу виборців на місцевих виборах 2015 р. Р. Біликом суд призначив йому випробувальний термін, що дозволило йому знову балотуватися у депутати до міської ради Чернівців у 2020 р.

Використання клієнтелізму, а також порушення виборчого законодавства загалом, разом зі слабким верховенством права та незавершеною судовою реформою, стають потужним інструментом протидії встановлення конституційної демократії в Україні, оскільки виборність представницької влади складає основу демократичного режиму, від якої залежать подальші зміни та загальний курс країни.

Отже, політична корупція є деструктивним елементом для конституційної демократії, оскільки порушує принцип справедливості всередині суспільства, надаючи перевагу політичній еліті задовольняти власні інтереси за рахунок інших. Одним з інструментів протидії цьому різновиду корупції виступає верховенство права. АК, згідно з організацією WJP,

виступає однією зі складових Індексу верховенства права, однак дослідження А. Мунджіу-Піппіді демонструють, що контроль за корупцією неможливий без функціонування дієвих правових норм, а отже й верховенства права, що свідчить про взаємозалежність обох понять. Відповідно чим вищий рівень протидії корупції в країні, тим кращий показник верховенства права й навпаки.

Високий рівень демократії не обов'язково передбачає високий рівень верховенства права, що ми бачимо в аналізі дослідницького відділу медіа-компанії «Економіст» на прикладі України та деяких європейських країн, що свідчить про проблеми із реалізації принципів справедливості й законності. Тому, для становлення конституційної демократії необхідне одночасне налагодження механізму АК та впровадження принципів верховенства права.

2.3. Місце антикорупційного контролю у формуванні системи інструментів довіри громадян до інститутів влади.

Воєнний стан – час, коли для захисту держави потребується максимальна довіра й взаємодія громадського сектору та державних інституцій. Тому, спільні дії окремих осіб або організацій якнайкраще сприяють формуванню довіри всередині суспільства за умов, які прямо або опосередковано можуть загрожувати їх добробуту або існуванню. Передумовами до співпраці ми вбачаємо наявність спільних цінностей, переконань та принципів, що виступатиме підґрунтям для формування довірливих відносин.

Боротьба з корупцією – це, в першу чергу, колективна справа, яка вимагає належного рівня довіри. Відповідно слабка протидія корупції є показником браку довіри всередині суспільства. Водночас участь громадян в антикорупційній діяльності може сприяти формуванню довірливих відносин, але це можливо лише тоді, коли їм притаманні відповідні моральні якості. Саме тому існування між органами влади та громадянським суспільством так званого прошарку з неурядових організацій, який би виступав виразником інтересів останнього, є тим ключовим фактором, ефективна діяльність якого,

зокрема в антикорупційній сфері, здатна забезпечити формування високого рівня довіри серед громадян. Натомість румунська дослідниця А. Мунджіу-Піппіді вважає, що панування всередині суспільства родинних та особистісних зв'язків має чинити деструктивний вплив на здатність громадян колективно діяти задля подолання спільних проблем, зокрема корупції [399, с. 165].

Для з'ясування відмінностей між наведеними точками зору застосуємо критерій диференціації, що його використовує американський дослідник Е. Усланер, який розрізняє загальну й спеціалізовану довіру. Основою загальної довіри, на його думку, є оптимістичний світогляд, наявність однакових моральних принципів у більшості громадян, які й зумовлюють формування всередині суспільства довірливих відносин, що переростають у співпрацю. Спеціалізована ж довіра формується всередині обмеженого кола осіб, яким притаманні однакові цінності, та які об'єднуються задля досягнення спільних цілей. Цей тип довіри найбільше притаманний саме корупціонерам, зокрема й учасникам політичної корупції, хоча, на нашу думку, він може стати поштовхом для змін в антикорупційній сфері внаслідок правильних дій антикорупційних неурядових організацій або об'єднань громадян, які поставили перед собою відповідну мету [430].

Отримання кредиту довіри з боку суспільства – одне з пріоритетних завдань, яке повинна ставити перед собою влада особливо під час воєнного стану, коли громадськість найбільше очікує від неї правильних, своєчасних та зважених рішень. Як запевняє Е. Усланер, довіра базується на відкритості, в основі якої лежить *інформація* та *позитивний досвід* – два основних складники, без яких неможливо уявити сучасний механізм антикорупційного контролю [430]. Однією з найпоширеніших стратегій боротьби з корупцією є зменшення дискреційних повноважень державних службовців, себто їх здатність приймати рішення на власний розсуд, а тому американський економіст Г. Беккер для досягнення належних результатів в реалізації антикорупційної політики рекомендує скорочувати чисельність національних

урядів [437, с. 464], щоб громадськості було простіше отримувати інформацію про діяльність своїх урядових представників, а спеціалізованим антикорупційним інституціям розробляти й впроваджувати більш ефективні інструменти попередження корупційних ризиків. Це припущення підтверджує вітчизняний науковець В. Соловійов, який, спираючись на теорію «раціонального злочину» Г. Беккера, виокремив основні постулати, що їх слід взяти за основу при розробці превентивних антикорупційних заходів, зокрема щодо зменшення потенційних переваг від участі в корупції та збільшення ризику викриття й отримання покарання. Так, дослідник акцентує увагу на зменшенні вигоди від участі в корупції шляхом впровадження відповідних обмежень, що, на наш погляд, є слушним зауваженням, адже тоді суспільство буде більш впевнене в дотриманні можновладцями загальних інтересів [264].

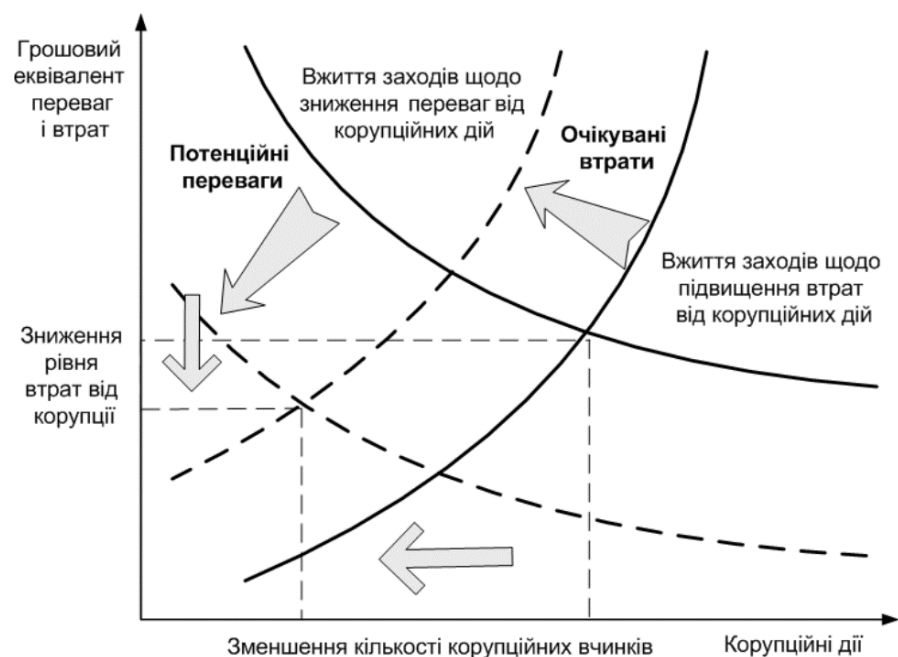

Рис. 2.4. Схема побудови базових напрямів антикорупційної політики за теорією Г. Беккера [264, с. 46].

Майже ідентичну думку, яка чітко простежується у формулі антикорупційного контролю, висловлює й А. Мунджіу-Піппіді [399, с. 117]. Неспроможність політиків та урядовців самовільно користуватися

суспільними благами через низку впроваджених ефективних факторів протидії корупційним ризикам, на нашу думку, сформує у них звичку до служіння загальним інтересам, яка зі свого боку, завдяки отриманому позитивному досвіду, сформує у громадськості звичку довіряти політичній системі загалом. Проте не лише застосування принципу прозорості представниками влади у своїй діяльності забезпечує довіру з боку громадськості й легітимність, але й їх спроможність надавати суспільні блага. З початком повномасштабного вторгнення українці об'єдналися навколо ідеї звільнення своєї землі від російських окупантів. Відповідно їх довіра до українських інститутів влади також суттєво зросла, що демонструють дані Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Динаміка зміни довіри громадськості до соціальних інститутів
України [57; 175]**

Соціальні інститути – органи влади	Дата проведення опитування	
	Липень-серпень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.
Президент України	36,2 %	82 %
Верховна Рада України	18,7 %	40 %
Кабінет Міністрів України	38,5 %	55 %
Національна поліція України	21,5 %	51,5 %
Збройні сили України	68,3 %	96 %

Саме спільна мета вигнати окупанта з української землі стала каталізатором формування довірливих відносин між владою й громадянами,

яка в умовах війни підтримує належний рівень внутрішньої безпеки, оскільки публічним особам не доводиться застосовувати примус та інструменти тиску для досягнення колективної згуртованості. Тому, вважаємо, що навіть під час воєнного стану владі доцільно діяти в інтересах суспільства, шляхом реалізації антикорупційних програм та відповідних заходів із залученням громадськості, які, на наш погляд, є одними зі стовпів державної обороноздатності, адже мінімізує ірраціональні витрати, які шкодять національним збройним силам, та активізує пошуки осіб, зокрема серед вищого керівництва країни, які діють в інтересах ворога. Так, наприклад, у квітні 2022 р. Служба безпеки України затримала проросійського політика В. Медведчука, через якого здійснювалося фінансування російських агентурних мереж [71].

На жаль, від початку повномасштабного вторгнення низка державних та політичних діячів скористалися громадською довірою та використовували свої повноваження в особистих цілях, зокрема наживалися на волонтерській допомозі. Найбільш кричущим став випадок у Запоріжжі, де місцеві топ-чиновники, за словами позаштатного агента НАБУ Є. Шевченка, розкрадали в промислових масштабах гуманітарну допомогу, яка надходила до регіону та начебто продавали її через торговельні мережі «АТБ» та «Сільпо». Зокрема, за півроку запорізькі посадовці розікрали гуманітарну допомогу іноземного походження у розмірі 22 морських контейнерів, 389 залізничних вагонів та 220 вантажних автомобілів, яка призначалася для українських військовослужбовців та постраждалих внаслідок військових дій громадян [242]. Перші підозри щодо можливого розкрадання вантажів з-за кордону з'явилися наприкінці квітня 2022 р., коли Канцелярія прем'єр-міністра та Урядове агентство стратегічних резервів Польщі передали Запорізькій області 1000 тон допомоги, однак керівництво регіону не підтвердило факт її отримання [314], що, на наш погляд, становило серйозну загрозу довірі з боку іноземних партнерів та подальшому постачанню з їх боку усього необхідного для військових та внутрішньо переміщених осіб, із чим Україна об'єктивно не могла впоратися в повному обсязі.

30 серпня 2022 р. детективи НАБУ спільно з департаментом контррозвідки СБУ провели понад 20 обшуків у приміщеннях Запорізької міської ради, Запорізької обласної військової адміністрації, складських приміщеннях та у житлових приміщеннях можливих причетних до злочину осіб. Проти фігурантів справи було відкрито кримінальне провадження за «ч. 5 ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені в особливо великих розмірах або організованою групою); ч. 3 ст. 209 (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі); ст. 368-5 (незаконне збагачення) КК України» [252]. Підозрювані за свої дії також потрапили до бази «Миротворець», зокрема секретар Запорізької міськради А. Куртев [114], голова Запорізької ОВА О. Старух [271], заступниця голови Запорізької ОВА З. Некрасова [163] та депутат Запорізької облради В. Щербина [311], що, на наш погляд, у сьогоденні реаліях виступає найвищим показником недовіри, яка була спричинена масштабною корупцією. Ба більше, цей корупційний скандал торкнувся голови Офісу президента України А. Єрмака та його заступника К. Тимошенка, які згідно з указом Президента України від 2 березня [219], перебувають у складі так званого Координаційного штабу з гуманітарних та соціальних питань, що займається надходженням і розподілом допомоги від урядів іноземних держав та міжнародних організацій, а отже особисто несли відповідальність за ситуацію в Запоріжжі. Сам же К. Тимошенко, як повідомляє антикорупційний проєкт Bihus.Info, використовував у службових цілях позашляховик, який був переданий Україні для гуманітарних цілей однією з американських автомобільних компаній [169], що вкотре є зловживанням довіри міжнародних партнерів з боку представників влади. Однак після оприлюднення розслідувального матеріалу заступник голови ОП, як він особисто стверджує у своєму Telegram-каналі, все ж передав автомобіль в один із прифронтових регіонів [87]. До того ж голова Запорізької ОВА О. Старух був призначений на посаду особистим указом В. Зеленського, тож

розкрадання гуманітарної допомоги в Запорізькій області кинуло тінь безпосередньо на постать українського президента.

Згідно з розслідуванням журналістів Bihus.Info, А. Єрмак, скориставшись воєнним станом, зміг працевлаштувати до наглядової ради нафтодобувного підприємства «Укрнафта» представників свого оточення, зокрема так звану Р. Тапанову, з якою голова ОП раніше спільно заснував однойменне адвокатське об'єднання. Також, вона, як повідомляє антикорупційний проєкт, завдяки ОП обіймає посади членкині наглядової ради «Ощадбанку» та директорки Національного історико меморіального заповідника «Бабин Яр» [321]. Сам же голова Офісу президента на запит Bihus.Info ніяк не прокоментував призначення на різноманітні посади осіб нібито зі свого оточення [36]. Радник Єрмака М. Подоляк в особистому Telegram-каналі назвав вимогу журналістів-розслідувачів спробою «кинути тінь на колегіальне рішення... Ставки Верховного Головнокомандувача в чийхось комерційних інтересах» [138]. Така відповідь, на наш погляд, створює конфліктну ситуацію всередині суспільства, унеможливорює співпрацю «влада – ЗМІ», порушує внутрішню стабільність, що в подальшому стає каталізатором делегітимаційних процесів влади.

Призначення на ключові посади в державних компаніях людей, дотичних до вищого керівництва держави, на нашу думку, можна розглядати як один з прикладів політичної корупції, однак в умовах повномасштабної війни, коли суспільство гостро реагує на дії влади, оскільки від їх рішень залежить загальна безпека. Однак у ситуації з «Укрнафтою», яка рішенням Ставки Верховного Головнокомандувача відповідно до Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [231] перейшла у державну власність, чітко простежується порушення принципу справедливості під час призначення членів наглядової ради, що водночас загрожує демократичному режиму, адже може призвести до узурпації влади через неспроможність

громадськості якісно проконтролювати подібні процеси за ситуації воєнного стану в Україні.

Ще одне порушення принципу справедливості українським політикумом вбачаємо у ситуації з народною депутаткою І. Аллахвердієвою, яку підозрюють в отриманні неправомірного подарунку в розмірі близько 20 млн грн – саме в той час, коли волонтери та звичайні громадяни жертвують значну частину свого доходу на потреби Збройних сил України. В цій ситуації яскраво простежується своєрідна нерівність між рядовими українцями та представниками влади, адже лише після подання скарги Центром протидії корупції ВАКС зобов'язав генпрокурора А. Костіна відкрити кримінальну справу щодо нардепки Аллахвердієвої. Це фактично доводить фактичне існування депутатської недоторканності незважаючи на її юридичне скасування. Відповідно такий стан речей руйнує довіру до вищого керівництва держави загалом, адже, на думку В. Шабуніна, оточення В. Зеленського своєю участю у скандалах, зокрема корупційних, нівелює зусилля президента підтримувати довіру громадськості до дій та рішень керівництва держави у воєнний час [253]. Притягнення винних у корупції до відповідальності могло стати потужним сигналом щодо чіткої позиції В. Зеленського з цього питання

Важливим кроком могло б стати посилення політичної волі вищого державного керівництва України, на думку В. Шабуніна, шляхом притягнення винних у розкраданні вантажів міжнародної допомоги [253], навіть якщо вони представляють оточення президента В. Зеленського. Забезпечення незалежності правоохоронних органів, зокрема антикорупційного спрямування, на нашу думку, може стати каталізатором формування довіри до держави, адже персоналізовані інтереси жодним чином не заважатимуть їм ефективно виконувати свою роботу. Яскравий цьому приклад – якісна робота СБУ у листопаді-грудні 2022 р. та на початку січня 2023 р. під час обшуків у єпархіях Української православної церкви (Московського патріархату), де правоохоронці виявили осіб з паспортами ворожої країни [250], а також у

процесі розслідування незаконних оборудок з міжнародною гуманітарною допомогою.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) в першому півріччі 2022 р. відшкодувало державі збитки на суму близько 748 млн грн, а також, за його сприяння, на потреби ЗСУ було передано майно на суму 242 млн грн, позашляховик, більше 22 тис. одиниць комп'ютерної техніки та автозапчастин [82]. Натомість народний депутат від «Слуги народу» А. Клочко запропонував законопроект № 7652 [196], згідно з яким скасовується низка обмежень кандидатам, які перебувають у договірних відносинах з політичними партіями або безпосередньо працюють в їх складі, для участі в конкурсі на посаду директора НАБУ. Керівники Комітету ВРУ з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування з фракції «Слуга народу» ніяк не прокоментували законопроект, натомість нардеп від об'єднання «Справедливість» Р. Лозинський у коментарі Суспільному наголосив, що його прийняття фактично зриває конкурс на посаду директора НАБУ, оскільки це в інтересах вищого державного керівництва [108].

Чітким сигналом того, що окремі парламентарі переслідують приватну вигоду у своїй діяльності, стала підтримка Верховною Радою України у другому читанні законопроекту № 5655 про реформування сфери містобудування, згідно з яким забудовникам дозволятиметься створювати приватні органи контролю й нагляду за будівництвом без впливу держави чи місцевого самоврядування. Міські голови та архітектори виступили категорично проти цього законопроекту через наступ на реформу децентралізації та фактичну легалізацію свавільного будівництва [93], а низка громадських організацій вийшла із заявою, в якій засудили дії членів будівельного комітету Верховної Ради через порушення принципів парламентаризму [77]. Петиція проти реформи самоврядування на сайті Президента України за добу набрала необхідну кількість, що є показником недовіри суспільства до відповідного рішення центральної влади [156].

Антикорупційний проєкт «Наші гроші» стверджує, що голова політсили «Слуга народу» О. Шуляк має тіньові домовленості із забудовниками та лобіює для них скандальний законопроект № 5655, ігноруючи тим часом реальні потреби містян [310]. Ми ж вбачаємо в отриманні законопроектом юридичної сили загрозу довірі президентській партії, яка може зачепити персону самого очільника держави, що у військовий час зіграє на руку ворогові.

Проаналізувавши корупційні випадки, які ми могли спостерігати під час повномасштабної війни в Україні, констатуємо, що переважна більшість з них виникли в результаті відсутності ефективного контролю за діями представників влади за таких умов. На Вільнюському саміті НАТО 2023 незадовільний стан корупції став на заваді ухваленню членами Альянсу спрощеної процедури вступу для України. З одного боку цей крок засвідчив недостатні дії в антикорупційному напрямі, з іншого – країни-члени НАТО у такий спосіб застосували на українську владу своєрідний тиск, переклавши на неї відповідальність за остаточний результат. Водночас рівень суспільної підтримки вступу до організації в травні 2023 р. сягнув позначки понад 90 % [184].

Отже, у воєнний період корупція шкодить формуванню довіри до рішень та дій влади саме тоді, коли громадськість сконцентрована на допомозі збройним силам, а правоохоронні органи – протидії ворогові. Констатуємо, що деякі українські можновладці вирішили ним скористатися ситуацією для отримання персоналізованої вигоди, розширення власних повноважень та гальмування реформи протидії корупції. Це свідчить про відсутність якісних обмежувальних факторів всередині вітчизняного антикорупційного механізму. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо в обмеженні корупційних можливостей суб'єктів, зокрема через участь України в міждержавних об'єднаннях із суворим дотриманням антикорупційних принципів, наприклад у НАТО. Наступним важливим фактором в контексті формування довіри до влади, на нашу думку, може стати забезпечення незалежності українських

правоохоронних органів, особливо антикорупційних, які, як показала практика під час повномасштабної війни, діють набагато ефективніше, якщо вони діють в інтересах держави, що продукує довіру, адже мінімізуються або взагалі нівелюються ризики порушення соціальної справедливості корупційними ризиками.

2.4. Ефективність національної моделі антикорупційного контролю в контексті реалізації євроінтеграційної політики України.

Міжнародні антикорупційні стандарти мають велике значення для легітимності влади, оскільки вони допомагають забезпечити прозорість та відповідальність у діях державних посадовців та інших осіб, що мають владні повноваження. Їх неухильне дотримання є важливим для забезпечення ефективної протидії корупції в Україні, особливо в контексті інтеграції нашої країни до ЄС. З іншого боку дотримання міжнародних антикорупційних стандартів та їх якісна реалізація сприятиме очищенню від корупції глобального середовища та засвідчить солідарність з іншими країнами у протистоянні з цим явищем.

Формування стандартів протидії корупції визначено низкою конвенцій та резолюцій: Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях 1996 р., Конвенція про боротьбу з корупцією, що зачіпає посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу, прийнята Радою Європейського Союзу 1997 р.; Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб при проведенні міжнародних ділових операцій, прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку 1997 р.; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 1999 р. [112]; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 1999 р. [298].

Окремо відзначимо Конвенцію ООН проти корупції 2003 р. [99], що виокремлює наступні стандарти та водночас визначає основні засади для якісного функціонування антикорупційної політики:

1) формування скоординованої політики між державами-підписантами для запобігання та протидії корупції;

2) створення органу або органів із запобігання корупції, зокрема шляхом забезпечення їх незалежності від стороннього впливу;

3) формування доброчесної публічної служби шляхом проведення відкритих конкурсів, що включають належні процедури підбору й підготовки кадрів, принципи роботи яких повинні базуватися на ефективності й прозорості;

4) впровадження етичних стандартів поведінки на державній службі, а саме заохочення «непідкупності, чесності та відповідальності» серед державних службовців;

5) впровадження прозорих державних закупівель та управління фінансами шляхом публічного поширення інформації про закупівельні процедури та створення ефективних механізмів контролю;

6) запровадження державної звітності, що «дозволяє суспільству отримувати інформацію про механізм прийняття рішень у державі, а також спрощення адміністративних процедур, публікацію інформації про корупційні ризики в держсекторі»;

7) забезпечення незалежності судових органів та органів прокуратури, зміцнення чесності та непідкупності їх представників, запобігання корупції всередині цих органів;

8) забезпечення доброчесності приватного сектору, що повинно виражається у «співпраці бізнесу та правоохоронних органів, розробці стандартів доброчесності для бізнесу, запобіганні конфлікту інтересів у випадку колишніх держслужбовців, які взаємодіють з бізнесом»;

9) активна участь суспільства в антикорупційних процесах, а саме у заходах щодо посилення прозорості та залучення громадян у процес

прийняття рішень, забезпечення відкритого доступу до інформації, формування атмосфери несприйняття корупції тощо;

10) запобігання відмиванню коштів, що здійснюється через регулювання та моніторинг банків, «небанківських фінансових установ, щоб запобігти відмиванню коштів у всіх формах» [99].

На превеликий жаль, сьогодні Україна не може продемонструвати успішний досвід дотримання зазначених вище стандартів внаслідок низки причин. Насамперед – через **відсутність належного забезпечення незалежності антикорупційних інституцій**. На виконання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною від 27 червня 2014 року [284] було створено систему антикорупційних органів, до якої увійшли: Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Національна агенція з питань запобігання корупції (НАЗК) (див. Додаток 3).

Для боротьби з корупцією на вищому рівні (ТОП-корупціонери: міністри, депутати, судді, президенти) визначено НАБУ – «державний правоохоронний орган, основне завдання якого – попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, вчинених вищими посадовими особами» [224; 159]. Для НАЗК визначено основну функцію – запобігання корупції серед інших чиновників нижчого рангу через забезпечення формування та реалізації державної антикорупційної політики, тому воно є «відповідальним перед Верховною Радою України і підзвітним Кабінету Міністрів України» [212; 157]. Для здійснення нагляду за додержанням законів і кримінального провадження та надання допомоги в розслідуваннях створено САП, як самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України. Також цей орган представляє інтереси громадян або держави в суді у випадках розгляду корупційних правопорушень [233]. У 2016 р. було утворено новий правоохоронний орган – Державне бюро розслідувань України до функцій якого входить «запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень» [209],

вчинених державними службовцями, що займають «особливо відповідальне становище» [209]. Цей орган, як і інші слідчі органи – Національна поліція та Служба безпеки України теж залучені до виявлення, припинення, розгляду правопорушень.

Дискусії щодо самостійності ДБР тривають від самого початку його створення. Інтернет-видання «Українська правда» неодноразово наголошувало на загрозі перетворення ДБР у «ручний» орган тодішнього глави держави П. Порошенка. Видання звернуло увагу на нібито заангажований конкурс з обрання першого очільника структури Р. Труби [23; 118; 119]. Після приходу до влади В. Зеленського, як і за П. Порошенка, відбулося це перезавантаження правоохоронного органу, однак знову не обійшлося без скандальних кадрових призначень – конкурс на посади заступників директора відбувався у надзвичайно стислі терміни, а одним з обраних кандидатів взагалі виявився колишнім адвокатом В. Януковича [101]. Відкриття ДБР справи проти П. Порошенка спричинило акції протесту серед населення через її нібито політичний характер. ОП відкинув відповідні звинувачення на свою адресу, однак довіра до ДБР суттєво похитнулася, а тому, на нашу думку, потребує чергового «перезавантаження», яке б забезпечило йому належну автономію та свободу дій, хоча об'єктивно це зробити буде досить непросто, адже робота правоохоронного органу координується урядом.

На незалежний статус претендує також НАБУ, без якого орган не зможе якісно виконувати свою роботу. На одній з публічних дискусій, де були присутні представники НАБУ та впливових антикорупційних інституцій, зокрема Transparency International Ukraine, гостро стояло питання здійснення корумпованими елітами політичного тиску на антикорупційні органи [105]. Наприклад, у 2019 р. Конституційний суд визнав неконституційним рішення щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, тим самим де-факто легітимізувавши політичну корупцію та позбавивши НАБУ реальних повноважень [260]. Тоді ж цей же суд позбавив

антикорупційний орган права анулювати у судовому порядку незаконні угоди, укладені державними підприємствами [149]. Незалежність НАБУ під час повномасштабної війни ставив під загрозу також запропонований представниками провладної партії скандальний законопроект № 7654, однак він був розкритикований послами G7 та згодом зник з порядку денного Верховної Ради [78].

Формування ефективної державної служби – ключ до подолання корупції в Україні. Цьому особливо сприяє проведення прозорих та, що головне, справедливих конкурсів, особливо на керівні посади в антикорупційні органи. Обрання нового директора НАБУ в 2023 р. знову закінчилося скандалом, адже один з фаворитів конкурсу, Р. Габрієляна, який вів справу про нераціональне використання бюджетних коштів заступником керівника Офісу президента О. Татаровим, за незрозумілих причин виключили з конкурсу [91], що може свідчити про цілеспрямований вплив конкретної особи на його перебіг. На думку одного з експертів Центру політико-правових реформ, владі в умовах війни важливо забезпечити чесне й прозоре проведення конкурсу, адже, по-перше, у суспільства є чіткий запит на це, а, по-друге, цього вимагають представники Євросоюзу, що є однією з умов для отримання Україною макрофінансової допомоги у розмірі 18 млрд. євро [130]. На думку активіста В. Шабуніна, внаслідок штучного тиску на комісію [18] ОП вдалося протягнути на посаду директора НАБУ С. Кривоноса – людину, наближену до А. Єрмака [111]. ОП також піддавали критиці через ймовірну «торгівлю» посадами, яку проводив брат його чинного керівника – Д. Єрмак [267]. У лютому 2023 р. Верховний суд де-факто підтвердив цю інформацію [189].

Проведення прозорих закупівель – ще один принцип, на дотриманні якого наголошує Конвенція. ProZorro – електронна система, що забезпечує здійснення закупівельних процедур через відкриту й конкурентну форму та дозволяє уникнути корупції, зменшити витрати, підвищити якість закупівель тощо. На початку 2023 р. розгорівся скандал навколо закупівлі харчових

продуктів для української армії Міністерством оборони [165]. Парламентська опозиція виступила з вимогою повернути «конкурентний механізм торгів, що визначатиме об'єктивну ціну товарів та послуг» [69], адже під час військових дій довіра до влади може звестися нанівець, обсяги допомоги армії від волонтерів також можуть зазнати скорочень, що неминуче призвело б до поразки у війні. У цьому випадку ProZorro виступає легітимізуючим фактором для влади, однак через відсутність якісного антикорупційного контролю система, за наявності складних обставин воєнного стану, працює неефективно.

У зв'язку з воєнним станом НАЗК отримало усього 33 тис. електронних декларацій від українських топ-чиновників, посади яких найбільше піддаються корупційним ризикам [53]. При цьому саме ж НАЗК скасувало обов'язкове декларування статків посадовців та політиків під час війни [304]. Низький показник поданих декларацій, на наш погляд, є свідченням вкорінення політичної корупції у систему влади та відсутності високого рівня доброчесності та відповідальності серед українських високопосадовців, оскільки незважаючи на воєнні дії, вони повинні виконувати свої обов'язки перед громадянами на належному рівні, до якої також належить підзвітність. Про це нагадали й посли країн G7 під час зустрічі з головою українського парламенту Р. Стефанчуком 1 березня 2023 р. з метою зміцнення довіри громадян [188]. Рішення щодо необов'язкового декларування статків спричинило негативну реакцію громадськості, через що на сайті Президента України була зареєстрована відповідна петиція, яка набрала необхідну кількість голосів за рекордно короткий термін [35]. Необов'язковим під час воєнного стану є декларування майна і політичними партіями, що, на думку експертів, також підживлює політичну корупцію в Україні [305]. У зв'язку із прагненням влади провести наступного року вибори ця ідея набула нового обговорення.

Окрему увагу варто звернути на приватний сектор, на який згідно з Конвенцією ООН проти корупції покладаються великі сподівання як одного з ключових чинників протидії корупційним правопорушенням. Нерідко

власники великих приватних підприємств втручаються у функціонування національної політичної системи, чим продукують відповідний тип корупції. Наприклад, НАБУ та САП повідомили підозру колишньому керівництву ПАТ «Укрнафта» у заволодінні активами компанії на суму близько 13,3 млрд грн завдяки організації фіктивних аукціонів, де переможцями ставали компанії, наближені до групи «Приват» [76], одним із власників якої є І. Коломойський, якого вважають спонсором політичної сили «За майбутнє» [63]. Окрім цього олігарх виступає підозрюваним у справі щодо незаконного привласнення коштів напередодні націоналізації ПриватБанку [363].

Для реалізації антикорупційного контролю важливе значення має включення приватних юридичних осіб у механізм АК, забезпечення там їх провідного місця та впровадження антикорупційних заходів, на які звертає увагу Конвенція, всередині бізнесу [99]. З 2014 р. згідно Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 18-1; ст. 62) державні, а також приватні підприємства, які беруть участь в тендерах на Prozorro, та які планують здійснити закупівлю на суму понад 20 млн грн, зобов'язані затвердити власну антикорупційну програму [212]. Мета такої програми – затвердити процедури, спрямовані на зменшення корупційних ризиків у діяльності приватного бізнесу. Відсутність відповідної програми загрожує підприємству внесенням до Реєстру корупціонерів. Однак її наявність не гарантує повне викорінення корупції з організації. У ПриватБанку з'явилася антикорупційна програма у квітні 2015 р. [5] – майже одразу після того як тодішня Голова НБУ В. Гонтарева оголосила про так звану «діру» в корпоративному портфелі банку у розмірі 97 %, що свідчило про цілеспрямоване вимивання коштів третіми особами з метою нанесення збитків державі напередодні його націоналізації [308]. Як результат, НАБУ провело серію розслідувань проти экс-керівництва банку, яке завершило на початку жовтня 2022 р., зібрало ґрунтовну доказову базу щодо причетності топменеджементу до розкрадання державних коштів, однак станом на початок серпня 2023 р. інформація про

результати слідства на офіційному сайті антикорупційному органу відсутня [268; 288].

Отже, станом на початок березня 2023 р., незважаючи на майже дев'ятирічний досвід розбудови української антикорупційної інфраструктури спостерігаємо серйозні порушення Конвенції ООН проти корупції майже за усіма стандартами. Це говорить про неефективність такого будівництва, про потребу залучення додаткових ресурсів, зокрема посилення участі міжнародних партнерів у відповідному процесі. Основну проблему вбачаємо у відсутності політичної волі протидії політичній корупції, особливо в контексті зловживання окремими високопосадовцями своєю владою.

Євроінтеграційний зовнішньополітичний вектор розвитку України зумовлює безумовне дотримання європейських антикорупційних правових норм, Кримінальної та Цивільної конвенцій Ради Європи.

Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією визначає основні принципи боротьби з корупцією у сфері діяльності державних посадовців, політиків та інших осіб, які займають відповідальні посади в державі. Конвенція визначає різні види корупційних діянь, такі як давання та отримання хабарів, зловживання владою, конфлікт інтересів та інші, які відносять до політичної корупції. Також Конвенція містить низку заходів для боротьби з корупцією, включаючи криміналізацію різних видів корупції. Крім того, Конвенція передбачає співпрацю між державами у справах, пов'язаних із боротьбою з корупцією, включаючи обмін інформацією та екстрадицію злочинців, що свідчить про глобальний вимір проблеми корупції.

Класичним прикладом на теренах сучасної України, де простежуються вказані вище корупційні дії, є випадок із автопригодою за участю нардепа О. Трухіна в 2021 р., який спершу запропонував правоохоронцям хабаря, а потім пригрозив сконтактувати з тодішнім Міністром внутрішніх справ Д. Монастирським (колишнім однопартійцем зі «Слуги народу») для врегулювання ситуації на власну користь. О. Трухіну повідомили про підозру за ч. 1 ст. 369 (пропозиція хабаря) КК України, що загрожувало йому від 2 до

4 років позбавлення волі або ж покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 17 тис. до 68 тис. грн). У лютому 2023 р. нардеп зізнався у спробі підкупу та отримав покарання у вигляді максимального штрафу, однак, на нашу думку, сума покарання не є достатньою, адже на місці ДТП О. Трухін пропонував поліцейським хабар у розмірі 150 тис. грн. Хоча Конвенція наголошує на встановленні справедливого покарання за хабарництво, в Україні законодавство де-факто не встановлює достатніх обмежень та відповідальності для впливових посадових осіб.

Окремо Конвенція наголошує на створенні самостійних антикорупційних органів, які б займалися корупційними справами без стороннього втручання (ст. 20). На сьогодні НАБУ не може самостійно проводити слідчі дії, оскільки зазвичай доводиться координувати свою діяльність з СБУ, яка підконтрольна Президенту України, що за таких обставин загрожує витоку інформації та можливому подальшому політичному втручанням. Натомість повністю відмовлятися від співпраці з іншими правоохоронними органами НАБУ не варто, адже вона й так фактично завалена дрібними справами, що обмежує її можливості щодо розслідування проти топ-корупціонерів, хоча б могла передати їх, наприклад, ДБР або Нацполіції [305]. Наявність чітко розподілених повноважень між антикорупційними органами частково сприятиме збереженню їх самостійності, оскільки будуть чітко окреслені межі їх повноважень, що мінімізує сторонній вплив.

Прийняття Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією – важливий крок у боротьбі з цим явищем, що сприяє зміцненню демократії та правової держави. Метою Конвенції є забезпечення ефективної боротьби з корупцією в громадянському секторі. Конвенція визначає корупцію «як прями чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабаря чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабаря, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку

такої особи» [298] (ст. 2). Окрім цього, Конвенція передбачає низку заходів для запобігання корупції, включаючи зобов'язання держави забезпечити належне регулювання фінансових і економічних відносин. Також вона встановлює міжнародну співпрацю у справах, пов'язаних із боротьбою з корупцією.

Особливу увагу Конвенція акцентує на забезпеченні компенсації за заподіяну шкоду внаслідок корупції (ст. 3). Ефективна протидія корупції сприяє збереженню соціальної справедливості та довіри до влади, яка зобов'язана встановлювати відповідальність за корупційні правопорушення. Окремо звертаємо увагу на ст. 10, яка передбачає необхідність підтвердження аудитором дійсності інформації «про фінансовий стан суб'єкта економічної діяльності з метою запобігання корупційним діям». Аудит ПриватБанку до його націоналізації проводила міжнародна мережа компаній PwC, яка засвідчила у своєму звіті, що портфель пов'язаних кредитів банку становив 18 %, а не майже 100 %, як пізніше було заявлено. Проблема полягала у тому, що аудитори, коли пишуть так званий disclaimer³, не несуть відповідальності за отриману інформацію, надану управлінням банку, і не можуть аналізувати її достовірність, що дозволило экс-керівництву маніпулювати даними [308]. Відповідно, НБУ повинен більш якісно підходити до контролю за фінансами, постійно вдосконалювати антикорупційні стандарти для банківського нагляду, щоб уникати подібних ситуацій.

З метою запобігання відмиванню коштів через банки у світі діють міжнародні стандарти, які пропонує Базельський комітет з банківського нагляду, якими у своїй діяльності керується НБУ. Рекомендації включають 29 принципів, які оцінюють за спеціальною методологією в контексті самооцінки; оцінки якості системи нагляду; оглядами, що здійснюються приватними третіми сторонами, такими як консультативні компанії; огляду у

---

³ Disclaimer – заява аудитора, яка вказує на те, що аудитор не зміг отримати достатньої інформації для формування висновку щодо фінансової звітності.

групі, що проводиться, наприклад, у межах регіональної групи органів банківського нагляду [174].

Негативний вплив корупції зачіпає не лише сферу державного управління, але й приватний сектор. Як зазначає І. Милосердна, корупція передбачає отримання взаємної вигоди обома сторонами, які беруть в ній участь [132; 133], що зазвичай набуває форми надання корумпованими представниками влади за неправомірну винагороду дозволу приватним компаніям здійснювати свою діяльність на території країни. Впродовж 2011–2014 рр. лісопромислова компанія Schweighofer виплатила тодішньому очільнику Державного агентства лісових ресурсів В. Сівцю хабар на суму 13,6 млн. євро, щоб отримати українську деревину за нижчими від ринкових цінами [193]. У 2017 р. Агентство екологічних розслідувань виявило факт купівлі компанією деревини з національних парків Румунії та лише після громадського тиску вона визнала провину [361]. Того ж року Лісова наглядова рада припинила співпрацю з лісопромисловим гігантом через його непрозорі методи діяльності [365]. У 2015 р. Міністерство навколишнього середовища, водних ресурсів та лісів Румунії здійснило перевірку підприємства та підтвердило його участь у незаконних оборудках [415]. Тому, затвердження стратегії АК з урахуванням міжнародних стандартів всередині будь-якого підприємства, на нашу думку, є обов'язковим кроком для завоювання ним довіри та його становлення як надійного партнера.

ISO 37001:2016 є міжнародним стандартом, який визначає вимоги до систем управління протидії хабарництву в державних та приватних організаціях. Цей стандарт був розроблений Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) з метою забезпечення того, що організації матимуть ефективні інструменти для боротьби з корупцією та зниження ризиків її виникнення. Стандарт ISO 37001:2016 містить вимоги до систем управління протидії корупції, які допоможуть організаціям попереджувати корупційні дії, ідентифікувати ризики та приймати відповідні заходи для їх зниження [378]. Зокрема, стандарт містить вимоги щодо встановлення політики протидії

корупції, оцінки ризиків корупції, встановлення процедур контролю та перевірки, навчання та свідомості співробітників, документації та звітності. Перевагою цього стандарту, на наш погляд, є його комплексність, оскільки він враховує рекомендації практично для усіх аспектів ведення бізнесу, що дозволяє своєчасно виявляти корупційні ризики. ISO 37001:2016 себе добре зарекомендував у великих міжнародних корпораціях, зокрема в Microsoft, яка прийняла його не лише з метою мінімізації корупції всередині компанії, але й задля покращення власної репутації та довіри з боку клієнтів [375]. Ми ж вбачаємо в реальній імплементації цього стандарту шанс для українських підприємств стати частиною глобального бізнес-середовища через впровадження міжнародних антикорупційних трендів у свою діяльність, що виступає одним з чинників формування довіри до них; допоможе створити конкурентне середовище; укріпить позиції бізнесу всередині суспільства, що водночас зменшить корупційний тиск з боку чиновників, повністю або ж частково нівелює участь українського бізнесу в корупційних відносинах. В Україні цей стандарт імплементовано під назвою ДСТУ ISO 37001:2018 «Системи управління щодо протидії корупції. Вимоги та настанови щодо застосування» [30].

Позитивний ефект від впровадження міжнародних стандартів ISO глобального рівня як чинника формування довіри до українського підприємства на місцевому рівні слугує приклад Сторожинецької багатопрофільної лікарні інтенсивного лікування. У 2023 р. вона отримала престижну премію Ukrainian Business Award, законтрактувала з НСЗУ пакет з надання реабілітаційної допомоги дорослим та дітям й отримала благодійну допомогу від румунських волонтерів у вигляді автомобіля швидкої допомоги, що свідчить про високий рівень довіри до лікувального закладу.

Враховуючи наведені вище приклади, констатуємо, що міжнародні антикорупційні стандарти запроваджувати в українські реалії необхідно з урахуванням проблемних моментів, що спостерігаються під час воєнного стану, пандемії, стану екологічного лиха та інших надзвичайних обставин, а

також найсучасніших напрацювань, які пропонують міжнародні експерти. Їх врахування дозволить створити унікальну гнучку модель антикорупційного контролю на вітчизняному просторі. Відповідно такий механізм стане невід'ємною складовою оборонної системи країни, завдяки якій приватні та державні підприємства працюватимуть ефективно незважаючи на надзвичайні умови, а органи влади прийматимуть своєчасні, виважені рішення.

Головним складником, без якого створення такого механізму АК є неможливим, є забезпечення незалежності антикорупційних органів, як своєрідної «протиотрути» політичній корупції, що панує на теренах України з 1991 р., деструктивні прояви якої спостерігаються під час повномасштабної війни з російськими окупантами. Визначальну роль у відновленні самостійного статусу органів протидії корупції вбачаємо в активних діях міжнародних партнерів, які б нівелювали брак політичної волі вищого керівництва країни.

Отже, міжнародні стандарти чітко визначають найпроблемніші сфери, які зачіпає корупція, однак без ефективних заходів з боку антикорупційних органів практично неможливо забезпечити їх дотримання в Україні на сучасному етапі. Це потрібно нашій державі для успішної, насамперед, євроатлантичної та європейської інтеграції держави.

Висновки до розділу 2

На прикладі Польщі, Угорщини та Румунії, яких відносять до держав п'ятої – шостої хвилі розширення ЄС, чітко видно, що дотримання демократичних норм представниками влади, таких як служіння загальним інтересам та розширення громадської участі у суспільно-політичних процесах сприяє функціонуванню механізму антикорупційного контролю та легітимації влади загалом. Натомість в усіх трьох країнах наявні проблеми з функціонуванням або ж реформуванням судової системи, що спричиняє зниження рівня контролю за корупцією. На спроможність протидіяти корупції впливають також втручання вищого політичного керівництва у роботу

системи АК та його дії щодо зловживання владою на користь приватних інтересів. Аналогічні процеси чітко спостерігаються на сучасному етапі в Польщі та Угорщині, що свідчить про розвиток політичної корупції всередині систем влади, а тому існує чітка потреба в комплексному реформуванні механізму АК, підтримки верховенства права, підзвітності органів влади тощо аби їй ефективно протидіяти.

Основою демократії виступає верховенство права, яке займає важливе місце в антиконституційному контролі, зокрема у формі юридичних обмежень (антикорупційне законодавство) та нормативних обмежень, що засновані на цінностях справедливості та спрямовані на регуляцію поведінки представників влади відповідно до очікувань суспільства. Політична корупція порушує принцип справедливості, який гарантується верховенством права, надаючи політичній еліті задовольняти персоналізовані інтереси.

Спостерігається взаємозв'язок між показниками протидії корупції та верховенства права. Забезпечення неухильного притягнення до відповідальності винних у корупції, як превентивного засобу, вбачаємо у завершенні судової реформи.

Аналіз дослідницького відділу медіа компанії «Економіст» на прикладі України та деяких європейських країн призводить до висновку, що високий рівень демократії не обов'язково передбачає високий рівень верховенства права.

Довіра до інституцій влади базується на відкритості, в основі якої лежить інформація та позитивний досвід. Застосування принципу прозорості представниками влади у своїй діяльності забезпечує довіру з боку громадськості й легітимність, однак цього не буде достатньо без їх спроможності надавати суспільні блага та служити загальносуспільним інтересам. Участь українських можновладців в корупційних діях під час війни негативно позначилося на зусиллях президента підтримувати довіру громадськості до дій та рішень керівництва держави у воєнний час.

Сьогодні Україна не може продемонструвати успішний досвід дотримання антикорупційних стандартів глобального рівня, прописані у Конвенції ООН проти корупції 2003 р., та в інших міжнародно-правових документах, європейського рівня – Кримінальної та Цивільної конвенцій Ради Європи та інших правових актів як складника *acquis communautaire*, через об'єктивні обставини, насамперед – через відсутність належного забезпечення незалежності антикорупційних інституцій. Спостерігаються факти зазіхання окремих представників влади на самостійність антикорупційних органів, зокрема через ініціювання законопроекту про уніфікацію вимог до керівників відповідних структур та призначення кандидатури, наближеної до ОП, на посаду директора НАБУ. Також потребують чіткого розподілення повноваження для антикорупційних органів з метою мінімізації на них стороннього впливу.

Наступна обставина – відсутність включення приватних юридичних осіб у механізм АК та впровадження антикорупційних заходів всередині бізнесу. Затвердження стратегії АК з урахуванням міжнародних стандартів всередині будь-якого підприємства є обов'язковим кроком для завоювання ним довіри у бізнес-середовищі. В умовах воєнного стану міжнародні стандарти повинні впроваджуватися з урахуванням об'єктивних реалій.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ЛОКАЛЬНИЙ РІВНІ

3.1. Легітимаційний потенціал парламентського контролю.

Парламентський контроль є частиною державного контролю, основна мета якого полягає у дотриманні законності всередині держави. Згідно з Конституцією України, парламентський контроль включає контроль «за роботою Кабінету Міністрів України (п. 13 ч. 1 ст. 85); за виконанням Державного бюджету України (п. 4 ч. 1 ст. 85); за використанням позик, одержаних Україною від іноземних держав, банків та міжнародних фінансових організацій, що не передбачені Державним бюджетом України (п. 14 ч. 1 ст. 85), за додержанням конституційних прав і свобод людини через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 101), за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням через Рахункову палату України (ст. 98)» [100].

Парламентський контроль не є сталим та потребує постійного вдосконалення. Так, наприклад, прийнятий 3 грудня 2020 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення ефективної реалізації парламентського контролю» [197], який передбачає узгодження строків звітування/доповідей перед ВРУ різних органів та посадових осіб, а також додає до Регламенту Верховної Ради нову главу щодо розгляду звітів та доповідей та де-факто уніфікує підходи процедури їх попереднього розгляду комітетами ВРУ.

Українська дослідниця І. Залюбовська виокремлює попередній парламентський контроль, що зазвичай проявляється у призначенні та звільненні кандидатів на державні посади (ч. 1 ст. 85 Конституції України), як, наприклад, прем'єр-міністра України разом із заслуховуванням його програми діяльності, оскільки на її основі парламентарі можуть дати їй попередню

оцінку та спрогнозувати майбутню ефективність уряду [79, с. 105]. ВРУ навіть прийняло за основу відповідний законопроект, яким би закріплювався обов'язок звітування членом Кабінету Міністрів у разі його звільнення про стан справ у сфері, за яку він відповідав [198].

Парламентський контроль, на нашу думку, доцільно застосовувати до дипломатичних призначень МЗС. Зокрема, призначення О. Ілашук послом у Болгарії без відповідного професійного досвіду викликало обурення у представників опозиції, адже через призначення некомпетентних кадрів на дипломатичні посади страждає імідж країни за кордоном, зводяться нанівець зусилля щодо євроінтеграції. Тому й було запропоновано внести зміни до законодавства з метою встановлення парламентського контролю за кадровими призначеннями у посольствах і консульствах України [45]. Припускаємо, що оголошення міністром закордонних справ Д. Кулебою спеціальної платформи з пошуку кандидатур на посади послів, зокрема поза дипломатичної системи, де-факто стало визнанням відомством кадрових проблем та бажання покращити якість дипломатичної служби України [28]. Певні корупційні схеми проглядаються й після призначення колишньої генеральної прокурорки І. Венедіктової послом у Швейцарії – в червні 2023 р. в мережі Інтернет ширилися чутки про затримання одного з українських дипломатів при спробі проведення протизаконних фінансових операцій. Профільне міністерство спростувало цю інформацію, але серед українців продовжували ширитися припущення про причетність самої пані посла до злочину [164], що показово засвідчує слабку довіру до її особи. Недовіру й викликає призначення П. Рябікіна послом до Китаю під час війни, коли підтримка однієї з найбільших держав вкрай необхідна Україні [123].

І. Залюбовська підкреслює, що здійснення процедури відставки уряду також є одним з різновидом парламентського контролю, однак не варто використовувати його для «зведення рахунків» чи для провокування політичного протистояння, адже це негативно вплине на ефективність обох органів влади [79, с. 108]. Після прийняття рішення Національним агентством

з питань запобігання корупції щодо призупинення державного фінансування трьох парламентських партій («Батьківщина», «Слуга народу», «Голос») [31] через підозру в проведенні ними фіктивних фінансових операцій, усі парламентські фракції зареєстрували законопроект № 5253 [203], який забороняє НАЗК виявляти фіктивні фінансові операції партій та надані послуги за заниженими або завищеними цінами [41]. У цій ситуації з одного боку, чітко простежується своєрідний конфлікт між законодавчою та виконавчою гілками влади, що однозначно не сприяє формуванню довіри до парламенту у суспільства. З іншого боку, такі дії оцінюємо як яскравий прояв узаконення політичної корупції парламентських політичних партій, який унеможливить ефективність контролю за партійними витратами.

В умовах воєнного стану підготовка до засідань ВРУ проводиться у повній таємності від ворога з міркувань безпеки. За таких умов відсутні онлайн-трансляції, які б наживо транслювали звіти депутатів для громадськості. В силу обставин, що спричинила повномасштабна війна, український уряд змушений приймати рішення в «турборежимі», щоб підтримувати обороноздатність країни та забезпечувати якісну мобілізаційну підготовку громадян, однак деякі з них викликають додаткові запитання й зауваження. Наприклад, рішення щодо заборони виїзду за кордон депутатам місцевих рад, зокрема жінкам-депутатам, хоча вони не підлягають обов'язковій мобілізації, а тому володіють повноцінною свободою пересування у воєнний час. На думку українського політичного оглядача О. Антонюка, слухання в парламенті могли б урегулювати цю колізію. Також він наголошує на обов'язковості проведення аудиту урядових рішень одразу ж після завершення війни [106].

Окремий інтерес для громадськості становлять питання щодо надання Міністерством культури та інформаційної політики дозволів на виїзд за кордон чоловікам-артистам, через що деяким з них вдалося втекти в інші країни під час воєнного стану [273]; надання перепусток волонтерам через систему «Шлях», які також покинули країну тощо [237]. Усі ці нюанси, на

нашу думку, свідчать про певний дефіцит взаємодії між КМУ й ВРУ. Неспроможність ВРУ забезпечити гласність ухвалення рішень через пов'язані з війною об'єктивні обставини послаблює парламентський контроль, адже існує ризик, що практика звітування урядом перед парламентом зведеться нанівець, перестане бути ефективною, проте невід'ємною складовою АК, як запоруки успішної інтеграції України до ЄС в найближчому майбутньому.

У демократичних країнах світу особливе значення мають органи фінансово-бюджетного контролю як інструмент і механізм парламентського контролю. В Україні з 1996 р. таку роль виконувала Рахункова палата до початку широкомасштабного вторгнення РФ. Однак це дуже гучна характеристика, бо результати її діяльності дуже скромні. Тільки з вересня 2023 р. її діяльність може відновитися. Сподіваємося, вона буде ефективнішою.

Після скандалу із закупівлями харчових продуктів для української армії Міністерством оборони України голова фракції «Слуга народу» в парламенті Д. Арахамія анонсував у лютому 2023 р. відновлення парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади причому не лише стосовно Міноборони та О. Резнікова, але й щодо інших міністерств і міністрів [48].

Під час дії воєнного стану застосування парламентського контролю за оборонною сферою залишається актуальним, адже під ним розуміється «сукупність контрольних та керівних заходів, які здійснюються відповідно до Конституції із залученням представницьких державних органів (разом із громадськими організаціями), спрямованих на здійснення контролю за виконанням положень оборонної доктрини держави, воєнної політики, за оптимальними і раціональними витратами бюджетних коштів, дотриманням прав і свобод військовослужбовців і цивільних фахівців, їх соціально-правового захисту з метою ефективного функціонування усієї системи оборони країни» [88, с. 82], а тому від початку повномасштабних бойових дій в Україні гостро постає питання збереження життя й здоров'я особового складу української армії, особливо тих, хто не мав до цього бойового досвіду

[88, с. 82]. А отже, зважаючи на сучасні реалії, пропозицію представників опозиції заборонити залучати військовослужбовців ТРО до участі в бойових діях без попередньої підготовки в інструкторських центрах [202] вважаємо доцільною та своєчасною. Наголосимо, що важливим моментом у парламентському контролі за цією сферою є нагляд за дотриманням норм щодо недопущення застосування владою збройних сил та органів правопорядку в антиконституційний спосіб та проти власного населення [88, с. 81]. Ця проблема також хвилює представників опозиції від однієї з парламентських фракцій, які вбачають у формуванні так званої «Гвардії наступу» у складі МВС замість ЗСУ загрозу відновлення каральних поліцейських структур, що були притаманні свого часу режиму В. Януковича [42]. І хоча, на нашу думку, розвиток цього сценарію в сьогоденних умовах є малоімовірним, роз'яснення з боку представників міністерства було б доцільним також для того, щоби збільшити довіру до новостворених військових формувань і тим самим залучити до них більше добровольців.

Обшуки співробітниками СБУ та ДБР на українських митницях, через які, зокрема, волонтери ввозять гуманітарну допомогу, та політику яких фактично визначає Міністерство фінансів через Митну службу в Україні, викликали неабиякий резонанс всередині суспільства [251]. Проте станом на кінець березня цього ж року зрушень у цьому питанні не спостерігалось. Негаразди на українських митницях у воєнний період зумовили дискусію у ЗМІ, які вкотре підняли питання щодо реформування Кабінету Міністрів, який очолює Д. Шмигаль [49]. На думку О. Антонюка, проблема уряду полягає у тому, що більшість із його представників є професійними менеджерами, які недостатньо орієнтуються у політичному житті країни [106], а тому здебільшого приймають не надто вдалі рішення політичного характеру та не вміють тримати удар, через що зазнають постійної нищівної критики.

Одним з інструментів розширення можливостей здійснення контролю за діями українського уряду Верховною Радою є впровадження інституту інтерпеляції, що володіє вагомим легітимаційним значенням, оскільки

враховує інтереси меншості в урядовій політиці. Під *інтерпеляцією* Є. Юрійчук та Н. Свірнюк розуміють «законодавчо передбачену процедуру відповіді представника уряду на пленарному засіданні парламенту обговорення та прийняття рішення з оцінкою діяльності й у разі негативного результату висловлення недовіри уряду загалом, декільком чи окремій посадовій особі з подальшою відставкою». Інтерпеляція, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, обов'язково повинна передбачати конструктивний вотум задля окреслення альтернативних варіантів рішень та подальшого вдосконалення урядового курсу [318, с. 70, с. 73].

Наступним важливим внеском у підтримку якісного парламентського контролю може стати розширення прав депутатських фракцій, що не входять до коаліційної більшості. Сучасний стан української політичної системи, яка сьогодні перебуває в умовах воєнного часу, демонструє ризики стосовно можливої узурпації влади або ж отримання контролю над більшістю сферами життя суспільства представниками пропрезидентської партії та ОП. У більшості західних демократій права опозиції закладені у формі діяльності парламенту, а сама вона іменується «парламентською меншістю». Під час президентства В. Януковича положення про права опозиції були вилучені з Регламенту ВРУ. Після цього приймалися неодноразові спроби щодо ухвалення окремого законодавчого акту про парламентську опозицію, зокрема законопроекти № 0948 [229] від 27.11.2014 р. та № 3061 [226] від 09.09.2015 р. і альтернативні йому № 3061-1 [227] та № 3061-2 [228]; № 1211 [230] від 30.08.2019 р. тощо.

На початках, депутатами ІХ скликання активно обговорювалося питання форми розширення прав опозиції – або у формі внесення змін до Регламенту, або як прийняття окремого закону. Рух ЧЕСНО виокремлює наступні тези, які повинні включати законодавчі нововведення:

- 1) гарантію права опозиції очолювати комітети Верховної Ради України, які виконують контрольні функції. Мова йде про комітети з питань бюджету, Регламенту, свободи слова тощо;

2) закріпити право опозиції висувати своїх представників на посаду одного з віцеспікерів парламенту;

3) забезпечити опозиції можливість впливу на формування порядку денного ВРУ, зокрема визначити окремий день для розгляду законопроектів, ініційованих опозиціонерами;

4) надати опозиції право висувати кандидатури до складу контролюючих органів (Ради Національного банку України, Вищої Ради юстиції, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення) та формувати «опозиційний уряд» [300].

Пропонуємо перелік аспектів, які повинні враховувати законодавчі ініціативи з розширення прав політичної меншості, а саме:

1) забезпечення самостійності опозиції від правлячої більшості;

2) забезпечення рівних прав й можливостей для парламентських опозиційних груп незалежно від їх чисельності;

3) унеможливлення просування опозицією проросійських та ворожих наративів;

4) розширення повноважень опозиції щодо здійснення АК, зокрема щодо головування в комітеті з протидії корупції.

Через сумнівні кадрові призначення на високі дипломатичні посади, корупційні скандали за участі нардепів, прийняття сумнівних законопроектів, усе нагальнішою стає потреба у створенні своєрідної системи стримувань і протигаг усередині законодавчого органу влади. Таким чином, прихильники опозиції будуть впевнені, що їх інтереси будуть враховані, а тому існує висока ймовірність, що до влади вони ставитимуться з більшою довірою. Так само з більшою довірою ставитимуться до ВРУ й громадяни. На жаль, Рахункова палата, як контрольний орган, повністю бездіяльна щодо антикорупційного контролю особливо.

Отже, проаналізувавши дієвість парламентського контролю в Україні, ми дійшли до висновку необхідності його регулярного безперервного застосування. Однак надмірне його застосування неодмінно спричинить

додаткове навантаження на ВРУ, що також може призвести до ризику порушення діяльності уряду через надмірне втручання у його роботу. Для цього важливо забезпечити баланс між можливостями коаліції та опозиції всередині ВРУ. Тому, на нашу думку, парламентський контроль буде ефективним якщо в парламент «точково» коригуватиме його роботу. На цьому й наголошує Ф. Фукуяма, який вважає, що уряд ефективний лише тоді, коли йому не заважають працювати [294, с. 47], себто не здійснювати надмірний контроль. Саме тоді, на наш погляд, парламентський контроль виступатиме інструментом формування довіри до обох органів центральної влади.

Окремо зазначимо про дії ВРУ, які ми б віднесли до контролюючих в контексті протидії корупції. Вірменський дослідник Х. Арутюнян, визначаючи роль парламенту в контексті протидії корупції, зазначив, що до його компетенції входить вдосконалення законодавства щодо модернізації антикорупційної інфраструктури [373, с. 28]. Відзначимо зусилля українського парламенту щодо покращення ефективності Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА), на плечі якого під час повномасштабної російсько-української війни лягло завдання з конфіскації російських активів на території України. Орган, який створювався, насамперед, для вилучення майна В. Януковича та його прибічників, виявився неефективним через незначні масштаби конфіскацій і прогалини у законодавстві. Наразі ВРУ підготувала два законопроекти, що повинні реанімувати АРМА. Перший, № 8184, скасовує обов'язкову норму щодо погодження з власником корпоративних прав дії управителя, якщо йдеться про російські або білоруські компанії. Також проєкт Закону дозволяє продавати їх активи до рішення суду [204]. На відмінну від нього, другий законопроект, № 8311, пропонує розширити повноваження агентства та скасувати погодження дій управителя з усіма власниками корпоративних прав, а не лише з росіянами або білорусами, а також дозволяє продавати рухоме й нерухоме майно через систему Prozorro.Продажі [201]. З одного боку, наявність зазначених вище законопроектів є правильною й своєчасною реакцією парламенту на проблему

в антикорупційній інфраструктурі, з іншого боку – вони є конкуруючими, що свідчить про відсутність єдиного консенсусу, яке демонструє своєрідну неефективність влади щодо вирішення цього питання. Втім, сумнівне призначення на посаду голови АРМА О. Думу – людини без досвіду в сфері кримінальної юстиції з управлінням або розшуком активів та зі зв'язками у проросійських колах «несе великі репутаційні ризики для країни і для роботи незалежної та ефективної діяльності антикорупційної екосистеми та органів правопорядку» [259], вважають у Transparency International Ukraine.

Однак за неправильного використання, парламентський контроль може стати інструментом тиску на антикорупційні органи та поширення корупції в країні, як, наприклад, законопроект № 4329 від 5.11.2020 р., яким пропонується встановлення Верховною Радою відповідного контролю за діяльністю НАЗК [200]. А саме, парламентський контроль повинен проявлятися у заслуховуванні парламентом щорічної доповіді та звіту Голови НАЗК, на основі якої ВРУ мала би можливість приймати постанову щодо якості роботи антикорупційного органу та у разі її негативної оцінки прийняти постанову про звільнення зазначеної особи із займаної посади. Відповідний законопроект не був підтриманий, що, на нашу думку, правильно, оскільки він суттєво би обмежив спроможність антикорупційного органу ефективно здійснювати свою роботу та де-факто зробив би його залежним від політиків, перевірку чиїх декларацій він покликаний здійснювати.

Для О. Батіщевої парламентський контроль виступає одним з критеріїв ефективності законодавчого органу влади, де контроль за фінансами відіграє першочергову роль [19, с. 8]. У. Лазар визначає фінансовий контроль як «контроль за законністю та доцільністю дій у галузі утворення, розподілу й використання грошових фондів держави та суб'єктів місцевого самоврядування з метою ефективного соціально-економічного розвитку країни й окремих регіонів». Виходячи з її напрацювань, публічні фінанси – це суспільні відносини, які пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу, що де-факто становить основу суспільної довіри. Також

припускаємо, що парламентський контроль за публічними фінансами володіє легітимаційними властивостями, оскільки підтримує відносини органів державної влади та органів місцевого самоврядування з приватним бізнесом, що в економічній літературі визначається як державно-приватне партнерство. Ба більше, однією зі складових структури публічних фінансів представлена діяльністю фінансових організацій державних та місцевих органів влади на міжнародних ринках. Тому, У. Лазар пропонує забезпечити парламент всебічними можливостями здійснювати контроль за державними коштами та не обмежуватися виключно «контролем заради контролю й покарання» [116, с. 51, с. 61, с. 63, с. 65].

Підтримуючи цю ж думку, Є. Юрійчук та Н. Свірнюк рекомендують розширити вплив Рахункової палати України на усю економічну діяльність держави, забезпечити її функціонування на регіональному рівні, закріпити за РПУ функцію попереднього консультування щодо фінансової діяльності; передбачити в організаційній структурі РПУ орган прокуратури; закріпити за РПУ повноваження контролю фінансування виборів та політичних партій тощо [317, с. 95]. Також, згідно зі світовим досвідом, як зазначає О. Батіщева, контроль за фінансовими витратами уряду є ефективнішим, коли відповідний комітет очолює представник від парламентської меншості [19, с. 8] або ж в українських реаліях її делегати перебувають у складі РПУ.

Отже, гостра потреба в активному застосуванні парламентського контролю виникає внаслідок появи в країні кризових ситуацій, коли від уряду вимагається максимальна концентрація зусиль щодо їх врегулювання. Проте, сучасне становище українського уряду ускладнює його недостатня професійність, що негативно впливає на ефективність прийнятих рішень. Також відзначимо слабку спроможність парламентської опозиції здійснювати парламентський контроль на сучасному етапі. Вважаємо парламентський контроль ефективним та таким, що сприяє формуванню довіри, коли паралельно з його діяльністю функціонує професійний уряд та, коли потрібно, виключно коригує його роботу, а не слугує інструментом тиску на виконавчу

гілку влади. Окремо відзначимо принципову роль парламентського контролю у заходах з покращення ефективності антикорупційної інфраструктури шляхом розширення прав парламентської опозиції для створення внутрішньої системи стримувань і противаг усередині законодавчого органу. Ще однією складовою парламентського контролю виступає контроль за публічними фінансами, який в сучасних українських умовах пропонуємо суттєво розширити шляхом збільшення повноважень Рахункової палати України.

3.2. Апробація інструментів антикорупційного контролю на рівні регіональних органів влади.

Реформа децентралізації – одна з найважливіших та найуспішніших ініціатив реалізованих після Революції Гідності в Україні. Утворення на території області об'єднаних територіальних громад покликане забезпечити комфортне й безпечне середовище існування для громадян та формування ефективної та відповідальної перед законом влади. Відповідно, для досягнення позитивних результатів її діяльності потрібне встановлення якісного контролю за діями влади. Забезпечення дієвого механізму антикорупційного контролю на регіональному рівні становить особливий інтерес для якісного завершення реформи, а також частково попереджуватиме зловживання владою місцевими державними адміністраціями, що здійснюють волю центральної влади на регіональному рівні.

Українські науковці С. Лазаренко та К. Бабенко вважають, що ті чи інші особливості політичної культури суспільства залежно від регіону можуть впливати на появу тих чи інших корупційних ризиків, зокрема етноконфесійний склад населення, природні умови регіону, його залучення у систему міжнародних зв'язків, внутрішня взаємодія інститутів і громадськості тощо [117]. Відповідно корупція буде неоднорідною та, залежно від регіону, матиме свої особливості, що наводить на думку про доцільність створення на регіональному рівні самостійних механізмів АК, що б ефективно їм протидіяли. Це також означає, що стан протидії корупції на

загальнонаціональному рівні залежатиме від відповідних процесів у регіонах. Яскравий тому приклад на теренах сьогодношньої Європи – Італійська Республіка, де об’єктивно південь країни є більш корумпованим, аніж її північна частина. На думку Ф. Фукуями, цей регіон характеризується, насамперед, формуванням усередині громад міцних родинних зв’язків, які водночас засвідчують брак довіри громадян до інших представників суспільства, а тим більше до органів влади [294, с. 103]. Дослідник пояснює це хронічною неефективністю й слабкістю влади, що посприяло виникненню поряд із нею кримінальних структур на кшталт мафії, які неформально змогли перейняти деякі її функції. У деяких регіонах країни вплив мафіозних структур настільки значний, що правоохоронці не в силах із ними впоратися, через що поліція серед італійців вважається однією з найкорумпованіших інституцій, а можновладці через страх за власне життя охоче співпрацюють зі злочинцями, що знайшло підтвердження під час операції «Чисті руки» на початку 1990-х років. Після прийняття в Італії закону про боротьбу з корупцією у 2012 р., який зокрема обмежує діяльність мафії, найбільша активність якої припадає саме на регіональний рівень країни [351], *Індекс сприйняття корупції* почав зростати [348], хоча спершу впровадження правових обмежень сприймалося громадськістю скептично [354].

На жаль, на теренах сучасної України також спостерігається своєрідна взаємодія між владою та криміналом на регіональному рівні, де корупція займає помітне місце. Мова, зокрема, йде про так звані «бурштинові справи», де фігурують звичайні громадяни, які таким способом заробляють на життя, регіональні політичні еліти та навіть народні депутати України [150], які, використовуючи свій вплив, сприяли незаконній діяльності. За даними слідства, вони зобов’язувалися пролобіювати законопроекти, спрямовані на запровадження пільгових умов для здійснення діяльності з видобутку бурштину [276]. Ситуація з нелегальним видобутком бурштину шкодить також репутації механізму АК, адже відомі випадки відкритого протистояння між правоохоронцями та копачами каміння з використанням зброї [145],

залякування й побиття активістів, які виступали проти цієї нелегальної оборудки [20]. Випадок з побиттям активістів у Сучавському повіті Румунії, про який вже йшлося у підрозділі 2.1., є нічим іншим, як навмисним гальмуванням антикорупційних процесів регіональними елітами, яким притаманна спеціалізована довіра, що у цьому випадку виступає захистом каналів отримання персональної вигоди коштом природних ресурсів, які де-факто перебувають у власності держави. Попри прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» [199], що встановлює кримінальну відповідальність за відповідну нелегальну діяльність, окремі копачі продовжують займатися добуванням каміння через зменшення присутності воєнізованих правоохоронців навіть незважаючи на військову загрозу з боку Білорусі [103; 257]. Це саме той випадок, коли юридичні обмеження щодо незаконної діяльності доцільно підкріплювати ефективною роботою правоохоронних органів. З прийняттям закону (ст. 206 КК України) [113] з'явилося більш жорстке покарання для можновладців за сприяння незаконному видобутку корисних копалин, зокрема «заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» на певний строк, або взагалі без такого, що є одним зі стримуючих факторів для них, таким чином попереджаючи їх участь у політичній корупції. Інша проблема полягає у наявності складної процедури отримання від держави спецдозволів на видобуток бурштину приватними компаніями [44], що, на наш погляд, може продукувати додаткові корупційні ризики.

Із початком повномасштабних воєнних дій міжнародні партнери надіслали в Україну значну гуманітарну допомогу, надходження якої за нинішньої ситуації було важко проконтролювати. Враховуючи те, що Чернівецька область межує з Румунією, яка є членом ЄС, вона стала одним з регіонів, що акумулював та розподіляв гуманітарні вантажі на своїй території. Скандал із їх розкрадання у гуманітарному хабі «Олімпія» прогрімів на всю Україну та згодом переріс у кримінальний процес щодо чиновників

Чернівецької обласної військової адміністрації та тодішнього її голови С. Осачука. Процес позбавлення посади останнього дозволяє чітко визначити його акторів, злагоджені дії яких, на нашу думку, складають основу ефективного функціонування механізму антикорупційного контролю на регіональному рівні та водночас демонструють належну взаємодію між ними.

Рис. 3.1. Послідовність взаємодії акторів у процесі усунення з посади С. Осачука [складено автором].

Кожна ланка структурно-логічної схеми виконувала власні функції та фактично створювали підґрунтя для появи нових акторів процесу усунення з посади голови ЧОВА:

1) викривачі надавали засобам масової інформації внутрішні документи Чернівецької ОВА, що засвідчували причетність її вищого керівництва до корупційних схем на теренах області;

2) ЗМІ, насамперед регіональне видання БукІнфо, регулярно інформували про ситуацію з корупцією, підігруючи у такий спосіб інтерес буковинців, а згодом усієї України, до цієї проблеми, не дозволяючи представникам ОВА її тихенько «зам'яти»;

3) громадськість через соціальні мережі та засоби масової інформації активно висловлювала невдоволення діям обласної військової адміністрації, чим привернула увагу правоохоронних органів та вищих органів влади, зокрема зібравши значну кількість підписів про відставку С. Осачука спершу на платформі «openPetition» [274], а згодом на сайті Президента України [85].

4) органи правоохоронної системи безпосередньо здійснювали розслідування корупційної складової у діяльності команди С. Осачука;

5) вищі органи державної влади, які попри воєнний стан ухвалили рішення про кадрові зміни всередині керівництва Чернівецької ОВА.

Вважаємо, що взаємодія зазначених вище акторів дозволила суттєво знизити масштаби корупції на Буковині, однак, на нашу думку, вона не була б ефективною, якби Чернівецька ОВА з С. Осачуком на чолі задовго до початку воєнних дій не втратили кредит довіри через прийняття непопулярних рішень, відсутність ефективних дій, звинувачення в корупції, постійні конфронтації з міською владою Чернівців, особливо під час поширення вірусу COVID-19 [10, с. 137], та відверто слабку комунікацію і взаємодію з громадськістю [320, с. 93–94]. Окремо варто звернути увагу на прийняті неефективні рішення Чернівецькою ОДА під час розгортання пандемії коронавірусу, що призвели до провалу заходів з проведення вакцинації населення, виникненню підозр щодо свідомої маніпуляції показниками захворюваності обласною владою [254], відсутності конструктивних рекомендацій щодо безпечної організації роботи для підприємців ресторанної сфери в цей період [319, с. 127–128], зволікання з розв'язанням проблеми навколо пошкодженого газопроводу «Джурів-Банилів» [72], демонтування Глиницького мосту без зведення альтернативної переправи через р. Прут [241].

Також доцільно вказати на порушення тодішнім керівництвом ЧОВА низки статей Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [222], що становлять легітимну основу для здійснення влади на регіональному рівні. На наш погляд, команда Осачука повністю знівелювала ст. 2, що передбачає виконання решти законів України, зокрема щодо запобігання корупції; ст. 3,

яка обґрунтовує діяльність на засадах верховенства права, законності, гласності тощо; ст. 13 – здійснення оборонної роботи, однак розкрадання гуманітарної допомоги зі штабу «Олімпія» фактично поставило цей обов'язок адміністрації під загрозу; ст. 34 – взаємодія з обласними та районними радами – на початку повномасштабної війни була остаточно зруйнована, коли ЧОВА прийняла рішення, яке фактично забиравало у місцевих рад їх повноваження [3], що, на наш погляд, свідчить про своєрідну узурпацію влади.

Ще одну помилку С. Осачука, що, ймовірно, коштувала йому посади, ми вбачаємо у його публічному звинуваченні представників СБУ щодо вмотивованого переслідування його команди [173]. Наявність протиріч всередині системи влади ставить під сумнів її легітимність, що в умовах війни значно знизило її ефективність та здатність забезпечувати загальну безпеку, а також загрожує ефективному проведенню комплексних заходів щодо оборонної роботи та мобілізаційної підготовки під час війни. Також це б знизило ефективність роботи СБУ в регіоні, якби вона вступила у відкритий конфлікт з тодішнім головою ЧОВА.

Обшуки в кабінеті Сергія Осачука у червні 2022 р. [282] та за його місцем проживання в грудні того ж року за фактами «незаконного переправлення осіб через державний кордон України, а також несанкціонованих дій з інформацією, яка оброблюється в автоматизованих системах» (ч. 2 ст. 332, ч. 3 ст. 362 КК України) [190], на наш погляд, свідчить про цілеспрямований намір центральної влади зберегти довіру суспільства до дій, рішень уряду, державних ініціатив з метою завадити їх подальшій дискредитації чиновниками Чернівецької ОВА. Як стверджує БукІнфо, подібні серйозні обшуки не проводилися навіть після вручення підозр заступнику С. Осачука, А. Мунтяну, та директорів обласної клінічної лікарні С. Бродовському через використання ними автомобілів швидкої допомоги у комерційних цілях [282]. Варто зазначити, що рішення призначити Бродовського директором лікарні належала саме С. Осачуку, що частково робить його дотичним до цієї корупційної справи. Крім того, до ситуації з

автомобілями швидкої допомоги лікар привласнив психотропні ліки у особливо великому розмірі шляхом зловживання службовим становищем [289]. Також регіональним ЗМІ стало відомо, що С. Осачук вніс до системи «Шлях» представників свого близького оточення, зокрема депутата Чернівецької обласної ради І. Мунтяна, якого підозрюють привласненні санаторію «Брусниця» та за сумісництвом є батьком згаданого вище А. Мунтяна [320, с. 93–94].

Загалом, станом на кінець вересня 2022 р., згідно з даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, було розпочато щонайменше 49 кримінальних проваджень щодо спроб зловживання системою «Шлях». Найбільша кількість волонтерів, дані яких до системи подали військові адміністрації, припадає на Львівську (14 396 осіб), Волинську (6 836 осіб), Тернопільську (4 269 осіб), Рівненську (3 254 осіб) та Чернівецьку (2476 осіб) області станом на 19.09.2022 р. [313], що свідчить про появу можливих корупційних ризиків із перетину кордону військовозобов'язаними громадянами у воєнний час переважно у західних регіонах України. Зокрема, син одного з українських державних діячів отримав тимчасовий дозвіл на перетин кордону як волонтер, однак назад не повернувся [258]. Політичний експерт І. Бабюк вважає, що за час керування С. Осачука було зафіксовано найбільше корупційних скандалів, оскільки окрім згаданих вище випадків на хабарі також спіймали начальника обласного управління освіти. Хоча, дослідник віддає належне ефективності діяльності команди С. Осачука у питаннях відбудови інфраструктури та виконання рішень центральної влади [172]. Водночас ініціатива голови ЧОВА щодо надання смт Кельменці статусу центра Дністровського району в контексті здійснення реформи децентралізації була сприйнята мешканцями Хотина (колишнього райцентру) негативно, бо останній об'єктивно має кращу інфраструктуру та більшу кількість населення. Однак у той же час ми бачимо, що корупція та прийняття неефективних рішень, які суперечать інтересам широкого загалу, уникнення покарання за вчинені корупційні дії (окрім

політичної відповідальності) може спричинити делегітимацію регіональної влади.

Наступник С. Осачука Р. Запаранюк навіть проводив відповідні зустрічі з місцевими доброчинцями, врахувавши корупційні результати минулого керівництва області, вочевидь для відновлення довірливих взаємовідносин [80]. Ба більше, на одній з прес конференцій нинішній очільник області зазначив, що представники попереднього голови ОВА скористалися так званими можливостями та збагачувалися коштом міжнародних гуманітарних місій [277], натякаючи на брак стримуючих факторів та контролю за відповідними діями високопосадовців, а також на відсутність у них моральних принципів, коли в країні йде війна.

З іншого боку бачимо дещо іншу ситуацію з розкраданням гуманітарної допомоги місцевими посадовцями у Запоріжжі, до якої ймовірно причетні топ-чиновники ОП. Станом на початок січня 2023 р., слідство загальмовано [191], що, на нашу думку, зроблено для того, аби з одного боку не підривати довіру до найвищого керівництва країни під час війни, хоча антикорупційні органи повинні володіти достатнім рівнем самостійності, щоб здійснювати розслідування й щодо інших корупційних випадків як у воєнний, так і у мирний час; з іншого – приховати можливу участь представників ОП до відповідних корупційних обробок в області. Тим не менше, голову Запорізької ОВА було звільнено рішенням Кабінету Міністрів на засіданні 24 січня 2022 р., а заступник керівника Офісу президента К. Тимошенко того ж дня підтвердив, що йде за власним бажанням зі займаної посади, що дає підстави стверджувати про ведення певної внутрішньої роботи з очищення влади вищим керівництвом держави з метою збереження довіри з боку міжнародних партнерів, адже після прийняття відповідних рішень Німеччина після тривалих дискусій одразу ж погодила передачу Україні танків німецького виробництва для захисту територіальної цілісності від зазіхань російського ворога. Тому, констатуємо, що застосування заходів із подолання корупції на регіональному рівні може суттєво вплинути на прийняття

надважливих рішень вже на глобальному рівні. Однак, на наш погляд, відсторонення корупціонерів від посад без проведення розслідування їх причетності до корупційних відносин або корупційної діяльності недостатньо для підтримки довіри всередині суспільства.

26 грудня 2022 р. співробітники НАБУ провели також обшуки у координатора «Великого будівництва» Ю. Голика на предмет зловживання впливом для отримання персональної вигоди, що становить загрозу репутації державних програм, їх сприйняттю всередині суспільства. Голик підозрюється у злочинній співпраці з очільником Дніпропетровської ОВА В. Резніченком, адже наближена до нього фірма «Будінвест інжиніринг», згідно з розслідуванням журналістів програми «Схеми» та видання «УП», лише за 10 місяців повномасштабного вторгнення отримала 1,5 млрд грн на ремонт обласних автомобільних шляхів.

Оскільки Голик де-факто слугував своєю сполучною ланкою між Дніпропетровською областю та Офісом президента, на думку деяких українських експертів, НАБУ та САП, що у своїй роботі орієнтуються на США й Великобританію, здійсненими у нього обшуками намагаються попередити В. Зеленського щодо ризиків нераціонального розподілу іноземних коштів його представниками на державні програми [191]. В умовах воєнного стану це може серйозно зашкодити співпраці України з міжнародними партнерами, зокрема у питаннях постачання зброї та військового обладнання. На думку українського політолога Р. Бортника, активізація роботи українських антикорупційних органів є спробою західних партнерів встановити контроль за фінансовими потоками в Україні, адже більша частина державного бюджету фінансується їх коштом. До того ж, частина «Будінвест інжиніринг» належить менеджеру братів Дубінських, які розшукуються ФБР за фінансові махінації в США, а це, на наш погляд, підтверджує наявність інтересу західних партнерів до розслідування розкрадання коштів з бюджету державних програм в регіонах України [292]. Також цей випадок вкотре демонструє, що корупція є глобальною проблемою, нехтування якою навіть на українському

регіональному рівні здатне похитнути довіру між країнами. Також це демонструє складність та комплексність системи антикорупційного контролю. До того ж, кожний регіональний механізм АК повинен враховувати специфіку регіону та пов'язані із цим корупційні ризики.

Отже, забезпечення ефективного контролю за діями органів публічної влади на регіональному рівні важливе для формування загального іміджу й сприйняття центральної влади, зокрема у питаннях попередження корупції, що може мати вирішальне значення для прийняття важливих політичних та управлінських рішень на глобальному рівні. Для місцевих адміністрацій звинувачення в корупції можуть мати негативний ефект та перспективу втратити громадську підтримку, якщо їх загальні дії не мали помітного результату, не були достатньо контрольованими або ж взагалі не відповідали інтересам суспільства. Процес усунення з посади очільника голови Чернівецької ОВА С. Осачука демонструє, що для досягнення позитивного результату необхідна комплексна взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів влади у здійсненні антикорупційного контролю. Така взаємодія можлива тільки за наявності громадян довіри до антикорупційних органів, політичної волі керівництва держави щодо притягнення до відповідальності суб'єктів корупційних діянь, позитивного кінцевого результату антикорупційного контролю – політичної та юридичної відповідальності й покарання, передбаченого законодавством. Мінімізація рівня корупції забезпечить рух легітимаційного процесу у висхідному напрямку до високого рівня легітимності інститутів влади, й тільки тоді можлива успішна реалізація антикорупційної політики як умови входження до ЄС.

3.3. Перспективи формування легітимаційних інструментів антикорупційного контролю в локальних політичних практиках.

З 2014 р. Україна взяла курс на розвиток децентралізації та місцевого самоврядування. Місцеві ради отримали право без погодження «зверху»

приймати рішення на користь інтересів громади, але разом із цим зросла їх відповідальність перед нею. В рамках децентралізованої системи інформація про діяльність органів влади є доступнішою для громадян, що дозволяє їм висувати більш справедливі вимоги щодо вирішення проблемних питань. Водночас інформація про настрої та проблеми на місцевому рівні є доступнішою для політиків та чиновників локального рівня, оскільки вони перебувають у щоденному контакті з громадянами, та відповідно можуть ефективніше здійснювати свої повноваження [110, с. 11].

Відсутність якісного контролю за корупційною складовою діяльності еліти у найгіршому випадку в сучасних реаліях України може призвести до фактичної узурпації влади місцевими кланами, що ми могли спостерігати на прикладі Одеси, де окрема група бізнесменів де-факто впливала на ухвалення всіх рішень місцевої влади шляхом підкупу та шантажу. Тому на перший план виходить питання забезпечення легітимності місцевою владою, чиї рішення будуть справедливими, виваженими та представлятимуть інтереси усієї громади. З іншого боку наявність у місцевої влади легітимності та кредиту довіри може стати ознакою щодо її залучення у корупційні процеси, які без механізму АК виявити буде доволі важко. До того ж, науковці Університету Умео (Королівство Швеція) здійснили дослідження, згідно з яким визначили, що наявність можливості здійснювати контроль за владою на локальному рівні з боку громадськості виступає одним із основних компонентів забезпечення її легітимності, хоча він був дещо нижче оцінений, аніж спроможність місцевої політичної еліти якісно виконувати свої обов'язки. Це пояснюється тим, що громадяни Швеції не мають вагомого досвіду використання інструментів контролю за діями влади, адже у цьому немає необхідності, однак у суспільствах, що розвиваються, наявність каналів впливу на місцеву владу є критично необхідною для вироблення практики ефективного управління [13, с. 135].

Основні критерії легітимації місцевої влади, які пропонують скандинавські дослідники К. Роос та А. Ліндстрем, поділяють на зовнішні та внутрішні [417], де останні, на наш погляд, відіграють контролюючу функцію.

Таблиця 3.1

Основні критерії легітимації органів місцевого самоврядування [13, с. 137]

<i>Зовнішня легітимність</i>	<i>Внутрішня легітимність</i>
Виконання органами місцевого самоврядування своїх прямих зобов'язань	Ефективна взаємодія/співпраця влади із суспільством
	Громадський контроль органів місцевого самоврядування
	Антикорупційна діяльність
	Залучення нових технологій для удосконалення взаємозв'язку «влада - суспільство»
	Забезпечення публічності органів місцевого самоврядування

Найефективніший контроль за місцевою владою, на нашу думку, можливий лише при застосуванні усіх доступних інструментів, насамперед, за участі громадянського суспільства. Громадський контроль є одним із ключовим інструментів участі громадянського суспільства в оцінці виконання органами місцевого самоврядування їх зобов'язань. На локальному рівні одними з найбільш ефективних механізмів громадського контролю виступають громадські ради та громадські слухання. Громадські ради сприяють врахуванню органами місцевого самоврядування громадської думки під час підготовки та прийняття рішень; внесенню пропозицій та рекомендацій щодо роботи органів місцевої влади; здійсненню нагляду за станом виконання програм розвитку територіальної громади тощо. Натомість, громадські

слухання – це *механізм громадської участі*, яким жителі громади можуть користуватися, щоб вносити власні пропозиції та зауваження щодо питань місцевого значення, які належать до відання органів місцевого самоврядування. Однак не включення положень про організацію громадських слухань у статuti територіальних громад або ж в інші локальні документи через недосконалість вітчизняного законодавства створює загрозу функціонування механізму контролю загалом. Для європейського суспільства участь представників громадськості у процесах ухвалення рішень вважається нормальною практикою, адже їх участь є ознакою, що прийняте рішення буде ефективним та отримає широку підтримку [13, с. 136].

Ефективні канали контролю за діяльністю публічної влади на місцевому рівні слугують основою для її легітимності. Сама ж легітимність базується на довірі, яка також складає основу для ефективного управління, що ми можемо спостерігати на прикладі сучасної Данії, де особиста репутація місцевої еліти грає першочергову роль у їх діяльності. Тому, завоювання довіри посадовцями на місцевому рівні виявляється у створенні ними так званої репутації «надійних партнерів», що гарантує населенню неупереджену, злагоджену та своєчасну реакцію на його потреби, де влада виступає як «виробник послуг», а громадськість – «клієнтами» [13, с. 137]. Тому для здійснення якісного контролю важливо на місцевому рівні зберігати взаємодовіру між представниками місцевої влади та представниками громади. Довіра з боку перших, на наш погляд, проявляється у відкритій та прозорій діяльності, що спрощує контролюючі процеси для громадськості, а для останніх – контроль виступає механізмом формування довіри через отримання інформації про дії та рішення влади. Натомість конфліктні взаємовідносини між представниками місцевої еліти разом з поєднанням відсутністю співпраці та координації дій, підриває не тільки ефективність здійснення ними посадових обов'язків, але і їх легітимність [66].

Залучення новітніх технологій у процеси управління на локальному рівні ми також вбачаємо одним з механізмів легітимації, що сприяє стійкому

зв'язку владних структур із громадськістю. Можливість подання електронних петицій є серйозним чинником не тільки формування довіри до органів місцевого самоврядування, а й здійснення своєрідного контролю за їх діями [61, с. 206]. Завдяки їй, громадяни можуть безпосередньо зазначити локальні проблеми, які, на їх думку, потребують вирішення [13, с. 137]. Так, у Чернівецькій територіальній громаді електронні петиції виступають одним з популярних інструментів впливу громадськості на місцеву владу, хоча з 2018 р. по 2022 р. спостерігається помітне падіння кількості зареєстрованих петицій на платформі E-Dem. Відповідно частка петицій з відповідями в цей період скоротилася майже вдвічі.

Таблиця 3.2

Кількість зареєстрованих електронних петицій на платформі E-Dem, що належать до компетенції Чернівецької міської ради у 2018–2022 рр. [360]

Рік	Усього	З відповідями	Відсоткове співвідношення (%)
2022	68	10	14,7
2021	77	16	20,7
2020	105	22	20,9
2019	238	63	26,4
2018	344	108	31,3

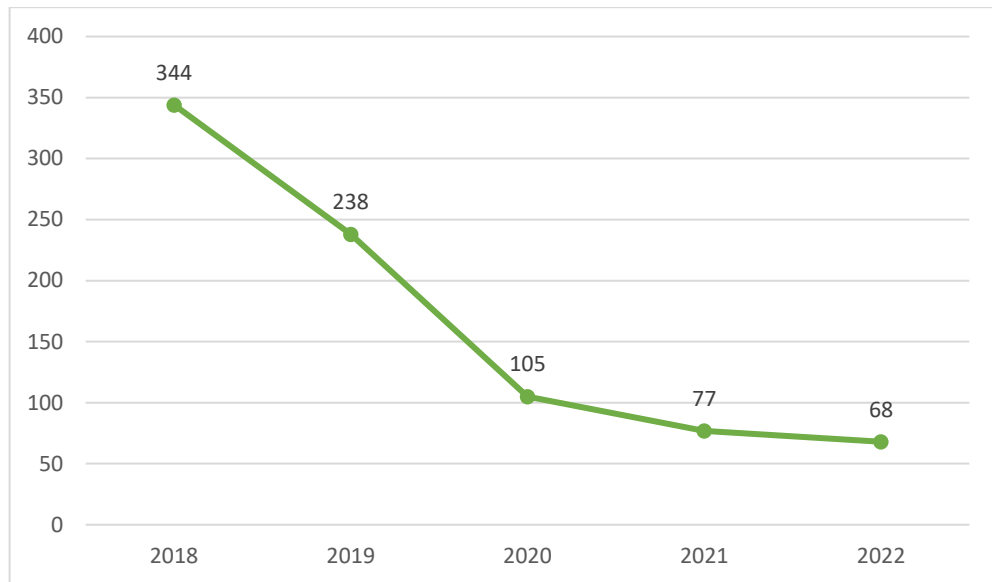

Рис. 3.2. Динаміка зареєстрованих електронних петицій на платформі E-Dem у 2018–2022 рр. (складено автором за: 360).

Незважаючи на негативну динаміку, яка зображена на Рис. 3.1., станом на кінець липня 2023 р. спостерігається покращення якості використання інструменту електронних петицій. З 26 зареєстрованих петицій 8 набрали необхідну кількість підписів й отримали відповідь від Чернівецької міської ради. Окрім цього представницький орган здійснив заходи щодо їх практичної реалізації. Серед таких заходів виокремимо підтримку рішення про розірвання договорів міста Чернівці з УПЦ МП [1] та перейменування вул. Комарова на вул. Сергія Скальда [167].

Розгортання пандемії COVID-19 свого часу зробило неможливим відвідування студентами лекційних занять в аудиторіях без ризику для здоров'я, тож серед футуристів виникла ідея компенсувати брак якості навчального процесу створивши спеціальну освітню систему із використанням штучного інтелекту (ШІ), яка може формувати персональні завдання для студентів, спираючись на їх здібності та рівень знань [7, с. 28]. Тому не виключаємо появи в найближчому майбутньому інструментів впливу на владу, зокрема на локальну рівні, що також засновані на ШІ. На думку Н. Віннікової, технології ШІ впливають на військово-оборонну, бізнесову

сфери, галузі охорони здоров'я, освіти, науки, урядування та дипломатії [40], а тому припускаємо, що спираючись на наявні дані, вони зможуть розробляти найефективніші рішення для громади та наперед прораховувати їх результати. Досвід впровадження новітніх технологій у процеси прийняття локальних рішень добре зарекомендував себе в низці країн. Зокрема у Великій Британії успішно діє online-платформа FixMyStreet («Відремонтуйте мою вулицю»), завдяки якій британці можуть своєчасно інформувати місцеву владу про проблеми, які потребують нагального втручання – поява вибоїн на дорогах, несправність вуличного освітлення, пошкодження мережі водопостачання. Мексиканська антикорупційна online-платформа Cuidemos el Voto («Давайте подбаємо про голосування») об'єднує користувачів з усієї країни, які через обмін фото- і відеоматеріалів можуть інформувати громадян про реальні факти корупції у своїх громадах [9].

Ще одним з найважливіших показників довіри для місцевої влади є забезпечення її публічності, невід'ємною складовою якої виступає саме відкритість перед громадськістю. Саме ж слово «публічність» в контексті прийняття рішень говорить про дії посадовців, наслідки яких матимуть вплив для широкого загалу, а з урахуванням нашого дослідження – для жителів громади. На думку української дослідниці О. Чальцевої, влада не може бути публічною без взаємодії із суспільством [299, с. 20]. Аби рішення були дійсно публічними, приносили користь громаді, а робота ради не перетворювалася на вирішення персональних питань політиками, представники громади повинні здійснювати контроль за відповідними процесами. Щоб контроль за діями представниками ради на локальному рівні був ефективним, вони повинні дотримуватися прозорості й відкритості під час своєї професійної діяльності.

Згідно з результатами досліджень руху «Чесно», Чернівецька міська рада у 2022 році очолила рейтинг відкритості місцевих рад, отримавши 10,5 балів з 11 можливих. Високий рівень відкритості сесій Чернівецької міської ради забезпечуються наявністю у громадськості вільного доступу до їх порядку денного, винесених на голосування проєктів рішень, результатів

поіменного голосування, відеотрансляцій, стенограм засідань, інформації про прийняті рішення. Для того, щоб сесії міськради були максимально ефективними та продуктивними, до функцій постійних комісій ради належить здійснення попереднього розгляду проектів рішень, що планують виносити на голосування. Однак самим же комісіям також доцільно дотримуватися принципу відкритості під час своєї роботи. Відповідно відкритість роботи комісій забезпечується можливістю відвідувати їх засідання громадськістю, наявністю анонсу про їх проведення порядку денного та інформації про прийнятті комісією рішення. Комісії Чернівецької міської ради на відміну від аналогічних інституцій в інших областях виконала усі зазначені вище вимоги щодо відкритості у 2022 р.

Забезпечення відкритого доступу громадськості до засідань Чернівецької міської ради та її постійних комісій свідчить про намір її представників формувати довірливі взаємовідносини, які сприятливо впливають на розвиток Чернівецької громади. Окрім цього, прозорість процесу прийняття рішень забезпечує додатковий контроль за корупційними ризиками. На відміну від решти українських міських рад, Чернівецька міськрада, згідно з рухом «Чесно», не прикривається війною, адже, на нашу думку, це пов'язано не лише з доброчесністю місцевих обранців, але й прикутою до міста увагою, куди у пошуках порятунку від війни переселилося близько понад 104 тисячі осіб, з яких близько 30 тисяч діти [301].

Для забезпечення потреб ВПО, деякі європейські міста зголосилися допомогти, надавши гуманітарну допомогу й підтримку, що було б малоімовірним без довіри до влади Чернівців з боку міжнародних партнерів. Окрім вже існуючих побратимських відносин після 24 лютого 2022 р. договори про партнерство були укладені з містами Дюссельдорф, Мангайм (обидва – Німеччина) та Мец (Франція); активізувалася співпраця з іншими містами в контексті підтримки внутрішніх переселенців та чернівецької інфраструктури [25]. Відзначимо також ефективні зусилля міської ради щодо релокації підприємств, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ, на

територію Чернівецької територіальної громади. Окрему увагу заслуговує реалізація спільних проєктів місцевої влади з представниками громадянського суспільства, спрямованих на всебічну підтримку ВПО [239]. Практика спільної реалізації загальнокорисних ініціатив наразі притаманна більшості країн Європи, зокрема Польщі, а саме в Краківській міській комуні, де щороку виконується Програма співпраці між владою міста та НУО. Важливою ознакою програми є забезпечення якісної двосторонньої комунікації, цілісного обміну інформацією, проведення регулярних консультацій, що підкріплюються відповідним рішенням міського голови та низкою нормативно-правових актів [12].

Взаємодія, яку ми спостерігаємо між представниками Чернівецької територіальної громади, ВПО, релокованим бізнесом та місцевою владою створює, на наш погляд, підґрунтя для встановлення постійної співпраці у мирний час, зокрема в контексті антикорупційної діяльності на локальному рівні. До прикладу в тій же Польщі сьогодні спостерігається позитивна динаміка розвитку антикорупційного руху на місцях, що проявляється у використанні аналітичних напрацювань громадських організацій для розробки та впровадження антикорупційних програм на загальнодержавному, регіональному й локальному рівнях [12], що, на наш погляд, є досить ефективним, адже у цьому випадку враховується місцева специфіка корупційних ризиків, на які влада може не звертати увагу, а самі рекомендації матимуть неупереджений характер.

Взаємодія «влада – суспільство» є важливою не лише в контексті контролю з боку громадськості, але й для взаємопідтримки. Співпраця громадянського суспільства з політичною елітою може принести для обох сторін взаємовигідні дивіденди. Якщо місцева еліта може своїми діями забезпечити якісне представництво інтересів громади, то вона зі свого боку наявності довіри може підтримати її у кризових ситуаціях, зокрема в контексті підтримки місцевого самоврядування та реформи децентралізації загалом. Міського голову Чернігова В. Атрошенка рішенням суду влітку 2022 р. було

відсторонено від посади за використання його дружиною службового автомобіля для виїзду за межі небезпечної області під час війни. Зі свого боку міський голова відреагував на ситуацію відеозверненням до Зеленського, де звинуватив прибічників президента у приниженні його особистості [131], зокрема заступник голови Офісу Президента К. Тимошенко свого часу натякнув В. Атрошенку, що знає як «допомогти місту й громаді без нього» [269]. На захист міського голови Чернігова виступили міські голови інших українських міст [247]; чернігівці, які зареєстрували відповідну електронну петицію на сайті Президента України, що зібрала необхідні 25 тис. підписів [104; 302]; рух «Чесно», Асоціація міст України, Комітет виборців України, інші громадські організації та експерти пов'язують ситуацію з політичним замовленням та наступом на місцеве самоврядування [290; 122]. Однак ситуацію підігриває також сумнівне минуле В. Атрошенка – у 2016 р. він задекларував недостовірну інформацію на суму понад 250 прожиткових мінімумів [153]; у 2018 р. його батько за сумнівних обставин став власником великого будинку в історичній частині Чернігова, який міський голова згодом успадкував [144]; у 2021 р. слідчі ДБР провели обшуки в його комерційних приміщеннях на предмет нецільової розтрати коштів посадовцями Чернігівської міськради [180]. Як ми бачимо, наявність у місцевих посадовців корупційного минулого, навіть ймовірного, створює небажані важелі тиску для центральної влади, які зазвичай переростають у конфлікти, що мають негативний ефект на загальну легітимність влади та безпеку країни у воєнний час.

Корупція разом із персональними конфліктами між посадовцями громади підривають ефективність місцевих органів влади, натомість управлінський потенціал використовується для задоволення приватних інтересів, чим автоматично порушується принцип політичного представництва на локальному рівні. Яскравий приклад можна було спостерігати у діяльності депутата Чернівецької міської ради кількох скликань Василя Продана та його команди. В. Продан, перебуваючи на посаді

виконувача обов'язків міського голови міськради у 2018–2020 рр., на переконання чернівецького політолога М. Шморгуна, віддав посади у виконкомі та в основних структурах управління ЧМР своєму найближчому оточенню. Тоді ж очевидною стала політика знищення комунальних підприємств на користь контрольованих приватних фірм [60]. Вплив та корупція у міській раді стала настільки очевидною, що політична партія В. Продана заледве подолати 5 %-й бар'єр на місцевих виборах 2020 р. та отримала в Чернівецькій міській раді лише трьох депутатів (7,14 % від загального складу ради) [140] проти десяти (23,81 %) у порівнянні з результатами виборів 2015 року [141], що свідчить про втрату довіри громадськості до цієї політичної еліти міста.

Ще один приклад узурпації влади на місцях – Полтава під головуванням міського голови О. Мамає. Представники трьох фракцій Полтавської міської ради влітку 2021 р. заявили про бойкот сесій через ігнорування міським головою ініційованих питань та проєктів опозиції, не допуск керівників комунальних підприємств на засідання комісій, призначення засідань постійних комісій на один час тощо. До того ж, як і у випадку з Чернівцями під керівництвом В. Продана, утверджується практика ліквідації комунальних підприємств та створення на їх місці так званих «фірм-прокладок» [179]. Самі ж полтавчани занепокоєні ставленням міської влади до історичної спадщини Полтави – міський голова та секретар міської ради підтримують знесення занедбаних історичних пам'яток, а на їх місці воліють бачити сучасні новобудови [279].

Здатність місцевої влади підтримувати належний стан інфраструктури найчастіше визначається за результатами управління нею комунальною власністю; облаштування парків, зон відпочинку, ремонту доріг; формування належного водопостачання, транспортного сполучення, прибирання вулиць тощо. Якщо жителі громади не мають нарікань на роботу комунальних служб та рішення місцевої ради щодо удосконалення благоустрою населеного пункту, то імовірно, податки, які надходять до місцевого бюджету,

використовують за призначенням, а не осідають у кишенях місцевої еліти. Ухвалення рішення щодо розірвання договору з ПП «Порядок в домі», діяльність якої також пов'язують із поплічниками В. Продана [283], через неналежне прибирання ним вулиць на одній із сесій міської ради у вересні 2021 р., зібрало під стінами Чернівецької ратуші мітинг підтримки таких дій і рішень міської ради [65]. Ця подія є свідченням того, що громадськість в Чернівцях гостро реагує на несправедливість, корупцію всередині влади, перевагу особистісних інтересів на публічними, а тому може виступати чудовим важелем впливу на владу та її підтримкою щодо позбавлення окремих посадовців незаконних каналів збагачення тощо.

Саме забезпечення легітимності влади ми вбачаємо результатом контролю, яка на локальному рівні найчастіше проявляється у вигляді якісного представництва інтересів громади. Відповідно також припускаємо, що існування зовнішньої легітимності місцевої влади є малоімовірним без внутрішньої. Натомість наявність виключно внутрішньої легітимності може свідчити про неефективність контролю. Тому, фіксуємо кореляцію між ефективним контролем та ефективністю влади.

Отже, ефективність контролю за політичною корупцією на локальному рівні залежить, насамперед, від наявності взаємодії між представниками місцевої еліти та громадянського суспільства, позитивним наслідком чого стає прийняття ефективних рішень; реалізація перспективних проєктів; протидія політичному тиску; підтримка легітимності й стійкість місцевого самоврядування, що є особливо важливим в умовах війни.

3.4. Делегітимаційний чинник політичної безвідповідальності за корупційну діяльність в органах влади.

Корупція, особливо політична, глибоко вкорінилася в українську систему влади. Корупційні правопорушення серед високопосадовців спостерігаються навіть під час повномасштабної війни між Росією й Україною – в час, коли постає гостра потреба у максимальному залученні матеріальних

ресурсів і координації зусиль із метою підтримки обороноздатності й існування нашої держави загалом. Поняття «політичної відповідальності» вже давно фігурує в українському політичному просторі, однак на сучасному етапі потребує актуалізації.

Під політичною відповідальністю зазвичай розуміють особливий вид соціальної відповідальності, який виникає в процесі діяльності різних суб'єктів у зв'язку з організацією, здійсненням та розвитком державної влади, а також в процесі розробки та втілення в життя політики, що спрямована на розвиток суспільства. Зазвичай вона реалізується через демократичні, легітимні, законні механізми політично-громадської оцінки діяльності політики через застосування до порушників санкції політичного й правового характеру [70, с. 16]. Український науковець С. Балан вважає, що мірилом політичної відповідальності виступає усунення посадової особи із займаної посади, але при цьому наголошує, що самоусунення особи з посади з власної ініціативи не є наслідком політичної відповідальності [16, с. 24], у зв'язку із чим можемо зробити висновок, що вона виступає одним зі стимулюючих факторів у контексті протидії корупції. Ми ж розглядаємо можливість настання політичної відповідальності внаслідок втрати посадовою особою довіри як громадськості, так і уповноважених з призначення/звільнення її на/з посади через неефективність або ж участь у дискредитаційних ситуаціях, в корупції зокрема відповідно до Закону України «Про державну службу» [210] (ст. 84 п. 3), низки статей КУпАП (ст. 172-4, 172-5, 172-6, 172-7, 172-8, 172-9-1, 172-9-2) [96]. Окремо відзначимо положення ККУ, які відносять «злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [113]. Під цією категорією правопорушень визначаються суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) в межах наданих їм прав та покладених на них обов'язків (компетенції), якими заподіюється шкода правам, свободам чи законним інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам [84].

До кола таких діянь КК відносить «зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4); пропозиція або давання хабаря (ст. 369); зловживання впливом (ст. 369-2); провокація хабаря або комерційного підкупу (ст. 370)» [113] та інші.

Відзначаємо тісний взаємозв'язок політичної відповідальності з політичною корупцією. Норвезький науковець І. Амундсен визначає всередині політичної корупції два взаємозалежні процеси: використання політичної влади задля особистісного збагачення та використання накопичених ресурсів для реалізації політичних цілей. Саме тому її відносять до так званої «верхівкової» корупції, оскільки поширена серед політичних діячів, топ-чиновників, найвищого складу суддів тощо [331, с. 5].

Якщо політична корупція зазвичай виникає внаслідок зловживання службовцем владою, яку надає йому займана посада, для отримання вигоди, то однією з форм відповідальності, що настає внаслідок неї, виступає саме політична, яка фактично, позбавляючи посади порушника, забирає у нього інструмент задоволення власних інтересів.

Одна зі спроб закріплення положень про політичну відповідальність на законодавчому рівні була реалізована у 2010 р. екснардепом від Партії регіонів М. Папієвим з метою врегулювання невідповідності дій суб'єктів політики та утвердження провідної ролі громадянського суспільства в контексті творення вітчизняної політики. Згідно із законопроектом від 09.04.2010 р. № 6286, політична відповідальність настає внаслідок порушення Конституції та законів України, зокрема тих, які стосуються протидії корупції [232]. На наш погляд, він містить суттєві недоліки, зокрема не передбачає обов'язковості впровадження санкцій політичного або ж політико-правового характеру, залишаючи остаточне рішення щодо їх застосування за керівництвом інституцій, де порушник обіймає посаду; механізм позбавлення депутатського мандату через плебісцит не є дієвим під час війни, а законодавча ініціатива

щодо місцевого референдуму досі не проголосована; в тексті законопроекту проблемі корупції не приділена достатня увага тощо. Тому, під час розробки/прийняття відповідного закону необхідно враховувати сучасні реалії, майбутні ризики, й напрацювати таку законодавчу базу, яка б чітко окреслювала передумови й межі застосування, аби політична відповідальність отримала законодавче підкріплення та стала одним із ефективних механізмів АК.

Введення особливого періоду у 2014 р. і воєнного стану в лютому 2022 р. посилило позиції військових інституцій в українській політичній системі, а отже й активізувало питання застосування політичної відповідальності щодо військовослужбовців. Оскільки Міністерство оборони України під час війни відіграє провідну роль в контексті реалізації державної політики, політична відповідальність може застосовуватися до її службовців, причому до них може застосовуватися як індивідуальна, так і колективна політична відповідальність за порушення у зв'язку із здійсненням своїх посадових повноважень, зокрема через корупцію. Політична відповідальність у такому випадку проявлятиметься у формі суспільного осуду, позбавлення посади, втрати репутації разом із застосуванням кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Особливістю колективної політичної відповідальності службовців Міноборони, як стверджує вітчизняна дослідниця Ю. Мельник, є її суспільне розуміння як політичної відповідальності органу публічної влади, що неодмінно відобразатиметься на рівні довіри до системи органів влади в країні та Президента України, як Верховного Головнокомандувача Збройних сил України [128, с. 49–50].

Скандал із закупівлями харчових продуктів за завищеними цінами для військовослужбовців Міністерством оборони України мусив би призвести до негайної відставки її очільника О. Резнікова, однак це сталося тільки нещодавно. У міністерстві тоді заявили, що відповідна інформація є маніпуляційною та вводить в оману (пізніше її було видалено з офіційного

вебсайту Міноборони) [86], хоча ДБР відкрило декілька кримінальних справ проти можливих винуватців корупційного скандалу. Зокрема правоохоронці затримали підприємців, які продавали військовим яйця по 17 грн; екзаступник Міністра оборони В. Шаповалов, який відповідав за тилове забезпечення війська, отримав підозру [50], після скандалу міністерство через короткий проміжок часу оновило й опублікувало на своєму вебсайті ціни з послуг організації харчування для військових.

Неоднозначність ситуації, на наш погляд, може містити корупційну складову, а отже потребує додаткового розслідування, хоча Міноборони через це зазнала серйозних репутаційних збитків, тому усунення з посади його очільника було б логічним кроком навіть попри відсутність антикорупційного розслідування. Так вважає й член парламентського комітету з питань національної безпеки, оборони й розвідки Ф. Веніславський, на думку якого О. Резніков мав би понести за медійний скандал із закупівлями політичну відповідальність, а також через некоректну організацію роботи зі своїми заступниками. Однак, звільнити його може лише Президент України В. Зеленський, що чітко демонструє проблему з реалізацією політичної відповідальності у воєнний час. За однією з версій, О. Резніков залишився на посаді через ризики, які могли б виникнути внаслідок його відсутності на зустрічі у форматі «Рамштайн» [281]. Однак, секретар парламентського комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки Р. Костенко вважає, що кадрові перестановки у Міністерстві оборони України аж ніяк не повпливали б на перебіг військових дій, а тим паче на співробітництво з міжнародними партнерами [281]. На нашу думку, ймовірніша причина залишення діючого міністра на посаді – ризик можливого запламування репутації В. Зеленського у разі доведення внаслідок розслідування причетності О. Резнікова до корупційних оборудок, адже згідно з Конституцією України саме Президент України призначає Міністра оборони (ст. 114) [100]. Тут же постає й інша проблема – часткове толерування владою корупції у вищих органах під час війни. Хоча самоусунення О. Резнікова з

міністерської посади не має нічого спільного з політичною відповідальністю, на наш погляд, це стало б гарним жестом щодо відновлення довіри до інституції. Чудовим прикладом для наслідування слугує відставка Міністерки оборони ФРН Крістін Ламбрехт, яку звинувачували у неефективному розподілі коштів на переозброєння німецької армії. Зокрема на відповідні заходи було витрачено усього 50 млн євро, хоча Німеччина виділила допомогу Україні на суму близько 1 млрд [345].

Поряд із цим спостерігаються певні ознаки втрати парламентом та урядом України своєї суб'єктності [295], адже спершу планувалося переведення О. Резнікова на посаду Міністра з питань стратегічних галузей промисловості – для посилення військово-промислового співробітництва, потім – на дипломатичну службу послом до Великобританії. Переведення топ-чиновників на інші посади у зв'язку з невиконанням ними покладених завдань та не виправдання суспільної довіри, а також через їх участь у корупційних справах з метою відгородити команду В. Зеленського й вище керівництво країни від негативу, на нашу думку, стало своєрідною візитівкою чинної влади. Наприклад, колишню генпрокурорку І. Венедіктову звільнили з займаної посади та призначили послом у Швейцарії незважаючи на численні порушення з її боку: можливе втручання у розслідування НАБУ щодо заступника ОП О. Татарова [249; 90]; блокування розслідування щодо корупційних діянь нардепа від провладної партії П. Халімона [185]; зловживання посадовим становищем в особистих інтересах – ймовірно сприяння призначенню свого чоловіка до керівництва кіберполіції України [306]; подання недостовірних даних у декларації [147] тощо.

Звільнення заступника голови ОП К. Тимошенка за власним бажанням внаслідок нанесення ним репутаційної шкоди органу не можна відносити до категорії політичної відповідальності, оскільки це було його свідомим рішенням, а тому апріорі не може бути покаранням. Враховуючи його потенційний зв'язок з чиновниками, які займалися розкраданням гуманітарної допомоги у Запоріжжі, та з корупційними схемами «Великого будівництва»,

ним зацікавилось НАБУ [152]. Тому, вище керівництво країни, на нашу думку, могло попросити його про звільнення за власним бажанням, щоб не підірвати довіру до команди Президента В. Зеленського, а ОП – не нести колективну політичну відповідальність перед народом.

Наведені вище випадки свідчать про можливе існування всередині системи влади так званої *спеціалізованої довіри*, себто довіри виключно до знайомих людей, прикладами чого в сучасних реаліях слугують призначення друга дитинства В. Зеленського, І. Баканова керівником СБУ, й представників студії «Квартал 95» на високі державні посади [98]. Це, водночас, пояснює труднощі з притягненням до політичної відповідальності високопосадовців. Зважаючи на давнє знайомство О. Резнікова з керівником ОП А. Єрмаком [177], якому президент цілком і повністю довіряє, припускаємо, що це є ще однією причиною продовження діяльності міністра оборони на посаді. Тут же констатуємо ознаки фаворитизму, що є одним із проявів корупції та порушенням суспільної справедливості.

Вимоги воєнного часу створюють загрозу появи на теренах сучасної України авторитарної моделі управління після завершення війни. Однією з ознак можливого встановлення авторитаризму, на наш погляд, є трансляція телемарафону «Єдині новини» – провідника єдиної інформаційної політики на загальнонаціональних каналах, створеного за ініціативи Міністра культури та інформаційної політики України О. Ткаченка з метою організації боротьби з дезінформацією держави-агресора. Рішення Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення відімкнути від цифрового мовлення телеканали, які пов'язують з опозицією, та на яких майже постійно критикувалися дії чинної влади, вважаємо зовсім недоцільним кроком, адже їх трансляція забезпечувала плюралізм думок, свободу слова й слугувала своєрідним стимулом для влади прозоро діяти в інтересах суспільства. Посол Німеччини в Україні А. Фельдгузен в інтерв'ю «Європейській правді» негативно оцінила ідею з телемарафоном, наголосивши на проблемі позбавлення громадськості права інформаційного вибору [256]. Відповідні обмеження знижують

можливості застосування політичної відповідальності, оскільки громадяни здебільшого не знають негативної інформації про представників влади, а отже у такий спосіб штучно підтримується їх підтримка серед населення, а сам механізм притягнення до відповідальності в контексті протидії корупції втрачає свою ефективність і не є дієвим.

Застосування імперативного мандату до депутатів місцевих рад також можна вважати одним з інструментів притягнення їх до політичної відповідальності внаслідок корупційних діянь. Зокрема, Депутата Київської міської ради від політичної сили «Слуга народу» В. Трубіцина підозрюють в отриманні неправомірної вигоди за сприяння дрібній торгівлі в столиці України, однак він досі зберігає за собою депутатський мандат та залишається головою постійної комісії Київради з питань підприємництва, промисловості та міського благоустрою [74]. Депутата Хмельницької міської ради у січні 2023 р. суд оштрафував на 3400 грн штрафу за голосування у міськраді за поновлення договору оренди землі підприємству його матері [309]. У Волинській області кілька депутатів міськради займалися спекуляціями з орендними договорами земельних ділянок на користь власних підприємств [303]. В зазначених вище випадках яскраво простежується конфлікт інтересів, унаслідок чого порушується принцип народного представництва, дискредитується влада на місцевому рівні, порушується принцип суспільної справедливості. Раціональним рішенням стало б відкликання депутатів-порушників, однак через складну процедуру зробити це для громадянського суспільства не так вже й просто через брак досвіду. Відкликати депутата за народною ініціативою можливо не раніше одного року перебування на посаді, що надає йому своєрідний імунітет для вчинення корупційних діянь на цей період, шляхом організації зборів виборців відповідно до визначеної законодавством кількості; залучення представників засобів масової інформації; створення ініціативної групи; письмового інформування депутата, якого збираються відкликати; збору підписів відповідно до вимог законодавства тощо [235]. Складність та протиріччя процедури відкликання

змушує громадськість нехтувати цією ініціативою, але є й інші аспекти, що також цьому, на жаль, сприяють:

1) можливість використання права на відкликання політичними опонентами для зведення політичних рахунків руками окремих представників громадянського суспільства [125];

2) загроза з боку регіональних політичних або ж навіть кримінальних кланів для ініціаторів процедури відкликання;

3) остаточне рішення залишається за політичною силою, від якої балотувався політик.

Якщо причиною відкликання місцевого депутата виступає звинувачення у корупції, необхідне проведення розслідування з боку відповідних правоохоронних органів з метою отримання достовірних доказів його причетності до злочину. Якісна робота антикорупційних органів у цьому контексті є дуже важливою, адже від успіху слідчих дій залежить не лише репутація інститутів з протидії корупції, але й довіра до процедур застосування політичної відповідальності за проступки. В гіршому випадку ми спостерігатимемо за ситуаціями, такими як з волинським митником М. Бурдейним, в багажнику автомобіля якого знайшли понад 700 тис. дол США. ДБР відкрило проти нього кримінальне провадження за незаконне збагачення, але притягнути його до відповідальності не вдалося через помилку детектива НАБУ й відсутність ґрунтовних доказів. Кошти ж, згідно з даними слідства, належать депутату Кам'янець-Подільської районної ради Х. Дукаєву, який не зміг прокоментувати їх наявність в автомобілі третьої особи. Тут же виникають запитання до самого депутата, адже усі обставини ситуації, на наш погляд, свідчать про можливе існування певної корупційної схеми за його участі, через що йому загрожує як мінімум політична відповідальність. Оскільки вагомих підстав притягнути до політичної відповідальності депутата районної ради після закриття кримінальної справи проти М. Бурдейного немає, дослідити можливий корупційний ризик, зважаючи на географію справи, на нашу думку, могли б регіональні

журналісти-розслідувачі. Якісно зібрана інформація допомогла б не лише правоохоронним органам, але й сформувала для громадськості цілісну картину діяльності Х. Дукаєва, яка стала б відправною точкою для запуску процедури відкликання у разі доведення його участі у корупції. Тому, ми вважаємо діяльність журналістів-розслідувачів важливим складником у процесах притягнення до політичної відповідальності, чим водночас реалізовуватиметься суб'єктність громадянського суспільства в цьому контексті.

Ще важчою залишається ситуація з відкликанням народних депутатів безпосередньо громадянами України, якщо їх діяльність не є задовільною. На аналітичному порталі «Слово і діло» у 2021 р. проаналізовано діяльність депутатів ВРУ та визначено, що найефективнішим політиком усередині парламенту є О. Гончаренко від партії «Європейська Солідарність», який займає 8 місце в рейтингу тих, хто дав найбільше позапрограмних обіцянок (44), однак водночас очолює рейтинг тих, хто їх найбільше виконує (46 % від загальної кількості). Натомість найнеефективнішим виявився нардеп О. Дубінський, який зі 173 обіцянок виконав усього 53 [51]. Враховуючи також його участь у скандалах корупційного характеру (підозри у хабарі, неправдиві дані в декларації, блокування антикорупційних ініціатив) [166], у громадськості мали б з'явитися серйозні підстави для його відкликання, однак, по-перше, наразі відсутнє законодавче закріплення чітких корупційних підстав для цього, а, по-друге, їх доведення потребує якісного розслідування з боку антикорупційних органів, які, на нашу думку, неможливо здійснити без їх справжньої автономії від впливу вищого політичного керівництва.

Низький показник ефективності спостерігається також у нардепів-мажоритарників з Буковини. Згідно з даними порталу «Слово і діло», народний обранець М. Заремський виконав тільки 39 % своїх обіцянок (Рис. 3.3.).

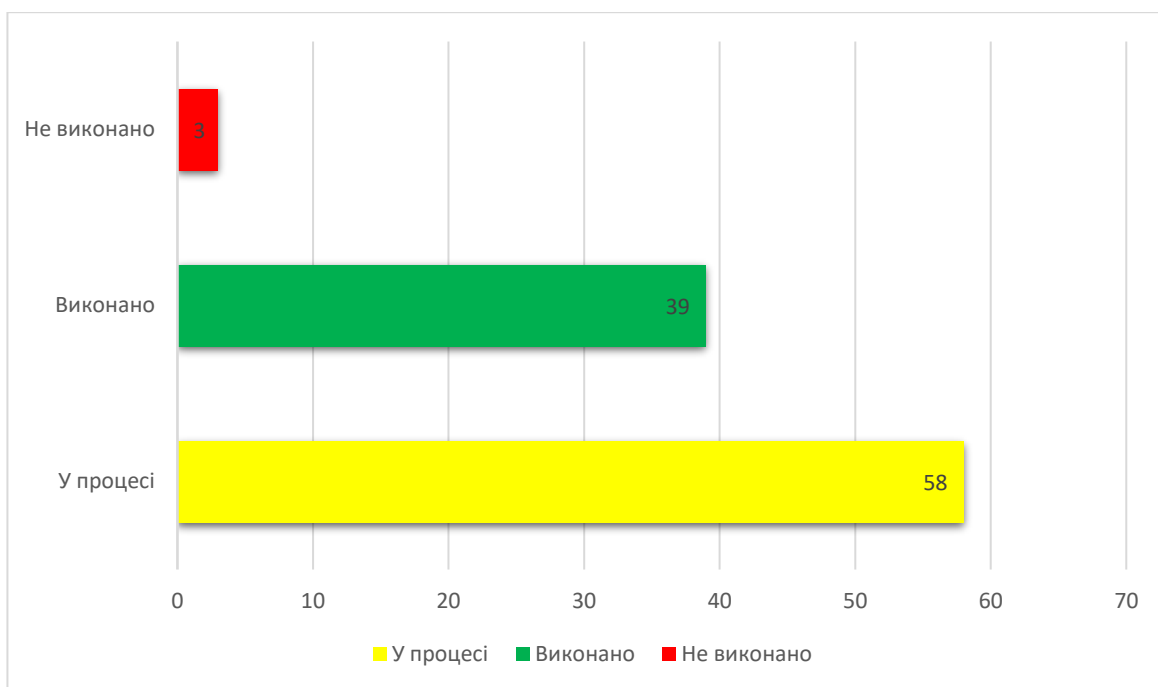

Рис. 3.3. Рівень відповідальності народного депутата М. Заремського [262].

У О. Лис та В. Божика рівень відповідальності нижче 30 % – 26 % (Рис. 3.4.) та 21 % (Рис. 3.5.) відповідно.

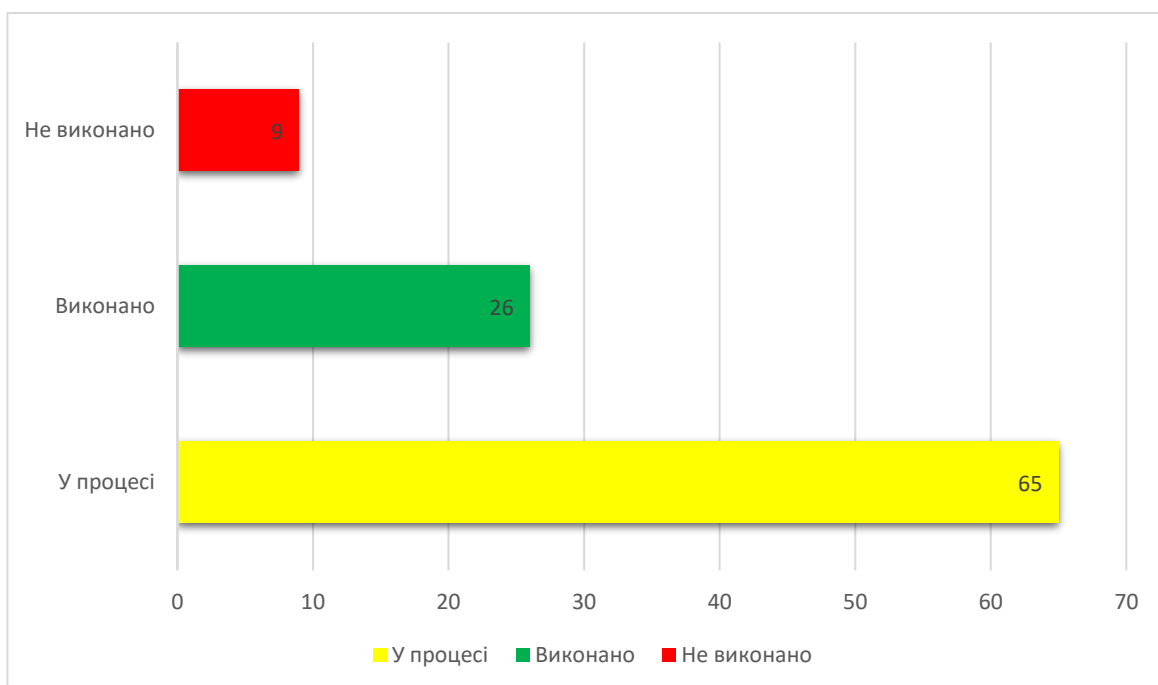

Рис. 3.4. Рівень відповідальності О. Лис [262].

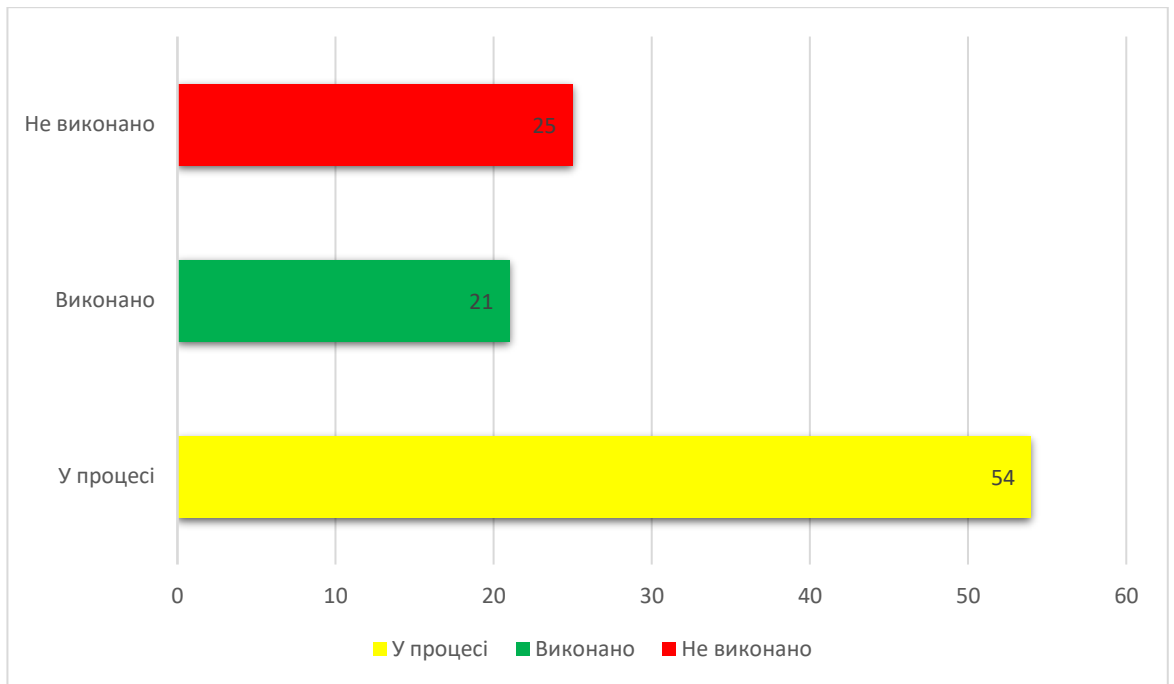

Рис. 3.5. Рівень відповідальності В. Божика [262].

Найнижчий рівень відповідальності (13 %) (Рис. 3.6.) у народного депутата Г. Мазурашу, який станом на кінець серпня 2022 р. став співавтором 455 законопроектів, однак серед лідерів, чії ініціативи підтримують найчастіше у парламенті, його прізвища немає, що й підтверджує дослідження громадської мережі ОПОРА [280]. Нардеп став автором 54 законопроектів, жоден з яких не знайшов підтримки у сесійній залі ВРУ. До того ж його законодавчі ініціативи щодо позбавлення українців права на обслуговування державною мовою [207], впровадження штрафів за пропаганду гомосексуалізму [205], застосування кримінальної відповідальності до громадян за критику влади у соцмережах [206], на нашу думку, додатково свідчать про його персональну неефективність як парламентаря. В останньому зазначеному нами законопроекті ми вбачаємо зловживання владою з боку нардепа, адже він передбачає обмеження громадських свобод та заохочує безвідповідальність серед політиків.

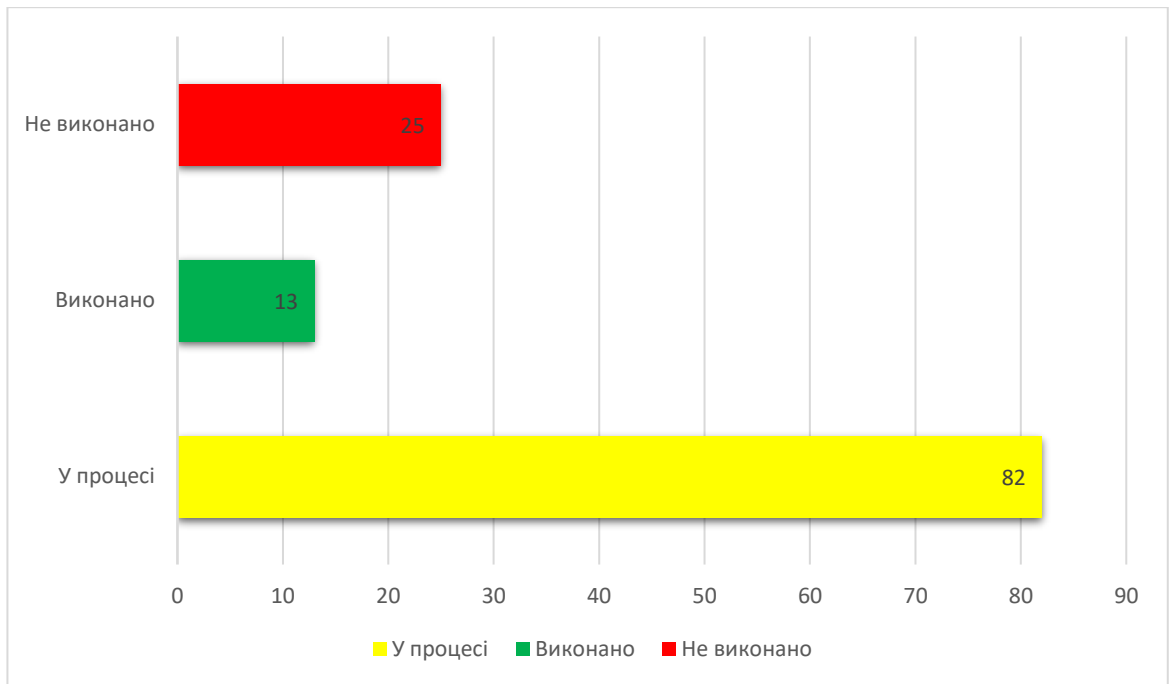

Рис. 3.6. Рівень відповідальності Г. Мазурашу [262].

Притягнення до політичної відповідальності неефективних народних обранців шляхом позбавлення депутатських мандатів не є можливим в сучасних реаліях – змішана виборча система, яка нині діє в Україні, потребує впровадження окремих механізмів відкликання за громадською ініціативою для нардепів-мажоритарників та депутатів, які пройшли до ВРУ за партійними списками. Питання про відкликання нардепів наразі вирішується на партійних з'їздах, тож політичні сили здебільшого несуть колективну політичну відповідальність через неефективні дії своїх парламентських представників у вигляді втрати виборців та частини голосів на виборах. В Україні до 2001 р. діяв закон про відкликання народного депутата, але він не передбачав жодних підстав корупційного характеру для відкликання окрім приховування доходів та занесення неточних даних у декларацію про доходи [195]. У разі розроблення нового закону про відкликання нардепів вважаємо за доцільне більш детально прописати корупційні ризики їх діяльності, наприклад чітко визначити факт отримання народним обранцем хабаря достатньою підставою для відкликання громадськістю. Не менш важливим залишається й питання

розроблення для цього зрозумілого й доступного механізму, який враховував би особливість вітчизняної виборчої системи.

Отже, незважаючи на умови воєнного часу, питання щодо застосування політичної відповідальності до осіб, які вчинили корупційне правопорушення залишається актуальним в Україні. Однак наразі спостерігаються труднощі з притягненням до політичної відповідальності осіб, які є дотичними до вищого політичного керівництва країни, насамперед, через відсутність належного розслідування з боку антикорупційних правоохоронних органів, а також депутатів парламенту й місцевих рад, зокрема через відсутність належної нормативно-правової бази. Запит суспільства на політичну відповідальність виникає внаслідок отримання ним публічної інформації про роботу, а тому свідоме блокування або обмеження владою інформаційних джерел негативно впливає на процеси протидії корупції, що вважаємо недоцільним у демократичній країні.

Висновки до розділу 3

Парламентський контроль є частиною державного контролю, основна мета якого полягає у дотриманні законності всередині держави. Він не є сталим та потребує постійного вдосконалення. Підвищення дієвості парламентського контролю ми вбачаємо у широкому застосуванні антикорупційного контролю щодо кадрових призначень виконавчої влади. Окремо потребують додаткового контролю сумнівні ініціативи уряду, міністерств Оборони, Культури тощо, які підривають довіру до виконавчого органу влади загалом. Забезпечення належної якості парламентського контролю можливе через інституціоналізоване розширення можливостей опозиції щодо здійснення контролюючих функцій за діями КМУ.

Ще одним дієвим інструментом контролю за діями українського уряду Верховною Радою виступає інститут інтерпеляції, що володіє вагомим легітимаційним значенням, оскільки враховує інтереси меншості в урядовій політиці. Інтерпеляція обов'язково повинна передбачати конструктивний

вотум задля окреслення альтернативних варіантів рішень та подальшого вдосконалення урядового курсу.

Реалізація реформи децентралізації потребує встановлення ефективного механізму АК на регіональному рівні, що попереджуватиме зловживання повноваженнями регіональною елітою, яка своїми діями формує загальне ставлення громадян до державної системи влади. Дослідження діяльності тодішнього голови Чернівецької ОВА С. Осачука демонструє кореляцію між відсутністю конструктивних рішень, що стосуються задоволення загальносуспільних інтересів, корупцією та втратою ним довіри. Процес усунення голови ОВА з посади визначив основних акторів регіонального механізму АК та чітко окреслив їх ролі й функції, які є взаємопов'язаними. Йдеться про викривачів корупції, медіа, активну громадськість, антикорупційні органи та безпосередньо органи центральної влади.

На місцевому рівні критерії легітимації влади поділяють на зовнішні, під якими розуміється виконання владою своїх повноважень, та внутрішні, які передбачають впровадження контролю за ПОВ шляхом підтримки взаємозв'язку «влада – суспільство». Підтримка владою місцевої інфраструктури є одним з найбільш дієвих способів легітимації, однак водночас виступає найбільш схильною до корупції, що продемонстровано на прикладі міста Чернівці. До засобів контролю на локальному рівні відносимо участь місцевого населення у громадських радах, громадських слуханнях, використання інструментів електронного врядування (електронні петиції), підтримка підзвітності влади через висвітлення її дій у медіа, співпраця з міжнародними партнерами (міжнародними організаціями, містами-побратимами) тощо.

Наразі всередині державної влади панує *спеціалізована довіра*, що породжує необґрунтовані кадрові призначення, сумнівні політичні й управлінські рішення, корупційні ризики. Протидією політичній корупції виступає політична відповідальність, яка позбавляє порушника займаної посади, завдяки якій він отримував для себе преференції.

В умовах воєнного часу, питання щодо застосування політичної відповідальності до осіб, які вчинили корупційне правопорушення залишається актуальним в Україні, однак спостерігаємо труднощі з притягненням до відповідальності (фактичну безвідповідальність) осіб, які є дотичними до вищого політичного керівництва країни, насамперед, через відсутність якісного розслідування з боку антикорупційних правоохоронних органів внаслідок тиску на них ОП та недосконалість нормативно-правової бази.

РОЗДІЛ 4

ЛЕГІТИМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНТРОЛЮ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

4.1. Роль та місце організацій громадянського суспільства глобального та національного рівнів у механізмі антикорупційного контролю.

У сучасному політичному дискурсі дуже часто зустрічається твердження, що за демократичної системи політичної влади джерелом влади є народ, а отже згідно його волі відбуваються зміни всередині держави. Це означає, що суспільство, обираючи так званих «підлеглих» у вигляді політиків через демократичні вибори, чи державних службовців через спеціальні конкурси, виступає своєрідним «менеджером», а тому повинно бути одним із перших, хто контролюватиме їх діяльність. Проте, якщо суспільство є роздробленим, слаборозвинутим, а переважна більшість його представників концентруються виключно на задоволенні особистих потреб, не варто очікувати протилежного від представників влади. Загалом, для забезпечення нормального загального розвитку між суспільством та державою повинні функціонувати об'єднання громадян, які би акумулювали окремі інтереси та доносили їх до влади, тим самим забезпечивши їх реалізацію.

Неурядові об'єднання повинні співпрацювати з органами влади, для покращення їх ефективності та стимулювання до роботи на користь загальному благу, і аж ніяк відкрито не протистояти їм із метою перебрати на себе їх функції, якщо для цього немає об'єктивних причин, на кшталт свідомого порушення загальних норм, що може зашкодити загальним інтересам. Тому, допомога НУО владі, що проходить у вигляді співпраці, легітимує останню, сприяє здійсненню нею своїх повноважень, а самим громадським об'єднанням забезпечує можливість здійснювати нагляд за

діяльністю владних структур і спрямовувати її відповідно до потреб суспільства/громадськості.

Відсутність НУО як проміжної ланки між владою та суспільством може провокувати виникнення неформальних груп, інколи злочинного характеру, які, навпаки, заради отримання суспільної підтримки та легітимації себе стануть усіляко перетягувати на себе деякі обов'язки влади, із якими вона не може впоратися. Звісно, у розвинутих суспільствах паралельно із державними структурами можуть створюватися приватні, щоб «розвантажити» владу та підвищити її ефективність, але це можливо лише за наявності високої довіри між державою та громадянським суспільством, що, на жаль, у молодих демократіях спостерігається не часто. Тому, поява та активні дії сумнівних угруповань відкрито дискредитують владу, сприяючи її делегітимації, а також негативно впливають на внутрішню довіру всередині суспільства, пропагуючи першочергову цінність родинних та особистісних зв'язків, що, на нашу думку, матиме деструктивний ефект на здатність громадян колективно діяти задля подолання спільних проблем. На думку А. Мунджіу-Піппіді це здійснюватиме несприятливий вплив на перспективи успішного функціонування механізмів протидії корупції [399, с. 165]. Зі зростанням громадської підтримки та політичної ваги таких груп, вони зможуть суттєво впливати на політичну складову життя суспільства, зокрема, регулювати дії політичної еліти через тіньові схеми фінансування політичних партій та хабарі, тим самим захищати свої інколи відверто злочинні інтереси, що знову ж таки продукуватиме більше корупційних ризиків. Оскільки, громадяни повинні відчувати захищеність своїх інтересів, саме НУО в демократичних умовах повинні стати надійною опорою громадськості аби не допустити появи недоброчесних неформальних груп всередині суспільства, що діють в інтересах громадськості виключно задля досягнення суспільної підтримки з метою убезпечення себе від переслідувань з боку держави. Тому, наявність розвинутих НУО, що безкорисно працюють на загальне благо та взаємодіють із державою, може суттєво перешкодити зростанню корупційної злочинності. За нормальних

умов політики та державні службовці більше зацікавлені у співпраці з представниками громадянського суспільства, що діють у рамках законодавства, аніж зі злочинними групами, що застосовують погрози, до того ж ризик бути спійманим на служінні персоналізованим інтересам є високим. Для забезпечення такого стану справ необхідна активна участь громадськості в протидії корупції, однак у разі її відсутності на початкових етапах цю роль можуть виконувати антикорупційні організації. Однак, вони не можуть бути просто «вмонтовані» у суспільство та лише фактором свого існування забезпечити надійний контроль за корупцією. На думку М. Джонстона, ідентичність цілей і завдань, які ставлять перед собою антикорупційні організації, не може гарантувати їм визнання з боку суспільства. Має значення не тільки абстрактна складова діяльності, але і реальна. Тільки на основі реальних дій можна говорити про ефективність, легітимність та доцільність існування тих чи інших антикорупційних НУО. У організації повинен існувати детальний «порядок денний» – план дій із чітким переліком завдань (від найпростіших до масштабних) із орієнтовно-визначеними часовими рамками, на основі якого організація нарощуватиме потужність та примножуватиме свої досягнення, щось на кшталт плану стратегічного розвитку. Подібний план необхідний для визначення чіткого напрямку діяльності, що, в свою чергу, раціоналізує існування антикорупційної організації. Такий підхід, по-перше, буде корисним на ранніх етапах існування організації, коли на основі поетапної діяльності, починаючи із незначних здобутків, організація поступово отримуватиме прихильність громадян, їх довіру та підтримку. По-друге, організація практично не матиме можливостей «прикриватися» простими завданнями і скромними здобутками, та перетворитися на так званого «грантоїда», що у свою чергу допоможе закордонним донорам раціональніше використовувати кошти на утримання цих же НУО, від чого громадська діяльність в рамках діяльності громадських організацій стане по-справжньому добродісною справою. Проте, М. Джонстон підкреслює, що не варто очікувати швидких результатів від діяльності неурядових організацій.

Їм варто сконцентрувати свою роботу на досягненні якісних результатів, а не на так званому «турбо-режимі», оскільки саме якість забезпечить приголомшливий ефект і стане запорукою отримання серйозної суспільної підтримки. На думку дослідника, будь-яка антикорупційна організація/агенція/орган не може перебувати у стані стагнації, виконуючи одноманітну роботу, бо такий розклад речей порушує принцип існування антикорупційних інститутів, особливо на фоні демократичного будівництва, за якого рівень корупції в державі стрімко зростає [382, с. 228–230]. Антикорупційний контроль повинен «йти в ногу» з корупцією, своєчасно попереджуючи її випадки. Якщо антикорупційна діяльність ніяк не розвивається, а рівень корупції щоразу зростає, антикорупційні інститути, що на даний момент існують всередині суспільства, можуть втратити легітимність з боку громадськості через власну неефективність.

Якою би досконалою не була стратегія діяльності антикорупційної НУО, основу організації все ж складають люди, діями яких вона функціонує. Представники НУО повинні бути віддані своїй справі та достатньо компетентними, аби дійсно виконувати роль представника інтересів громадськості. Тому, на ефективність, подальшу довіру до НУО в цілому впливає особистісна репутація її активістів, отож повинен проводитися якісний відбір кандидатів для прийняття у свої члени. Наприклад, в ході внутрішнього розслідування керівництво чернівецького осередку ГО «Стоп Корупції» встановило, що до її складу входив активіст В. Аїріні – особа, яку неодноразово притягали до кримінальної відповідальності [81], а також він активно поширював недостовірну інформацію про вчинення на нього замаху поплічниками вищого представництва Чернівецької обласної прокуратури [171].

Наступне, на що звертає увагу М. Джонстон – антикорупційні організації не повинні виключно своїми силами займатися налагодженням антикорупційного контролю, а натомість, максимально залучати до своєї роботи як рядових громадян, так і провідних представників бізнесу;

державного сектору; громадських об'єднань інших напрямів тощо. Інформація, отримана аналітиками організації завдяки власним дослідженням, не завжди відповідає дійсності, а тому постійний обмін інформацією з іншими акторами громадянського суспільства може забезпечити більш якісне знання про реальний стан справ, що в майбутньому може послужити основою для антикорупційних реформ. Здобуття прихильності завдяки реальним діям – це добре, однак для більшого ефекту організації повинні проводити додаткову роботу з громадянами шляхом організації навчальних тренінгів, лекцій, конкурсів і т. п. Громадяни повинні відчувати, що антикорупційні НУО приносять користь суспільству, вносять свій вклад у накопичення соціального капіталу [382, с. 231–232]. Із накопиченням соціального капіталу зростатиме й підтримка громадськістю програм антикорупційних організацій, на основі чого буде підтримуватися легітимність неурядових організацій, за умови, що їх інтереси й цілі будуть співпадати із загальносуспільними [350, с. 149–151]. До того ж, діяльність антикорупційних НУО здійснюватиметься легітимно, якщо відповідатиме нормативно-правовим нормам, що регулюють її на загальнонаціональному та місцевому рівнях [55, с. 94]. Таким чином, налагодження співпраці, особливо у нестабільних суспільствах, позитивно впливає на цінності неурядових організацій та громадськості відповідно до вимог реального світу. Взаємодія, за умови, що організація фінансується з боку міжнародних донорів чи вже має міжнародне визнання, може розв'язати проблему, що хвилює суспільство держави, вивести її на міжнародний рівень. З іншого боку, активна участь населення у діяльності неурядових організацій дозволить виявити нових політичних акторів, фахівців, громадських лідерів, що в майбутньому цілком можливо складуть основу політичного життя країни [382, с. 231–232].

Досягнення позитивного результату у боротьбі з корупцією ми вбачаємо у належній якості взаємодії неурядових організацій із органами державної влади та місцевого самоврядування. На думку сучасного науковця Н. Підбережника, взаємодія НУО з владою в контексті антикорупційної

діяльності повинна полягати у спільному моніторингу та аналізі громадської думки щодо передумов, причин виникнення та шляхів подолання корупції; пошуку науково-обґрунтованих шляхів боротьби із корупцією; проведення інформаційно-просвітницьких кампаній серед населення; дослідження закордонного антикорупційного досвіду тощо [182, с. 135–136]. Однак, на сьогоднішній день ми спостерігаємо чималі проблеми зі співпрацею «влада-НУО» через несистемність діяльності дорадчих структур при органах влади та тіньовий розподіл ресурсів щодо фінансування програм протидії корупції [182, с. 135]. Наявні проблеми полягають саме у відсутності серйозного впливу на процес прийняття рішень органами влади. Ще однією проблемою є об'єктивне несприйняття окремими представниками органів влади неурядових організацій як повноправних партнерів через відсутність у останніх злагоджених колективних дій та недостатню громадську підтримку. Тому, як показує реальний досвід, антикорупційні НУО є по-справжньому ефективними, коли діють «єдиним фронтом» спільно з іншими представниками громадянського суспільства – керуються спільною метою, спільно реалізують антикорупційні програми та, за необхідності, підтримують одне одного. Яскравий тому приклад – запровадження напередодні виборів до румунського парламенту 2004 року антикорупційної кампанії під назвою «Коаліція за чистий парламент» (КЧП), яка об'єднала найпомітніші румунські НУО, а також представників незалежних ЗМІ та громадських експертів [8, с. 46]. Хоч, об'єднання не мало достатнього досвіду у протидії корупції, внутрішня єдність разом із чітким розумінням своїх завдань, дозволили Коаліції ефективно виконувати свою роботу. Як результат, КЧП вдалося якісно вплинути на склад висунутих політичними партіями кандидатів на виборах і отримати схвалення громадськості, що дозволило залучити на свій бік небайдужих волонтерів, активізувати тиск Європейського Союзу на тогочасну румунську владу щодо продовження антикорупційної реформи. Швидке зростання довіри до КЧП після чималих спроб підірвати результати її діяльності змусило більшість політсил піти на співпрацю, адже отримавши

легітимність, будь-які спроби протидії щодо учасників антикорупційної кампанії мали б протилежний ефект – корумповані представники влади втрачали власний «кредит довіри». Саме єдність учасників антикорупційної кампанії допомогла їм очистити виборчі списки від корумпованих представників політичної еліти, а також успішно протидіяти опонентам. Успіх КЧП більшою мірою пояснюють зневірою румунського суспільства у тогочасну політичну еліту через її закритість, неефективність та відверту корумпованість, а діяльність Коаліції вселила рядовим громадянам надію у захищеність та подальшу реалізацію загальних інтересів, у той час як держава не могла цього гарантувати [399, с. 170–171].

Події під час парламентських виборів до парламенту Румунії за участю КЧП – чудовий приклад того, що ефективна організація антикорупційної кампанії, насамперед, залежить від внутрішнього бажання працювати на загальний добробут, а не від зовнішнього фінансування або тиску. Також, співпраця між антикорупційними НУО не повинна закінчуватися на підписанні меморандуму про співробітництво, а навпаки одразу ж концентруватися на активній спільній роботі, адже ідея «об'єднання заради об'єднання» без відчутних результатів може сама себе дискредитувати, що потенційно відштовхне громадськість від неурядових організацій, як представників інтересів, особливо якщо до цього вони не славилися надійністю та результативністю.

На теренах сучасної України також є чудовий приклад успішного об'єднання НУО в єдину громадську спілку в обличчі «Коаліції Реанімаційного пакету реформ» (Коаліція РПР), що внесла значний вклад у модернізацію вітчизняної політичної системи, зокрема щодо впровадження антикорупційної реформи [240]. Тим не менше, всередині Коаліції РПР впевнені, що спілка могла би діяти більш ефективно, якби на місцевому рівні широко діяли регіональні коаліції неурядових організацій, що б займалися пошуком та реалізацією ідей розвитку своїх регіонів. Наразі, за принципом роботи РПР в Україні діють 18 регіональних коаліцій при тому, що жодної

коаліції немає в Донецькій, Волинській, Закарпатській та інших областях. Незважаючи на зусилля Коаліції РПП з пошуку міжнародних донорів для місцевих НУО, проблема залучення коштів все-одно постає досить гостро [58].

Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у наступному: 1) місцеві НУО незалежно від напрямів своєї діяльності повинні налагодити якісну комунікацію один з одним для подальшої її трансформації у повноцінну співпрацю; 2) звернутися за допомогою до місцевих представників малого та середнього бізнесу, які потребують представництва своїх інтересів [58].

Причому, інтереси можуть стосуватися не лише проблеми мінімізації корупції серед місцевих політичних та бюрократичних еліт, але й інших, на кшталт підтримки належного екологічного стану в регіоні, надання послуг щодо захисту прав підприємців тощо. Місцевим підприємцям важливо відчувати громадську підтримку, яка би значно спростила їм процес ведення справ, і у випадку успішної взаємодії активістів із представниками бізнесу, проблему залучення коштів на громадську діяльність, в тому числі на локальні антикорупційні програми, буде частково врегульовано. Із помітним зростанням упізнаваності локальних неурядових організацій, на основі позитивних результатів діяльності та конструктивних ідей щодо модернізації власного регіону, а також на початкових етапах свого функціонування задля отримання додаткового фінансування вони можуть звернутися до платформ краудфандингу, що дозволить залучати кошти небайдужих громадян та безпосередньо мешканців регіону. Однак, для того, щоб місцеві підприємці та зацікавлені у регіональних змінах громадські донори довірилися локальним НУО та погодилися профінансувати їх діяльність, важливу роль тут гратимуть наявність згаданого вище стратегічного плану дій із чітким переліком завдань та компетентних активістів із чистою репутацією. Таким чином, успіх діяльності неурядових організацій, особливо на локальному та регіональному рівнях, на наш погляд, залежить від легітимації їх діяльності громадськістю.

В сучасній Україні станом на 2020 рік лише 4 % громадян беруть активну участь у діяльності організацій громадянського суспільства на

постійній основі [161], що об'єктивно є недостатнім для твердження про наявність розвинутого українського громадянського суспільства. Схожа ситуація спостерігалася у сусідній Польщі, де станом на 2010 р. лише кожен десятий поляк належав до громадського утворення [12, с. 92], а тому необхідність об'єднання зусиль НУО в контексті подолання корупції є вимушеним заходом задля досягнення позитивного результату. Ф. Фукуяма відсутність культури об'єднання громадян у громадські об'єднання пояснює тривалим історичним пануванням на території сучасної України сильної вертикальної влади, що на нижчому рівні знищила здатність громадян формувати горизонтальні зв'язки у вигляді самостійних громадських об'єднань [294, с. 117], а тому, на наш погляд, важливо, щоби сучасні НУО на власному досвіді виробили практику спільної участі, базуючись на загальних цінностях, задля покращення публічного середовища, що в майбутньому забезпечить ефективність механізму антикорупційного контролю.

Натомість в Україні сьогодні вже поступово виробляється практика консолідації зусиль потужними НУО на загальнонаціональному рівні з метою захисту громадських інтересів, попередження політичного свавілля, підтримки справедливості всередині суспільства. Так, громадські організації, зокрема рух «Чесно», Асоціація міст України, Центр протидії корупції, Всеукраїнське об'єднання «Автомайдан», Фондація DEJURE та інші, звернулися до народних обранців з вимогою не підтримувати законопроект № 5655 про містобудування без попереднього обговорення пропозицій стейкхолдерів [77]. Активна позиція організацій привернула увагу й політиків на локальному рівні – близько 700 місцевих депутатів звернулися до В. Зеленського про необхідність ветоування скандального законопроекту [75]. Президент України не ветоував та не підписав законопроект, що, на наш погляд, засвідчує його намір відсторонитися від ситуації та водночас балансувати між персональними інтересами його прибічників, адже лобіює законопроект очільниця його політичної сили, та вимогами громадськості, щоби не втратити її довіру. Втім спільна участь НУО, на нашу думку, не зникне безслідно, адже

саме через подібні дії зміцнюватимуться позиції громадянського суспільства в Україні.

Протидія корупції є одним з ключових завдань для забезпечення сталого розвитку та зміцнення демократії в країнах світу. Міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією, сприяючи створенню ефективних механізмів контролю за діяльністю державних органів та приватного сектору. У своїй роботі міжнародні НУО також співпрацюють з урядами, приватним бізнесом, громадськістю та іншими зацікавленими сторонами з метою створення ефективної системи протидії корупції, що, на нашу думку, слугує чудовим прикладом для побудови вітчизняної моделі, а на глобальному рівні це є реальним показником існування глобального громадянського суспільства.

Чільне місце у системі міжнародних організацій, які сприяють протидії корупції у світі займає *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*. Основний акцент ООН робить на розробці міжнародних конвенцій та протоколів, які визначають та встановлюють мінімальні стандарти прозорості, етичності та добропорядності у взаєминах між урядами та бізнесом. Крім того, ООН забезпечує технічну підтримку для національних органів, що борються з корупцією, та підтримує розвиток регіональних та міжнародних ініціатив для боротьби з цим явищем.

Однією з ключових міжнародних НУО, що працює у сфері протидії корупції, є *Transparency International (TI)*. Організація виконує низку функцій, серед яких – моніторинг та аналіз рівня корупції в різних країнах, розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності боротьби з корупцією, підтримка розвитку антикорупційних стандартів, проведення навчальних та інформаційних кампаній. Окремо відзначимо плідну співпрацю ТІ з *Агентством США з міжнародного розвитку (USAID)* для реалізації проєктів, зокрема в Україні, для якої станом на лютий 2022 р. вже підготовлена концепція відбудови після завершення бойових дій на її території [102]. Серед інших проєктів організації доцільно виокремити ті, які спрямовані на

налагодження й підтримку української антикорупційної інфраструктури, а саме формування ВАКС, САП, АРМА; перезапуск НАЗК; забезпечення незалежності НАБУ тощо [4].

Freedom House (FH) займається підтримкою й дослідженням стану демократії, політичних свобод та дотриманням основоположних прав людини. В організації переконані, що свобода процвітає в демократичних країнах, де уряди підзвітні своїм людям. Акцент на забезпеченні підзвітності лежить в основі функціонування антикорупційного механізму, а отже немалу частину уваги організація приділяє дослідженню корупції. *FH* часто співпрацює з *Transparency International*, зокрема експерти організації беруть участь в опитуваннях ТІ та використовують їх напрацювання для розробки власних звітів про *Індекс демократії*. Ця співпраця доводить, що корупція є частиною комплексної проблеми, яка потребує цілісного дослідження.

Доцільно також виокремити організацію *Global Witness*, яка спеціалізується на дослідженні та розкритті випадків корупції, підкупу та незаконного використання природних ресурсів, розслідування порушень прав людини тощо [371]. *Global Integrity* – ще одна організацією, яка фокусується на дослідженні та аналізі ефективності національних систем управління та стратегій боротьби з корупцією, проводить навчальні тренінги для урядовців, політиків, представників громадянського суспільства [370].

Діяльність міжнародних НУО та їх взаємодія один з одним, приватним бізнесом, громадськістю дозволяє усвідомити масштаби проблеми корупції та її загрозу глобальному світу. Їх участь дозволяє всередині окремих держав, що робить їх роботою більш ефективною. Тому, вважаємо, що для успішного виконання українськими НУО своїх антикорупційних завдань їм доцільно кооперуватися з міжнародними партнерами – це дозволить залучати максимум ресурсів для визначення й подолання корупційних проблем на національному, регіональному й локальному рівнях.

Отже, на сьогоднішній день неурядові організації виступають своєрідною ланкою між владою та суспільством і займають одне з

найважливіших місць в процесах зменшення та подолання корупції, що найчастіше продукується злочинними групами в результаті їх діяльності всередині суспільства. Надзвичайно важливою складовою АК на глобальному рівні є міжнародні НУО, які вдало співпрацюють між собою та які повинні стати прикладом для вітчизняних аналогів.

Для ефективного здійснення своїх функцій антикорупційні НУО повинні в першу чергу керуватися чітко розробленим планом дій, функціонувати завдяки зусиллям компетентних представників, взаємодіяти з іншими організаціями та громадськістю для розробки якісних програм протидії корупційним ризикам тощо. Особливі труднощі антикорупційні НУО зазнають на місцевому рівні у зв'язку зі складністю пошуку відповідних донорів, однак при цьому виникає гостра потреба у налагодженні партнерських зв'язків із представниками громадськості для нівелювання власних недоліків, що в кінцевому рахунку позитивно сприятиме розвитку культури колективних дій і становленню механізму антикорупційного контролю загалом.

4.2. Практики антикорупційного контролю в системі інструментів політичного представництва в Україні.

Корупція – показник неефективності влади [374, с. 11]. Навіщо народіві неефективна влада, яка не здатна забезпечити йому його основні потреби? Проблемою багатьох молодих демократій, до яких відноситься й Україна, залишається надмірна корумпованість політичної еліти, які окрім залучення виборців у клієнтелістські відносини використовують ще й спекуляції навколо теми корупції аби отримати, чи зберегти владу, тим самим паразитуючи на довірі громадян.

За відсутності у представників влади політичної волі та ефективних інститутів з протидії корупції, антикорупційна риторика у перехідному суспільстві найчастіше перетворюється на популізм та інструмент отримання влади. Надмірне зловживання відповідною риторикою формують всередині

суспільства скептичне ставлення до будь-яких антикорупційних реформ та більш негативного уявлення про корупцію загалом, як, наприклад, використання ідеї боротьби з нею недоброчесними кандидатами у своїх політичних програмах. Ця тенденція спостерігається в сучасній Росії. Корупція там є настільки вкоріненою у систему міжособистісних відносин, що дрібний хабар сприймається як «додатковий податок», який відкриває доступ до розширеного спектру послуг. Тому ідея боротьби з побутовою корупцією не знаходить підтримки у звичайного населення, а ось перебування на позиціях «рішучої протидії» будь-яким масштабним корупційним схемам стає візитівками як влади, так і опозиційних сил. наприклад, О. Навальний, чи Д. Медведєв, який оголосив боротьбу з корупцією основним напрямом своєї президентської кампанії 2008 р. [403, с. 3, с. 10]. Навальний кидає виклик офіційній російській владі, проте, без підтримки свідомого громадського руху проти корупції, якого в середині Росії поки що не було й досі немає, його політична стратегія безперспективна. Таку модель інтенсивно впроваджували в Україні протягом тривалого часу.

Науковці П. Хейвуд та Н. Кірбі акцентують на важливості підкріплення антикорупційної риторики реальними діями, оскільки лише за таких умов нетерпимість до корупції, готовність до рішучої боротьби з нею можуть стати ідеєю усього суспільства, інакше відсутність реальних антикорупційних справ негативно впливають на громадську доброчесність в цілому. Адже нічим не підкріплена риторика продукує нові ідеї боротьби з корупцією, які насправді є своєрідним «ребрендингом», як її називають вказані вище науковці [374, с. 12].

Відсутність дієвих кроків з боку влади щодо мінімізації корупційних ризиків призводить до появи так званого «протестного голосування», метою якого є вираз недовіри до дій та рішень політичної еліти, потреба в необхідності врахування потреб громадян. Уособленням протестного голосування слугують: поява одіозних кандидатів на кшталт Василя Протівсіх на президентських виборах 2010 р.; Дарта Вейдера на президентських та

парламентських виборах 2014 р. Останній виник на тлі масштабних махінацій із земельними ділянками в місті Одеса, але й донині в Україні спостерігається запит на очищення влади та на реальну боротьбу з корупцією [29]. Петиція з пропозицією відновити графу «проти всіх» у виборчому бюлетені з'явилася навіть після обрання президентом В. Зеленського [46], хоча експерти Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва відзначили, що результат президентської передвиборчої кампанії є відображенням протестних настроїв українців [297].

Антикорупційна риторика є одним з інструментів завоювання симпатії виборців, якщо політичні опоненти кандидата є дотичними до корупції. Однак, у перехідних демократіях цей фактор містить приховану загрозу для усього суспільства загалом. Румунська науковиця Д. Бурлаку звертає увагу на проблему голосування не «за», а радше «проти» як «покарання» політичного діяча за участь у корупції. Це насправді спотворює інститут виборів, нівелює конкуренцію ідей та перетворює голосування на зведення рахунків [343, с. 437]. Інколи це призводить до обрання менш компетентного й неефективного кандидата, діяльність якого погіршить стан справ усередині країни. А без ефективної антикорупційної інфраструктури – ще й до вищого рівня корупції.

Найяскравішим прикладом із закликом до голосування «проти» одного з кандидатів ми могли спостерігати під час президентської кампанії 2019 р. та безпосередньо у ході дебатів між В. Зеленським та П. Порошенком на НСК «Олімпійський». Переважна частина з 10 запитань від нині чинного президента до свого опонента мали здебільшого корупційний підтекст. Зокрема в контексті застосування покарання за пограбування країни [52], а його твердження «Я – не Ваш опонент. Я – Ваш вирок» ми розглядаємо саме як своєрідний меседж своїм прихильникам «покарати» Порошенка за неефективність його діяльності та участь у корупції.

Попри відносно невисоку явку на вибори (62,8 % у першому турі й 62 % – у другому), деякі експерти переконані, що В. Зеленському вдалося залучити

на власний бік протестний електорат. Посприяли цьому ескалація військового конфлікту на Донбасі, сумнівні кадрові рішення (одне з яких – призначення Ю. Луценка на посаду генпрокурора без юридичної освіти) та еволюційний, але непопулярний всередині українського суспільства, підхід до державного будівництва П. Порошенком за часи його каденції. Розслідування причетності експрезидента до ймовірної корупції в концерні «Укроборонпром», що було опубліковане незадовго до президентських виборів 2019 р., на нашу думку, остаточно змобілізувало переважну більшість електорату не переобирати тогочасного президента на наступний термін, хоча результати опитування КМІС, Центру Разумкова й Соціологічної групи «Рейтинг» напередодні першого туру голосування засвідчили дещо інший результат – кожен шостий респондент не визначився зі своїм вибором. Водночас опитування продемонструвало антирейтинг Порошенка на рівні майже 50 % [142]. Так звані «Панамські документи», у яких згадувалося ім'я п'ятого Президента України, також неодноразово фігурували під час президентської кампанії. Популярне видання «Українська правда», публікуючи його біографію на своєму вебсайті, згадало про офшорний скандал із П. Порошенком та юридичною компанією «Mossack Fonseca», а також про так звані «плівки Онищенка», в яких нібито йдеться про намір тодішнього президента заволодіти усіма (навіть тіншовими) фінансовими потоками в Україні [312]. Для проросійської аудиторії за два дні до першого туру голосування одіозний американський бізнесмен українського походження С. Кіслін записав відеозвернення, в якому заявив про крадіжку П. Порошенком «кількох мільярдів доларів» [146]. Публікації з корупційними скандалами за участі експрезидента ми розглядаємо одним з інструментів впливу на аудиторію, а тому таку форму взаємодії з електоратом вважаємо одним із різновидів антикорупційної риторики, спрямованої на протиставлення П. Порошенка іншим кандидатам.

Під час другого туру виборів опубліковані матеріали про корупцію П. Порошенка, на наш погляд, мали вирішальне значення для перемоги

В. Зеленського. Констатуємо цілеспрямоване використання фактів корупції одним кандидатом проти іншого з метою перемоги у президентській гонці. Тому, інститут виборів як складник механізму антикорупційного контролю ми воліємо розглядати винятково у суспільствах з розвинутою демократією, де голосування не зводиться до засобу покарання недоброчесних політиків, а виконує свою пряму функцію – забезпечує змагання ідей та цінностей, що повинні вдосконалити життя громадян. Для цього, на нашу думку, необхідно розвивати незалежну антикорупційну інфраструктуру, яка б окремо несла власну, і чи не найбільшу частку відповідальності за стан корупції в країні.

За таких умов використання політичними кандидатами маніпулятивних закликів голосувати проти корумпованих опонентів виглядатиме радше як акцент на неефективності антикорупційних органів. Відповідно антикорупційна риторика також зміниться – замість критики дій окремих політиків доцільнішими та більш цінними стануть конструктивні пропозиції стосовно вдосконалення вітчизняного антикорупційного клімату. Відтак вибори зможуть зберегти своє призначення. З іншого боку, ризик отримати порцію критики щодо участі в корупції з боку політичних опонентів можна розглядати як своєрідний зворотній зв'язок. Саме з гаслами побороти корупцію та знищити схеми свого попередника В. Зеленський прийшов до влади. Як зазначає один з експертів StateWatch, на початку своєї каденції дійсно спостерігався прогрес в антикорупційній діяльності, зокрема відбулося перезавантаження НАЗК, схвалено за основу законопроект про Антикорупційну стратегію на 2020–2024 роки, прийнято закон про захист викривачів тощо. Відповідний позитивний результат зафіксовано в Індексі сприйняття корупції – показник України зріс на 3 бали у 2020 р. у порівнянні з 2019 р. [428]. Однак, починаючи з весни 2020 р., спостерігаємо відкат антикорупційної реформи, одним із проявів чого стала заміна генпрокурора Р. Рябошапки на І. Венедіктову з пропрезидентської партії, обезголовлення САП та зміна керівництва в ДБР [266].

Окрему увагу звернемо на гасло «Весна прийде – саджати будемо», яке активно використовувалося командою В. Зеленського протягом президентських та парламентських виборів 2019 року. Воно прекрасно уособлює бажання українського народу встановити в державі справедливість через застосування системи правосуддя до топ-корупціонерів та водночас впливає на емоційну складову виборців. Ба більше, гасло демонструвало рішучість В. Зеленського, революційний підхід до вирішення проблеми, що різко контрастувало з еволюційним підходом П. Порошенка, повільний темп протидії корупції якого вочевидь сприймався населенням як імітація боротьби з корупцією. На жаль, гасло не виправдало очікування/сподівання. Український політичний оглядач Д. Казанський у своєму блозі припустив, що згадане вище гасло є більш схожим на політичну технологію, яка базується на психологічному впливі й покликана зібрати більше голосів серед прихильників. Та ж саму технологію, на його думку, використовували під час місцевих виборів 2020 р. у формі «опитування Зеленського», де ствердні відповіді в опитувальнику мали б підштовхнути виборця до голосування за представника від команди президента [73].

Погоджуємося із зауваженням колишнього міністра МВС Д. Монастирського, що затримка в «посадках» пов'язана з процесом реформування органів прокуратури, ефективність яких в цей час стрімко падала. Швидким результатам також заважали: розбалансованість системи правоохоронних органів; завантаженість судів, зокрема ВАКС; прогалини в законодавстві, інші обмеження [33] та безпосередньо неефективні дії президента з його командою [32]. Окрім цього сам В. Зеленський неодноразово прагнув з'ясувати у правоохоронців причини незадовільної боротьби з корупцією [83], вочевидь не усвідомлюючи реального стану справ у державі. На початку 2023 р., після майже року повномасштабного вторгнення, голова фракції «Слуга народу» Д. Арахамія знову анонсував «активні посадки» корумпованих високопосадовців навесні [17], але їх знову не було. З урахуванням спроможностей антикорупційної інфраструктури

гасло, яке команда В. Зеленського використовувала під час виборчих кампаній, є радше популістичним, аніж конструктивним. Характеристику антикорупційної політики В. Зеленського ми побачили за результатами саміту НАТО у 2023 р. в столиці Литви. Фактично Захід своєю позицією підкреслив неефективність вітчизняних методів боротьби з корупцією, слабку організацію заходів її протидії. Це ж фактично підтвердив секретар РНБО О. Данілов, коли звернувся до міжнародних партнерів за допомогою [47].

Після завершення війни та з появою необхідності проведення виборів Президента України й до українського парламенту, припускаємо активізацію антикорупційної риторики, але, з урахуванням запиту громадськості щодо очищення влади не лише від корупціонерів, а також від колаборантів, які під час війни співпрацювали, а та й після її завершення продовжуватимуть взаємодіяти з російськими окупантами. Найбільшу кількість антиукраїнських політиків ми могли спостерігати в нині вже забороненій проросійській партії «Опозиційна платформа — За життя» (ОПЗЖ), засновником якої був В. Медведчук – кум російського президента В. Путіна. В. Медведчук після свого затримання в березні 2022 р. розповів СБУ про корупційні схеми виведення з державної власності частини магістрального нафтопродуктопроводу «Самара – Західний напрям» та налагодження у 2014-2015 рр. механізму закупівлі вугілля для потреб енергетики України на тимчасово окупованих територіях. Як він зазначив на допиті, ці корупційні оборудки відбувалися за ініціативи п'ятого Президента України П. Порошенка [127].

Однак державні зрадники з корупційним минулим зустрічаються не лише у політичних силах, орієнтованих на Росію. Народний депутат України від пропрезидентської партії О. Ковальов у 2019 р. голосував проти ліквідації корупційної схеми нардепа А. Яценка щодо електронних майданчиків-посередників, які за гроші допомагали надавати звіти з оцінки власності до Фонду держмайна. Як зауважує видання Радіо Свобода, О. Ковальов пропонував гроші своїм колегам у парламенті, щоби питання з

електронними майданчиками не чіпали у Верховній Раді [255]. Після початку повномасштабного вторгнення він перейшов на бік окупантів. Внаслідок цього нардеп потрапив до реєстру держзрадників на вебсайті громадського руху «Чесно», куди віднесли також О. Дубінського [64] й Є. Шевченка [307] від «Слуги народу».

Складність проблеми полягає й у тому, що співпраця з росіянами всупереч інтересам держави ймовірно зачепила й найближче коло Верховного Головнокомандувача ЗС України з-поміж його заступників. Фонд «Британський офіс в Україні» офіційно визнав голову Офісу президента А. Єрмака та його заступника О. Татарова агентами Кремля. У звіті від 24 лютого 2022 року повідомляється, що голова ОП, використовуючи своє політичне становище, безпосередньо займався координацією численних корупційних оборудок в урядових міністерствах та в органах місцевої влади, зокрема в Міністерстві економіки та Закарпатській ОДА. Також Єрмак лобіював інтереси проросійських бізнесменів та сприяв призначенню на посаду голови НАК «Нафтогаз України» Ю. Вітренка. О. Татаров повністю курує правоохоронний сектор, чим свідомо користується для реалізації своїх корупційних схем. Зі звіту стало відомо, що Татаров тиснув на керівників ДАК «Українські Поліметали» та фабрикував проти них кримінальні справи з метою усунення їх з посад, в чому були особливо зацікавлені проросійські й російські інвестори [412].

Саме тому ми й наголошуємо на самостійності антикорупційних та правоохоронних органів, адже здійснити справедливе правосуддя, перевірки вищих представників влади, що перебуває в інтересах країни та громадянського суспільства загалом, є можливим виключно за умови відсутності на них політичного тиску. На нашу думку, зробити це можливо завдяки сильній політичній волі очільників держави або ж за сприяння міжнародних партнерів, які брак цієї волі компенсуватимуть. Однак відзначимо, що навіть за таких обставин принципову роль відіграє розвинуте громадянське суспільство та його залучення до державотворчих процесів.

За низької політичної відповідальності (фактично безвідповідальності) та браку політичної волі політична еліта може ініціювати заходи з мінімізації корупції, проте їх ефективність залишатиметься занадто низькою або взагалі відсутньою. Колишній президент Афганістану А. Гані особисто брав участь у антикорупційних заходах, конференціях, пропагував нетерпимість до хабарництва серед населення [408], але після його втечі з Кабулу внаслідок захоплення влади талібами стало відомо, що він, як заявив колишній держсекретар США М. Помпео, виявився «шахраєм», оскільки наживався на міжнародній фінансовій допомозі [407], а корупція остаточно проникла у всі сфери життєдіяльності країни [192]. З неодноразовими заявами здійснювати посилений контроль за корупцією також виступав прем'єр-міністр Непалу К. П. Шарма Олі, але все ж близько 58 % жителів країни переконані, що через відсутність видимих результатів національна антикорупційна інфраструктура не працює, а вищі посадові особи покривають один одного [327].

Правоохоронні й антикорупційні органи безсумнівно мають ключове значення для боротьби з корупційними ризиками та повинні співпрацювати між собою, але, на жаль, із цим в Україні спостерігаються проблеми. У 2021 р. між співробітниками НАБУ та СБУ виник конфлікт через екссуддю М. Чауса, місцезнаходження якого останні, всупереч вимозі агентів Національного антикорупційного бюро України, приховували [148]. Завершення війни ознаменує в суспільстві більшу нетерпимість до корупції та очищення системи влади від державних зрадників, але без розумного реформування правоохоронної системи на неї чинитиметься більше навантаження.

Враховуючи зазначені вищі корупційні ситуації пропонуємо класифікацію типів антикорупційної риторики, яку застосовують під час виборчої кампанії:

1. *Конструктивна*, яка полягає у ініціюванні заходів мінімізації корупції, зокрема шляхом пропозиції відповідних рішень. На наш погляд, цей тип риторики повинен ґрунтуватися на аналізі антикорупційної ситуації в країні. Також він утворює своєрідне підґрунтя для оцінки діяльності

представників влади внаслідок їх обрання на виборні посади. З іншого боку під час передвиборчої агітації риторика може виявитися неефективною через відсутність звернення до емоцій виборців.

2. *Емоційна*, що базується на дискредитації політичних опонентів шляхом представлення виборцям фактів корупції за їх участю. Ефективність цієї риторики полягає у впливі на емоції електорату, що дозволяє ефективно змобілізувати населення до вибору на власну користь.

3. *Змішаний* тип повинен об'єднувати властивості двох попередніх. Поєднання представлення виборцям корупційних випадків зі справді дієвими заходами їх врегулювання, на наш погляд, забезпечить найбільш ефективну взаємодію з електоратом.

Використання антикорупційної риторики у виборчій агітації тягне за собою високу політичну відповідальність, оскільки, базуючись на довірі, підвищує очікування суспільства. Використання антикорупційної риторики ми вважаємо доцільним виключно, коли є чітке розуміння її вирішення, план дій.

Отже, як показує українська практика, використання антикорупційної риторики виступає одним із дієвих інструментів отримання перемоги у виборчому процесі. Як результат, виникає додаткове навантаження на систему АК, що, зокрема, спостерігатиметься після завершення російсько-української війни, а саме в контексті пошуку й виявлення корупціонерів-держзрадників. Зазвичай причиною цьому слугує необізнаність політиків у проблемі та їх свідоме бажання використовувати популізм у досягненні політичних цілей, що ми частково бачимо на прикладі В. Зеленського. Відповідно, проаналізувавши виборчі кампанії у 2019–2020 рр., нами запропонована власна типологія антикорупційної риторики, яка складається з трьох типів: конструктивного, емоційного та змішаного.

4.3. Дієвість та легітимаційні можливості медіа в сфері антикорупційного контролю.

У сучасному світі засоби масової інформації відіграють важливу роль у легітимаційних процесах. В першу чергу, їх головне завдання полягає у поширенні інформації на широку аудиторію. Вони надають новини, аналіз і коментарі про дії влади, інституційні рішення та суспільні події. Це допомагає створювати образи, сприйняття та переконання про легітимність влади та інших суспільних інституцій. Відзначимо принципове значення в наданні аналітичної інформації поряд з новинною. Це дозволяє громадянам ґрунтовніше підходити до оцінки дій влади через отримання деталізованої інформації, а отже якісніше обирати політичних представників та наділяти їх кредитом довіри. По-друге, до основних функцій медіа належить також підтримка політичних систем. Вони можуть поширювати ідеї про демократію, правовий лад, конституційні цінності та інші принципи, що лежать в основі сучасних політичних систем. Це сприяє підтримці легітимності політичних інститутів та системи влади. По-третє, через медіа здійснюється формування громадської думки, уявлення про образи політичних лідерів, про успіхи та досягнення влади. На основі відповідної інформації громадськість приймає рішення щодо підтримки тих чи інших політичних ідей, цінностей та переконань, які поширені всередині суспільства.

Без участі медіа складно уявити конструювання діалогу «влада – суспільство», яке, на нашу думку, є основою антикорупційного контролю. Незалежні мас-медіа вже стали атрибутом сучасного демократичного режиму, що оберігають суспільство від примусу з боку влади, натомість пропонуючи майданчик для комунікації. Ще одна їх особливість полягає в інформаційній підтримці громадських ініціатив, зокрема тих, що стосуються громадського контролю.

А. Мунджіу-Піппіді вважає будь-які антикорупційні реформи неефективними без надання засобам масової інформації належної свободи. Вона також включає медіа до власної моделі стримування корупції, зокрема

відносить їх до так званих нормативних обмежень [399, с. 117]. Відповідно будь яке свідоме блокування владою свободи слова, якщо вона не суперечить національній безпеці, можна розглядати як зазіхання на національну антикорупційну систему.

Для того, щоб сучасні медіа могли здійснювати легітимаційні процеси, вони зобов'язані виконувати завдання, які визначають їх призначення – подавати об'єктивну, правдиву та максимально повну інформацію. Виконання цих умов, дозволяють їм отримати власний кредит довіри у суспільства та через підтримку з боку аудиторії сформувати важіль впливу на високопосадовців. Однак, є й негативна сторона діяльності медіа – вони можуть піддаватися політичному й комерційному впливу, що може викликати певну критику та сумніви в їх об'єктивності та незалежності, від чого ї вплив на легітимаційні процеси суттєво знижуватиметься.

З розвитком месенджерів медіа почали програвати їм в оперативності, адже через Telegram-канали звичайні українці можуть ділитися свіжим контентом, очевидцями якого вони безпосередньо стали. Щоб медіа могли конкурувати з подібним способом поширення інформації, вони повинні пропонувати унікальний так званий «сміливий» контент, який зокрема передбачає антикорупційні розслідування, здійснення яких здебільшого є неможливим для звичайних громадян. Але самі ж засоби масової інформації мають власні канали у Telegram, що дозволяють їм ще оперативніше інформувати населення про події у країні та світі, наприклад Суспільне Мовлення [275] включно із сіткою регіональних каналів. Більшість державних інституцій також інформують про свою діяльність через Telegram, серед яких виокремимо й антикорупційні органи – НАБУ [151], НАЗК [154], БЕБ [27] тощо. Якщо раніше представники влади обмежувалися участю у пресконференціях, публічних виступах із запрошенням медіа, щоб повідомити широкий загал про свою позицію чи результати роботи, то тепер їм достатньо опублікувати відповідну інформацію у своїх соціальних мережах.

Розвиток соціальних мереж загалом позитивно впливає на підтримку АК. Відомо, що незалежні блогери з Мексики ефективно використовують їх для формування у громадськості негативного ставлення до корупції та через них інформують правоохоронні органи про корупційні діяння високопосадовців [399, с. 183].

Згідно з розслідуванням Bihus.Info, запуск телемарафону «Єдині новини» можна вважати однією з найбільш неефективних та вочевидь корупційних схем в Україні від 24 лютого 2022 року через неефективне використання бюджетних коштів [139]. Витрати на телевізійне мовлення у цьому році коливалися в розмірі 2,9 млрд грн [26] при тому, що дослідження USAID-Internews демонструє низький інтерес українських глядачів до «Єдиних новин» у листопаді 2022 р. – лише 32 % опитаних респондентів є глядачами телемарафону [287]. При цьому в серпні того ж року цей показник складав 57 %, що демонструє негативну динаміку сприйняття цього телепродукту [155]. Також спостерігаємо солідний показник їх негативного сприйняття, а саме через погіршення настрою після його перегляду в опитаних респондентів (19,1 %) [181]. Відповідний стан речей змушує українців шукати альтернативні джерела інформації.

У 2023 р. в суспільстві різко зріс запит на оприлюднення фактів корупції (84 %) [248], яких об'єктивно від початку повномасштабного вторгнення було чимало. Респонденти стверджують, що корупція всередині влади загрожує внутрішньо суспільній єдності, підтримці партнерів, перемозі над російським ворогом загалом. Видання «Дзеркало тижня» підкреслює, що на результат опитування здебільшого вплинула неспроможність влади визнавати свої помилки та відкрито комунікувати із суспільством, прикриваючись так званими «російськими ІПСО». Ба більше, у дослідженні Центру Разумкова з 28 квітня по 3 травня 2023 р. абсолютна більшість опитаних респондентів найбільшими «внутрішніми ворогами» під час війни визначила саме корупціонерів у владі (53 %), в той час як агентурна мережа РФ всередині державних органів і проросійські пропагандисти отримали – 47 % та 46,8 %

відповідно [248], від чого й знижується сприйняття телемарафону «Єдині новини».

Ще однією причиною зниження популярності телемарафону – відсутність реальних конкурентів, що продукує зниження якості контенту. Концепція «Єдиних новин» передбачає невинний потік одноманітної інформації, де основними доповідачами вже виступають не перші особи держави, а запрошені експерти та рядові чиновники. Звідси випливає ще одна проблема – відсутність якісної аналітики та ґрунтовних коментарів стосовно тих чи інших ситуацій. Не обійшлося й без критики запрошених телеведучих, які до початку відкритої війни або працювали на закритих телеканалах, або на відверто проросійських медіаресурсах.

«Єдині новини» – це класичний приклад того, що українська дослідниця І. Костиця визначає як модель односторонньої комунікації, де відбувається встановлення за допомогою мас-медіа «потрібного» порядку денного, моделювання громадської думки, конструювання образів, нав'язування думки «публічних інтелектуалів», приховування непотрібної інформації тощо [107]. Відсутність ґрунтовної зворотної комунікації, належної взаємодії з громадськістю, результат чого ми спостерігаємо внаслідок трансляції телемарафону, об'єктивно не сприяє побудові довірливих відносин «влада – суспільство», якщо інформаційне наповнення грубо регулюється державою. Без існування альтернативних джерел отримання інформації, згідно з твердженням науковця Д. Яковлева, існує ризик появи фактору «мовчання» населення, коли волю народу намагаються монополізувати політичні групи у власних цілях [322].

Телемарафон відверто страждає від браку різноманітного формату – глядачі також скаржаться на недоречний гумористичний контент, наприклад, шоу «Байрактар News» від студії «Квартал 95». До речі, одним із засновників студії є чинний Президент України В. Зеленський, через що з'являються підстави стверджувати про отримання коштів з держбюджету особами, що є наближеними до вищого політичного керівництва країни. Окрім цього,

сприйняття телевізійної ініціативи зіпсувало й журналістське розслідування Bihus.Info, яке виявило причетність ТОВ «Кінокіт», яке за державні кошти створювало контент для «Єдиних новин», до тогочасного заступника голови Офісу президента К. Тимошенка. Відповідно кошти з державного бюджету під виглядом благої мети йшли у приватні руки [243].

Запровадження державного регулювання Telegram, яке свого часу анонсував міністр культури О. Ткаченко [278], ми розглядаємо радше як реакцію влади на зростання популярності месенджеру на фоні спаду охоплення у телеканалів, аніж реальну боротьбу з російськими фейками, оскільки в період війни додаток фактично задовольняє потребу громадян в безпеці через оперативне поширення інформації, яка зокрема не транслюється в «Єдиних новинах». До того ж перегляд телебачення з метою ознайомлення з новинами не є пріоритетом для молоді – 87 % респондентів віком від 18 до 29 років запевняють, що основним джерелом інформації для них залишаються соціальні мережі, зокрема Telegram [54].

З іншого боку додаток дозволяє поширювати неперевірену й інколи неправдиву інформацію, оскільки він не передбачає внутрішніх стандартів стосовно контенту, що створює додаткові ризики для довіри навіть до ретельно перевіреної інформації. Мережа ОПОРА припинила користуватися ним через його ймовірну причетність до російських спецслужб [170], однак відсутність достатнього висвітлення негативної інформації про дії влади на телевізійних каналах та інших інформаційних майданчиках створює передумови для негативного сприйняття ідеї державного регулювання, оскільки фактично не існує реального замінника месенджера зі схожими функціями. Тому, щоб розв'язати питання існування на території нашої країни Telegram, необхідно не лише шукати йому гідну заміну, але й активізувати незалежну роботу антикорупційних органів та інституцій.

Одним з показників низької довіри до державної інформаційної політики під час війни є зареєстрована на сайті Кабінету Міністрів України петиція щодо звільнення О. Ткаченка із займаної посади [218]. Отримання нею

необхідної кількості підписів розцінюємо як показник неефективності діяльності міністра, що вплинуло на його сприйняття в суспільстві. Враховуючи, що «Єдині новини» є особистою ініціативою О. Ткаченка, до якої через незрозумілі обставини не потрапили телеканали, що пов'язують з українськими опозиційними силами, припускаємо, що державне регулювання Telegram спрямовуватиметься виключно на створення позитивного іміджу влади. Підставою цьому слугує неприховане використання телемарафону з політичною метою. Громадські організації, які здійснюють моніторинг телеефірів, помітили в них ознаки політичного піару на користь влади – найчастіше їх головною дійовою особою ставав не Президент України, а голова його офісу А. Єрмак, до якого всередині суспільства об'єктивно ставляться неоднозначно. Це ж підтверджують результати соціопитування Центром Разумкова – 37,5 % респондентів довіряють голові ОП; не довіряють – 40 % [176]. Відтак, складається враження ніби влада збирається використати телемайданчик на майбутніх виборах. На цьому зауважують міжнародні партнери, які після майже року повномасштабної війни та відносної стабілізації суспільно-політичної ситуації всередині нашої країни більше не вбачають доцільності продовжувати фінансування «Єдиних новин» [26].

«Експеримент» із загальнонаціональним телемарафоном виявився неефективним через відсутність різноманітного формату та використання телемайданчику окремими особами з вищого політичного керівництва країни у власних цілях. А враховуючи, що з початком війни повномасштабної війни, Telegram-канали збільшили свою аудиторію, «Єдині новини» не будуть актуальними у мирний час. Тому, на наш погляд, кошти, що нераціонально використовувалися для фінансування телемарафону «Єдині новини», вважаємо за потрібне спрямувати на забезпечення потреб Збройних сил України, а владі усунути корупційні прояви у власній діяльності та створити сприятливі умови для розвитку незалежної журналістики, на яку нині спостерігається неабиякий попит.

Зважаючи на зазначену вище інформацію, з упевненістю констатуємо про наявність чіткого запиту суспільства на очищення влади від корупції та її висвітлення в медіа й на інших інформаційних майданчиках, навіть, не зважаючи на умови воєнного стану, коли певна інформація може свідомо приховуватися задля загальної безпеки. Однак навіть під час війни після публікації фактів корупції серед високопосадовців, влада воліє не застосовувати серйозних санкцій до винуватців та навіть рятувати від офіційних звинувачень з боку антикорупційних органів, аби не викликати осуд та цим самим спровокувати зниження довіри до президентської команди [121]. З огляду на завершення історій розслідування справ О. Татарова й нардепа О. Юрченка, ОП на чолі з В. Зеленським зазвичай використовує тактику замовчування корупційних скандалів, не реагування на них без зайвого приводу, а тому найбільш вірогідним інструментом стимуляції влади до дій в інтересах широкого загалу ми вбачаємо в активній діяльності журналістів-викривачів та постійного висвітлення ними фактів корупції у владних колах.

З розвитком глобалізаційних процесів, журналістам-розслідувачам дедалі важче виконувати свою роботу, починаючи від пошуку даних та закінчуючи убезпечення себе від небезпеки з боку корумпованих еліт. Під час війни викривачі відіграють легітимаційну функцію, адже корупція напряду впливає на спроможність держави забезпечити основну потребу людини – в безпеці. В цей же момент зростає суспільний інтерес до дій центральної влади. Країни-партнери, увесь світ спостерігають за ситуацією в Україні. У зв'язку з цим «реальне, а не декларативне виконання урядом України вимог ЄС є запорукою підтримки електоратом та керівництвом європартій прийняття рішення щодо її вступу до Європейського Союзу» [315, с. 110], а тому діяльність журналістів-розслідувачів стає одним із інструментів антикорупційного контролю, особливо в контексті витрачання коштів на повоєнне відновлення.

Оскільки корупція є системним явищем, яке через неформальні зв'язки може поширюватися далеко за межі однієї країни, долати її необхідно

цілісною антикорупційною мережею, що складається зі спеціалізованих інституцій, громадських об'єднань та представників медіа. Вбачаємо доцільним добровільне утворення на території України мережі журналістів-розслідувачів, які оперативної й ефективно відстежуватимуть корупційні схеми, нелегальний рух коштів на регіональному й національному рівнях. Утворення подібної мережі на рівні нашої країни та ефективне виконання нею покладених завдань дозволить їй інтегруватися до відповідної глобальної мережі, що неодмінно стане частинкою глобальної мережі антикорупційного контролю [14, с. 164–166].

Одним з найбільш упізнаваних об'єднань викривачів є Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів. Їх найуспішнішим проектом стало розслідування так званих «Панамських документів» – конфіденційної інформації про причетність до офшорних компаній сотні високопосадовців з усього світу. Розкриття даних про причетність високопоставлених чиновників та президентів до корупції та відмивання грошей неабияк похитнула політичні позиції всередині їх країн, а також активізувало питання довіри. Яскравим прикладом слугує тогочасний президент Аргентини М. Макрі, що більшу частину своєї політичної діяльності присвятив боротьбі з корупцією, виявився в минулому директором багамської офшорної компанії, яка й допомагала корупціонерам ухилятися від сплати податків [333].

У «документах» також фігурував на той час чинний український президент П. Порошенко [334]. Корупційний скандал за участі найвищої посадової особи України не оминув провідні міжнародні інформаційні майданчики, але медіа-організація Politico після оприлюднення матеріалів розслідування зауважило недостатню обізнаність українських журналістів, які займалися опрацюванням документів за участі П. Порошенка щодо податкового законодавства, принципів роботи великого бізнесу, відсутність у них достатнього професійного досвіду тощо [384]. Тому, об'єктивність – важлива складова легітимації медіа, адже довірливе ставлення з боку українських громадян перетворює їх на потужний інструмент впливу.

Отже, суспільство вимагає якісну й незалежну журналістику з висвітленням інформації про корупційні правопорушення, які під час війни нікуди не зникли, але здебільшого перестали з'являтися в новинній стрічці. Державне регулювання засобів масової інформації спотворює їх природу, нівелює їх призначення, робить не об'єктивними та залежними від влади, яка з великою ймовірністю використовуватиме їх у власних цілях. Відповідно представникам влади не доведеться докладати зусиль аби заслужити суспільну довіру шляхом досягнення ефективних результатів в управлінні й прийнятті рішень. У цей же час незалежна журналістика відповідає запитам громадянського суспільства, демонструє реальний стан речей, через що вона може здійснювати вплив на легітимаційні й делегітимаційні процеси. Тому, одним із шляхів легітимації влади ми вбачаємо у створенні владою сприятливих умов діяльності незалежних медіа та антикорупційних інституцій.

Висновки до розділу 4

1. НУО відіграють провідну роль в контексті АК, оскільки виступають проміжною ланкою між владою та суспільством. У демократичному суспільстві розвиток системи НУО перешкоджає появі неформальних та інколи злочинних груп, що своїми діями знижують ефективність влади та делегітимізують її. За відсутності розвинутого громадянського суспільства у молодих демократіях контроль за корупцією покликані здійснювати відповідні НУО.

Щоб діяльність антикорупційних організацій була ефективною, вони зобов'язані мати детальний план дій з чітко визначеним переліком завдань (від найпростіших до масштабних) із орієнтовно-визначеними часовими рамками, що, по-перше, раціоналізує існування НУО та, по-друге, буде корисним на ранніх етапах існування організації для поетапного нарощування антикорупційної потужності.

В контексті глобалізації міжнародні НУО сприяють створенню ефективних механізмів контролю за діяльністю державних органів та приватного сектору. Для успішного виконання українськими НУО своїх антикорупційних завдань, їм доцільно кооперуватися з міжнародними партнерами – це дозволить залучати максимум ресурсів для визначення й подолання корупційних проблем на національному, регіональному й локальному рівнях.

2. Антикорупційна риторика є одним з інструментів завоювання симпатії виборців. Важливо, щоб вона підкріплювалася реальними діями, аби ідея боротьби з корупцією підтримувалася всередині суспільства. Інакше виникає ризик перетворення виборів на інструмент зведення рахунків та покарання недобросовісних політиків. Антикорупційна риторика В. Зеленського та його команди у 2019 р. сьогодні не демонструють очікуваних результатів через відсутність розуміння корупційної проблеми в Україні, що й демонструють закиди корупційного характеру на адресу П. Порошенка, а тому була використана радше для мобілізації електорату.

Серед основних проблем із притягненням до відповідальності винних у корупції виокремлюємо реформування органів прокуратури, розбалансованість системи правоохоронних органів; завантаженість судів, зокрема ВАКС; прогалини в законодавстві. Відсутність ефективних заходів з реформування АК загрожує появі додаткового навантаження в контексті пошуку й виявлення корупціонерів-держзрадників після завершення російсько-української війни.

Поряд із цим запропоновано класифікацію антикорупційної риторики, де виокремлюємо конструктивний, емоційний та змішаний типи.

3. Участь сучасних медіа в легітимаційних процесах залежить від виконання ними основоположних завдань – подання об'єктивної, правдивої та максимально повної інформації. Це дозволяє їм отримати власний кредит довіри у суспільства та через підтримку з боку аудиторії сформувати важіль впливу на високопосадовців.

Розвиток соціальних мереж загалом позитивно впливає на підтримку АК. Сьогодні телебачення й друковані медіа програють їм в оперативності та у масштабах висвітлення корупційного контенту, що чітко видно на прикладі телемарафону «Єдині новини», який влада використовує як майданчик для політичного піару. Саме відсутність різноманітного формату й новин про корупцію в телемарафоні знижує якість інформаційної політики.

Під час воєнного стану викривачі відіграють помітну легітимаційну функцію, тому вбачаємо доцільним добровільне утворення на території України розгалуженої мережі журналістів-розслідувачів, які оперативно й ефективно відстежуватимуть корупційні схеми, нелегальний рух коштів на регіональному й національному рівнях.

ВИСНОВКИ

Отримання Україною членства у складі Європейського Союзу та НАТО багато в чому залежить від правильних дій та рішень вітчизняної публічної влади на виконання умов вступу, серед яких протидія корупції набуває першочергового значення. Дотримання визначеного змінами до Конституції України в 2019 році євроінтеграційного курсу неможливе без визнання легітимності української влади як з боку власного народу, так і міжнародної спільноти. Тому здійснення заходів з протидії корупції як глобальному явищу в умовах воєнного стану стає першочерговим завданням для представників української влади в контексті євроінтеграційних процесів як показник підтримки загальних інтересів на противагу персоналізованам. Сьогодні антикорупційні заходи в Україні гальмуються у зв'язку з розгортанням російської агресії на її території, через що багато країн висловили солідарність з нашої державою і таким чином підкреслили своє бажання бачити її у складі зазначених вище міжурядових утворень.

Для визначення теоретико-методологічних засад легітимаційних аспектів антикорупційного контролю автором застосовано низку наукових підходів, серед яких: системний підхід, завдяки якому автор розглядає механізм антикорупційного контролю як цілісну систему; інституційний підхід використано для дослідження інститутів, які безпосередньо приймають участь в антикорупційних процесах; завдяки структуралістському підходу автору вдалося дослідити механізм антикорупційного контролю як окрему структуру, що наділена всередині політичної системи власним набором функцій та завдань; конструктивістський підхід визначає рівні соціальної реальності, де ключове місце займає антикорупційний контроль. Поряд з науковими підходами у роботі також використано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукцію, дедукцію, аналогії.

Згідно з результатами опрацювання теоретичної бази дисертаційного дослідження простежується чіткий зв'язок між контролем та легітимністю. Зокрема, концепція демократичної легітимності базується на контролі та широкій політичній участі громадськості та підзвітності органів влади. Відтак громадський контроль виступає одним з чинників сучасної демократії. Однак такий контроль повинен будуватися на нормах, що є одночасно прийнятними для представників громадськості та владної еліти. Сучасні дослідники акцентують увагу в своїх дослідженнях на ролі саме антикорупційного контролю в контексті забезпечення стійкої довіри до владних інституцій.

Джерельна база засвідчує актуальність обраної проблематики дослідження та увагу до неї серед закордонних і вітчизняних дослідників. Опрацювання нормативних актів документів формує розуміння щодо функціонування антикорупційного контролю в правовому полі. Дані українських і міжнародних організацій, медіа-ресурсів надають доступ до фактів корупції на вітчизняному й глобальному рівнях, що дозволяє сформуванню ґрунтовну емпіричну базу та в рамках дослідження визначити основні тенденції її поширення, можливості протидії та сприяння легітимаційним процесам.

В основі конституційної демократії лежить принцип верховенства права, що підтримує принцип справедливості всередині суспільства в той час як політична корупція коштам інших забезпечує переваги для окремих представників політичної еліти. Він виступає важливою складовою антикорупційного контролю, оскільки через антикорупційні нормативно-правові акти створює юридичні обмеження для корупціонерів. Водночас без верховенства права ефективність антикорупційного контролю суттєво знижується у зв'язку з неможливістю застосування справедливого покарання стосовно винних. Відтак якісно налагоджений дієвий механізм антикорупційного контролю слугує підтримкою для конституційної демократії.

Довіра до влади базується на відкритості та позитивній інформації, що заснована на відповідному досвіді. Її поділяють на загальну та спеціалізовану. Загальна довіра характеризується формуванням всередині суспільства широкої взаємодії, яка базується на спільних цінностях, та виступає невід'ємним аспектом антикорупційного контролю. Спеціалізована довіра формується всередині обмеженого кола осіб, основна мета якого полягає у задоволенні власних інтересів. Цей тип довіри пов'язаний з політичною корупцією, учасниками якої також виступає обмежене коло осіб з-поміж політичної еліти та топ-чиновників, що здатні впливати на прийняття важливих політичних рішень. Відповідно ефективний механізм АК на основі позитивних результатів формуватиме у громадськості стійке переконання про безпеку загальних інтересів. Відтак створюватимуться обмеження для корупціонерів, а загальна довіра переважатиме над спеціалізованою всередині суспільства.

Під час воєнного стану в Україні суттєво збільшилася кількість корупційних правопорушень та зловживань з боку представників влади. До найпоширеніших корупційних ризиків у цей період відносимо: зловживання при постачанні Збройних сил України; розкрадання гуманітарної допомоги; сумнівні кадрові призначення; законодавчі ініціативи, що гальмують антикорупційні процеси тощо.

Однією з найбільших вад української антикорупційної політики виступає відсутність достатньої самостійності у вітчизняних антикорупційних органів і фактичну безвідповідальність, або уникнення повної відповідальності за корупційні правопорушення. За наявності незаангажованої судової системи незалежність органів протидії корупції забезпечить неупереджене розслідування корупційних справ, зменшить сторонній вплив на ухвалення профільних рішень, унеможливить тиск з боку окремих представників влади тощо. Відповідно до учасників корупційних відносин, зокрема з числа політичної еліти країни, здійснюватиметься справедливе розслідування та у разі доведення вини очікується притягнення їх до суворого

покарання, а не лише виключно до політичної відповідальності, тенденція застосування якої спостерігається наразі стосовно «топ-чиновників» на сучасному етапі.

Важливу роль в механізмі антиконституційного контролю відіграє парламентський контроль. З метою покращення його дієвості автор пропонує впровадити інститут інтерпеляції, що володіє легітимаційними властивостями та виступає своєю процедурою оцінки дій уряду або окремої посадової особи, та розширити відповідні можливості для парламентської опозиції, зокрема гарантувати їй представникам право претендувати на головування в комітеті з протидії корупції, висувати своїх представників на посади віцеспікерів парламенту, висувати кандидатури до складу контролюючих органів тощо.

До інструментів легітимації влади на місцевому рівні належать, насамперед ті, що стосуються виконання нею своїх повноважень, та які забезпечують прозорість її роботи через здійснення на неї впливу громадянським суспільством. До локальних інструментів, що сприяють забезпеченню контролю, відносимо участь громадянського суспільства у громадських радах, громадських слуханнях, використання ними засобів електронного врядування, активну участь медіа тощо.

Антикорупційні неурядові організації, як проміжна ланка між владою та суспільством, сприяють формуванню довіри, оскільки стоять на сторожі загальносуспільних інтересів та своїми діями регулюють дії влади. Для ефективного здійснення своїх функцій НУО повинні мати сформований поступовий план дій з визначеними цілями. Такий підхід зумовить поступове нагромадження ефективності шляхом виконання поставлених завдань та завоювання довіри з боку представників громадськості.

Медіа – важливий компонент цілісного механізму антикорупційного контролю. Неупереджене висвітлення корупційних справ формує негативне ставлення та нетерпимість до корупції як явища та корупціонерів в органах публічної влади, впливає на легітимаційні процеси. Інформаційна політика у

воєнний час із замовчуванням корупційних випадків у етері телемарафону «Єдиних новин» не дало очікуваних результатів – брак відповідної інформації разом з відсутністю реальних фактів притягнення до відповідальності корупціонерів зумовило збільшення загального рівня нетерпимості до корупції, суспільний запит на її подолання, делегітимацію влади, підтверджену соціологічними опитуваннями.

Для забезпечення більш ефективного функціонування механізму антикорупційного контролю є доцільним створення на території України добровільної мережі журналістів-розслідувачів. Цілісна система поширення інформації серед викривачів тиснутиме на корупційну систему, оскільки зможе оперативно відстежувати корупційні схеми, нелегальний рух коштів на регіональному й національному рівнях. При цьому серед викривачів повинна бути налагоджена співпраця як між собою, так із закордонними колегами на європейському та глобальному рівнях, представниками міжнародних організацій. Це збільшить шанси української мережі викривачів відстежувати корупційні діяння й на глобальному рівні через постійний обмін інформацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул С. Міськрада Чернівців позбавила УПЦ МП права користування 22 земельними ділянками у громаді. URL: https://lb.ua/society/2023/04/27/553279_miskrada_chernivtsiv_pozbavila_upts_m_p.html (дата звернення: 26.06.2023).
2. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. 15 с. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf (дата обращения: 17.09.2020).
3. Антизаконна дільність Осачука, коли він перебрав на себе повноваження обласної ради: Верховна Рада України роз'яснила застосування окремих положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://bukinfo.com.ua/oblasna-vlada/antyzakonna-dilnist-osachuka-koly-vin-perebrav-na-sebe-povnovazhennya-oblasnoji-rady-verhovna-rada-ukrajiny-roz-yasnyla-zastosuvannya-okremyh-polozhen-zakonu-ukrajiny-pro-pravovyy-rezhym-voennogo-stanu> (дата звернення: 12.11.2022).
4. Антикорупційна інфраструктура. URL: <https://ti-ukraine.org/project/antikoruptsiina-infrastruktura/> (дата звернення: 04.05.2023).
5. Антикорупційна програма ПАТ КБ «ПриватБанк». 18 с. URL: https://static.privatbank.ua/files/text_of_the_Anti_Corruption_Program.pdf (дата звернення: 01.11.2021).
6. Антонюк Д. Антикорупційний контроль: теоретико-методологічні підходи до розуміння та вивчення. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 5–9.
7. Антонюк Д. Антикорупційні можливості нових освітніх технологій: легітимаційний аспект. *Education in the post coronavirus world: the place of information and innovative technologies*. 2020. С. 24–30.
8. Антонюк Д. Взаємодія «Україна-ЄС» як чинник становлення вітчизняного механізму антикорупційного контролю. *Європейська інтеграція: виклики та перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. студ.-наук. конф. Львів, 2021. С. 46–49.

9. Антонюк Д. Використання громадських online-інструментів як чинник антикорупційного контролю на місцевому рівні: досвід для України. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. X Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2020. С. 198–201.

10. Антонюк Д. Дотримання умов соціального розвитку суспільства як важлива складова легітимації влади в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Economic and Social-Focused Issues of Modern World, Proceedings of the 3rd International Scientific Conference*. 2020. P. 132–141.

11. Антонюк Д. Електоральний клієнтелізм як прояв політичної корупції в Україні. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XI Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 30–33.

12. Антонюк Д. Легітимаційні аспекти антикорупційної діяльності неурядових організацій Польщі: досвід для України. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2020. Вип. 7. С. 88–98.

13. Антонюк Д. Основні критерії легітимації публічних органів влади на місцевому рівні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 27. С. 135–139.

14. Антонюк Д. Проблеми та перспективи діяльності журналістів розслідувачів в контексті протидії корупції у сучасній Україні. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. Т. 9. С. 159–169.

15. Артюшенко І. А. Умови та наслідки антикорупційної діяльності Верховної ради України (1994–2018 рр.) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2021.

16. Балан С. Політична відповідальність у процесі здійснення державної влади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 30(2). С. 23–33. URL:

https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balan_politychna.pdf (дата звернення: 09.07.2021).

17. Балачук І. Арахамія анонсував «активні посадки» уже навесні. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/23/7386049/> (дата звернення: 22.04.2023).

18. Банкова підганяє завершення конкурсу на голову НАБУ, у поспіху хоче протягнути «свого» кандидата – Шабунін. <https://politerno.com.ua/2023/01/30/bankova-pidganyaye-zavershennya-konkursu-na-golovu-nabu-u-pospihu-hoche-protyagnuty-svogo-kandydata-shabunin/> (дата звернення: 29.05.2023).

19. Батіщева О. С. Зарубіжні стандарти оцінювання ефективності роботи законодавчих органів: методологічні аспекти. Перша міжнародна наукова конференція «Парламентські читання». Київ, 2010. С. 16–22. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/232/1/Efektyvnist.pdf> (дата звернення: 16.02.2021).

20. Били арматурою і казали: «це тобі за бурштин» – активіст Ніколайчук. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27126748.html> (дата звернення: 08.12.2020).

21. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.

22. Богдан Моніч: «Суддівська винагорода може визначатися тільки законом «Про судоустрій і статус суддів». URL: <https://rsu.gov.ua/en/news/bogdan-monic-suddivska-vinagoroda-moze-viznacatisa-tilki-zakonom-pro-sudoustrij-i-status-suddiv> (дата звернення: 21.07.2023).

23. Братушак О. «Фарс». Як Порошенко з Турчиновим розписали Бюро розслідувань. URL: <https://web.archive.org/web/20171117174832/http://www.pravda.com.ua/articles/2017/11/17/7162408/> (дата звернення: 12.04.2021).

24. Булдакова Е. В. «Defensor racis»: путь к десакрализации власти. С. 77–84. URL: https://khiao.files.wordpress.com/2015/11/09_buldakova.pdf (дата звернення: 07.03.2021).

25. Бурега В. Продукти, засоби гігієни та автомобілі. Яку допомогу отримали Чернівці від міст-побратимів після 24 лютого. URL: <https://suspihne.media/368734-produkti-zasobi-gigieni-ta-avtomobili-aku-dopomogu-otrimali-cernivci-vid-mist-pobratimiv-pisla-24-lutogo/> (дата звернення: 19.03.2023).
26. Бутусов Ю. Марафон мародерів. URL: <https://espreso.tv/marafon-maroderiv> (дата звернення: 29.10.2022).
27. Бюро економічної безпеки України: Телеграм-канал. URL: https://t.me/beb_ukr (дата звернення: 23.05.2023).
28. В МЗС визнали кадровий голод і створюють систему добору послів «з-поза системи». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/13/7157904/> (дата звернення: 11.07.2023).
29. В Одеську мерію прийшов Дарт Вейдер. URL: <https://ua.korrespondent.net/strange/1283027-v-odesku-meriyu-prijshov-dart-vejder> (дата звернення: 19.12.2021).
30. Веретільник О. Міжнародні стандарти у сфері протидії корупції: як їх впроваджують в Україні? URL: <https://blog.liga.net/user/overetilnyk/article/46728> (дата звернення: 06.11.2022).
31. Верховна Рада хоче позбавити НАЗК права виявляти фіктивні витрати політичних партій. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/verhovna-rada-hoche-pozbavyty-nazk-prava-vuyavlyaty-fiktyvni-vytraty-politychnyh-partij/> (дата звернення: 14.09.2021).
32. «Весна прийде – саджати будемо». URL: <https://regionews.ua/static/longread/zeobitsyanki/corr.html> (дата звернення: 15.07.2021).
33. Весна прийшла: чому Зеленський не зміг виконати обіцянку щодо гучних посадок. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vesna-prishla-rochemu-zelenskiy-smog-vupolnit-1586966421.html> (дата звернення: 07.08.2020).

34. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 07.06.2023).
35. Відновити декларавання статків посадовців та депутатів: петиція URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/177712> (дата звернення: 25.04.2023).
36. Відповідь Bihus.Info Офісу Президента: запит стосується всіх «друзів» Єрмака у важливих держструктурах. URL: <https://bihus.info/vidpovid-bihus-info-ofisu-prezydenta-zapyt-stosuyetsya-vsikh-druziv-yermaka-u-vazhlyvyh-derzhstrukturah/> (дата звернення: 19.04.2023).
37. Вінникова Н. А. Парадокси політичних рішень в епоху постдемократії : монографія. Харків : Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2019. 424 с.
38. Вінникова Н. А. Цифрові технології у боротьбі з глобальною корупцією. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2022. № 41. С. 30–39.
39. Вінникова Н. А. Штучний інтелект у контексті глобального управління. *Науковий журнал «Politicus»*. 2022. Вип. № 3. С. 65–70.
40. Вінникова Н. А. Штучний інтелект як чинник геополітичного впливу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2021. № 40. С. 21–28.
41. Вуєць П., Груздев С. Голова НАЗК Олександр Новіков: До 2025 року ми розраховуємо зекономити на корупції 200 млрд. URL: <https://glavcom.ua/interviews/golova-nazk-oleksandr-novikov-do-2025-roku-mi-rozrahovujemo-zekonomiti-na-korupciji-200-mlrd-745943.html> (дата звернення: 08.10.2021).
42. «Гвардія наступу» мала б воювати не в складі МВС, а в Збройних силах України. Федина про № 9070. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ep1ztm1b_uQ (дата звернення: 07.06.2023).

43. Главком. Офіційний вебсайт. URL: <https://glavcom.ua/> (дата звернення: 21.02.2022).

44. Голубєва О. Тиша на бурштиновому фронті: перемога держави чи закінчення переділу ринку? Чи вийшов ринок бурштину нарешті з «тіні», хто отримав дозволи на його видобуток, і що насправді стримує нелегальних видобувачів бурштину від повернення на поля? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/11/674908/> (дата звернення: 19.09.2021).

45. Готуємо зміни до закону «Про дипломатичну службу», має бути контроль за кадровими призначеннями у посольствах – Ірина Геращенко. URL: <https://eurosolidarity.org/2022/12/26/gotuyemo-zminy-do-zakonu-pro-dyplomatychnu-sluzhbu-iryna-gerashhenko/> (дата звернення: 30.01.2023).

46. Графа проти всіх: петиція. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/75422> (дата звернення: 11.06.2020).

47. Григоров А. Як побороти корупцію в Україні: Данілов звернувся до партнерів з рішенням. URL: https://24tv.ua/koruptsiya-ukrayini-danilov-royasniv-yak-zahidni-partneri-mayut_n2351368 (дата звернення: 01.08.2023).

48. Давид Арахамія: Телеграм-канал. https://t.me/David_Arakhamia/183 (дата звернення: 12.07.2023).

49. Давиденко Б., Крицька І. Коли чекати реформу уряду, як покращити роботу митниці, що робити з обшуками бізнесу та де знайти гроші на відбудову. Велике інтерв'ю Дениса Шмигалья. URL: <https://forbes.ua/money/koli-chekati-reformu-uryadu-yak-pokrashchiti-robotu-mitnitsi-shcho-robity-z-obshukami-u-biznesu-perspektivi-podatkovoi-reformi-ta-de-znayti-groshi-na-vidbudovu-velike-intervyu-denisa-shmigalya-24022023-11936> (дата звернення: 08.07.2023).

50. ДБР повідомило про підозру звільненому заступнику Міністра оборони у причетності до закупівель продуктів за завищеними цінами та неякісної амуніції (ВІДЕО). URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-povidomilo-pro-pidozru-zvilnenomu-zastupniku-ministra-oboroni-u-prichetnosti-do-zakupivel->

produktiv-za-zavishhenimi-cinami-ta-neyakisnoi-amunicii-video (дата звернення: 03.04.2023).

51. Два роки у парламенті: хто з нардепів обіцяє більше за інших, а хто – виконує. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/13/infografika/polityka/dva-roky-parlamenti-xto-nardepiv-obicyaye-bilshe-inshyx-a-xto-vykonuye> (дата звернення: 11.12.2021).

52. Дебати на «Олімпійському»: Зеленський поставив Порошенку гострі запитання. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/president-2019/debati-poroshenko-zayaviv.htm> (дата звернення: 12.07.2020).

53. Декларації за 2021 рік подали лише 33 тис. посадовців із високими корупційними ризиками. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/deklaratsiyi-za-2021-rik-podaly-lyshe-33-tys-posadovtsiv-iz-vysokymy-koruptsijnymy-ryzykamy/> (дата звернення: 02.08.2022).

54. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220817_z/Дослідження%20Демократія,%20права%20і%20свободи%20громадян%20та%20медіаспоживання%20в%20умовах%20війни.pdf (дата звернення: 27.10.2022).

55. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.

56. Державне бюро розслідувань. Офіційний вебсайт. URL: <https://dbr.gov.ua/> (дата звернення: 18. 09.2021).

57. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 21.12.2021).

58. Довіра, яка розбудовує спільноти: про регіональні коаліції, «мозолі» влади та гроші URL: <https://rpr.org.ua/news/dovira-yaka-rozbudovuje->

spilnoty-pro-rehionalni-koalitsiji-mozoli-vlady-ta-hroshi/ (дата звернення: 16.06.2020).

59. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 15.05.2003 р. № ETS 191 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text (дата звернення: 07.09.2021).

60. Докієн О. Становлення мафії. Як пройшло перше півріччя керування Продана Чернівцями. URL: <https://shpalta.media/2019/01/25/stanovlennya-mafi%D1%96-yak-projshlo-pershe-pivrichchya-keruvannya-prodana-chernivtsyami/> (дата звернення: 01.02.2021).

61. Дончак Л. Г., Мазур В. Г. Електронна петиція як індикатор довіри громадян до влади. Вісник Національного університету цивільного захисту України. *Серія : Державне управління*. 2018. Вип. 2. С. 201–209.

62. Доповідь про правовладдя. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 11.05.2021).

63. Друзі Коломойського, щедри помічники і офіс Дубневичів: все про фінанси партії «За майбутнє». URL: <https://bihus.info/druzi-kolomojskogo-shhedri-pomichnyku-i-ofis-dubnevychiv-vse-pro-finansy-partiyi-za-majbutnye/> (дата звернення: 19.04.2022).

64. Дубінський Олександр Анатолійович. Зрадник країни. URL: <https://www.chesno.org/politician/157017/> (дата звернення: 14.06.2023).

65. Дуняк О., Подлесна А., Спатарь Н. «Не перетворюйте раду на цирк». Текстовий стрім з сесії Чернівецької міської ради. URL: <https://susplne.media/167237-ne-peretvorujte-radu-na-cirk-tekstovij-strim-z-sesii-cherniveckoi-miskoi-radi/> (дата звернення: 30.11.2021).

66. ЕЙДОС. Центр політичних студій та аналітики. Офіційний сайт. <http://eidos.org.ua/#all> (дата звернення: 26.06.2023).

67. Економічна правда. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення: 5.10.2022).
68. Європейська правда. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/> (дата звернення: 4.10.2022).
69. «Європейська Солідарність» закликає повернути відкриті конкурентні тендери через систему Prozorro, які визначають об'єктивну ціну товарів і послуг. URL: <https://eurosolidarity.org/2023/02/11/evropejska-solidarnist-zaklykae-povernuty-vidkrytyj-konkurentnyj-mehanizm-torgiv-u-systemi-prozorro/> (дата звернення: 18.04.2023).
70. Жаровська І. М. Інститут відповідальності державної влади в умовах розвиненого громадянського суспільства. *Право і суспільство*. №4(3). 2015. С. 15–19. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_3/5.pdf (дата звернення: 11.09.2020).
71. Жертва режиму чи новий гауляйтер? Малюк про те, що буде з Медведчуком після обміну. URL: <https://youtu.be/8JZsws2ccyw> (дата звернення: 17.05.2023).
72. Жителі Банилова, які потерпають від зруйнованого газопроводу, біля стін ОДА освистали Осачука та проводжали криками: «Ганьба, йди у відставку». URL: <https://bukinfo.com.ua/oblasna-vlada/zhyteli-banylova-yaki-poterpayut-vid-zruynovanogo-gazuprovodu-bilya-stin-oda-osvystaly-osachuka-ta-provodzhaly-krykamy-udy-u-vidstavku> (дата звернення: 13.10.2022).
73. «З опитуванням Зеленського вийде така ж історія, як і з лозунгами «Весна прийде – саджати будемо», - Казанський URL: https://patrioty.org.ua/politic/z-opytuvanniam-zelenskooho-vyide-taka-zh-istoriia-iaak-i-z-lozunhamy-vesna-pryide--sadzhaty-budemo--kazanskyi-348493.html?fb_comment_id=3595361110513957_3595848013798600 (дата звернення: 20.01.2021).
74. З фракції «Слуги Народу» у Київській досі не виключили обвинуваченого у корупції Трубіцина - Центр Протидії Корупції. URL:

<https://delo.ua/politics/z-frakcii-slugi-narodu-u-kiyivradi-dosi-ne-viklyucili-obvinuvacenogo-u-korupcii-trubicina-centr-protidii-korupcii-411880/> (дата звернення: 09.05.2023).

75. За вето Президента України до 5655 проголосували понад 700 депутатів. URL: <https://auc.org.ua/novyna/za-veto-prezydenta-ukrayiny-do-5655-progolosuvaly-ponad-700-deputativ> (дата звернення: 04.03.2023).

76. Заволодіння 13,3 млрд грн ПАТ «Укрнафта»: 8 особам повідомлено про підозру. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/zavolodinnya-133-mlrd-grn-pat-ukrnafta-8-osobam-povidomleno-pro-pidozru> (дата звернення: 02.11.2022).

77. Закликаємо нардепів не підтримувати містобудівну реформу без обговорення пропозицій стейкхолдерів. URL: <https://www.chesno.org/post/5413/> (дата звернення: 06.03.2023).

78. Законопроект про НАБУ, який стурбував послів G7, зник із порядку денного. Уже є заміна. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/zakonoproekt-o-nabu-kotoryu-obespoikoil-poslov-g7-ischez-iz-povestki-dnya-uje-est-zamena> (дата звернення: 01.03.2023).

79. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*: зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2003. Т. 2. С. 104–109.

80. Запаранюк знову відкрито зустрівся з волонтерами Буковини. Значить, зробив висновки з корупційної діяльності свого попередника. URL: <https://bukinfo.com.ua/oblasna-vlada/zaparanyuk-znovu-vidkryto-zustrivsvya-z-volonteramy-bukovyny-znachyt-zrobyv-vysnovky-z-korupciynoji-diyalnosti-svogo-porednyka> (дата звернення: 21.12.2022).

81. Заява ГО «Стоп Корупції» щодо ситуації з Чернівецьким обласним відокремленим підрозділом. URL: <http://stopcor.org/zayava-kerivnitstva-go-stop-korupsiyi-shhodo-situatsiyi-z-chernivetskim-oblasnim-vidokremlenim-pidrozdilom/> (дата звернення: 16.02.2021).

82. Звіт НАБУ за I півріччя 2022. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/final_sayt.pdf (дата звернення: 28.01.2023).

83. Зеленський каже, що сам хоче знати, де обіцяні ним посадки. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/10/20/7270499/> (дата звернення: 04.03.2021).

84. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з виконанням функцій держави: методичні рекомендації. URL: <https://oda.od.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/zlochynu-u-sferi-sluzhbovoyi-diyalnosti-ta-profesijnoyi-diyalnosti-povyazanoyi-z-vykonannyam-funkczij-derzhavy.pdf> (дата звернення: 17.08.2021).

85. Змінити очільника ОДА Чернівецької області Сергія Осачука: петиція URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/142876> (дата звернення: 08.09.2022).

86. Ізвоцікова А. На засідання Ради винесуть питання про звільнення Резнікова. URL: <https://suspilne.media/376157-na-zasidanna-radi-vinesut-pitanna-pro-zvilnenna-reznikova/> (дата звернення: 10.04.2023).

87. Ізвоцікова А. Тимошенко відмовився від службового авто після розслідування Bihus.Info. Що сталося. URL: <https://suspilne.media/306916-kirilo-timosenko-vidmovivsa-vid-sluzbovogo-avto-pisla-rozsliduvanna-bihusinfo-so-stalosa/> (дата звернення: 07.12.2022).

88. Ільницька У. Парламентський контроль за сферою безпеки і оборони: сутність та механізми реалізації у демократичному суспільстві. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 21, 2009. С. 81–85. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25728/17-Pnitska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.06.2020).

89. Кабанцева І. А. Антикорупційна протидія громадянського суспільства: досвід посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Державний заклад «Південноукраїнський

національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. 296 с.

90. Калашник П. НАБУ порушило справу через втручання Венедіктової у справу Татарова. URL: <https://web.archive.org/web/20201225220537/https://hromadske.ua/posts/nabu-porushilo-spravu-cherez-vtruchannya-venediktovoyi-u-spravu-tatarova> (дата звернення: 31.10.2022).

91. Кандидати на директора НАБУ. Зв'язки з ОП, родичі-громадяни РФ, приховані біткоїни. URL: <https://youtu.be/ekxx79Wrwhs?t=581> (дата звернення: 05.06.2023).

92. Кант И. Метафизические начала учения о права. В 2-х ч. Ч. 2. Метафизика нравов. Москва : Мысль, 1965. С. 109–304.

93. Карлащук В. Рада ухвалила закон щодо реформування містобудування. Що передбачає і чому мери та архітектори проти. URL: <https://susplne.media/amp/337604-nivelue-kontrol-mist-za-budivnictvom-klicko-zaklikae-ne-golosuvati-za-zakonoproekt-5655/> (дата звернення: 12.03.2023).

94. Київ, Дніпро та Харків очолюють рейтинг міст за кількістю ВПО — Рух ЧЕСНО. URL: <https://www.chesno.org/post/5633/> (дата звернення: 07.06.2023).

95. Ковальчук В. Б. Про державний суверенітет і легітимність державної влади в політико-правовому вченні Томаса Гобса. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 172–181.

96. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-Х : станом на 20 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 26.08.2023).

97. Козак Ю.-М. Р. Генеза наукового осмислення легітимації державної влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2(14). С. 236–250.

98. Козаченко О. Скільки друзів призначив на посади Зеленський? – фактчек. URL: <https://bihus.info/skilky-druziv-pryznachyv-na-posady-zelenskyj-faktchek/> (дата звернення: 06.07.2021).

99. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 31.10.2003 р. : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 21.10.2020).

100. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 13.08.2022).

101. Конфлікт інтересів: заступником голови ДБР став ексадвокат Януковича. URL: <https://web.archive.org/web/20200121150234/https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/20/7237920/> (дата звернення: 09.12.2021).

102. Концепція відбудови України. URL: <https://ti-ukraine.org/project/reconstruction-of-ukraine/> (дата звернення: 19.05.2023).

103. Копали бурштин біля кордону: на Рівненщині правоохоронці затримали копачів. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/kopali-burshtin-bilya-kordonu-na-rivnenschini-pravoohoronci-zatrimali-kopachiv.html> (дата звернення: 29.03.2023).

104. Король Г. Жителі Чернігова підтримують обраного мера Владислава Атрошенка. URL: <https://chernihiv.city/articles/226529/zhiteli-chernigova-pidtrimuyut-obranogo-mera-vladislava-atroshenka-> (дата звернення: 01.06.2023).

105. Корупційна система тисне на антикорупційні органи, але останнє слово — за громадянським суспільством. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/korupciyna-systema-tysne-na-antikorupciyni-organy-ale-ostannye-slovo-za-gromadyanskym> (дата звернення: 02.03.2021).

106. Корупція в міністерствах, парламентський контроль, активізація підготовки до виборів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MG4oKK-xDYQ> (дата звернення: 11.05.2023).

107. Костира І. Медіатизація політики та політизація ЗМІ як тенденції політичного процесу в Україні. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 109–118. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kostyria_mediatoryzatsia.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

108. Красовський Б. Законопроект депутата Ключка може зірвати конкурс на керівника НАБУ — активісти. URL: <https://suspihne.media/278565-zakonoprojekt-deputata-klocko-moze-zirvati-konkurs-na-kerivnika-nabu-aktivisti/> (дата звернення: 14.12.2022).

109. Краус Н. М. Методологія та організація наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Полтава: Оріяна, 2012. 183 с.

110. Кресіна І. Вплив децентралізації на ефективність публічної влади. *Віче*. 2015. №12. С. 11–13.

111. Кривонос став директором НАБУ. Чому його пов'язують з Єрмаком. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj5y6ggjd8po> (дата звернення: 10.07.2023).

112. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : Конвенція Ради Європи від 27.01.1999 р. № ETS173 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 27.01.2021).

113. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 11 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2023).

114. Куртев Анатолій Валентинович. Центр «Миротворець». <https://myrotvorets.center/criminal/kurtev-anatolij-valentinovich/> (дата звернення: 07.11.2022).

115. Кушнар'ов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.

116. Лазар У. О. Парламентський контроль за публічними фінансами: фінансово-правовий аспект : монографія. Чернівці, 2023. 175 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/25825/Монографія%20Олексій%20У.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.08.2023).

117. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni-peredumovi-koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html> (дата звернення: 04.12.2022).

118. Лемєнов О. Державне бюро розслідувань. Як кується перемога президента. URL: <https://web.archive.org/web/20170108190616/http://www.pravda.com.ua/articles/2016/12/12/7129564/> (дата звернення: 19.10.2022).

119. Лемєнов О. За лаштунками ДБР: кадри вирішують все. URL: <https://web.archive.org/web/20200506163801/https://www.pravda.com.ua/articles/2016/10/17/7123910/> (дата звернення: 01.09.2022).

120. Липсет С. Размышления о легитимности. URL: <http://pravroz.ru/lipset-legitimacy> (дата обращения: 12.08.2020).

121. Лукашова С., Кириленко О. Корупційні горішки для Зеленського. Як Банкова замовчує корупцію. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/9/7276315/> (дата звернення: 16.03.2021).

122. Львівський апеляційний суд переніс розгляд скарги Чернігівського міського голови Владислава Атрошенка. URL: <https://auc.org.ua/novyna/lvivskyyu-apelyaciyuu-sud-perenis-rozglyad-skargy-chernigivskogo-miskogo-golovy-vladyslava> (дата звернення: 10.06.2023).

123. Любитель антикваріату та тричі депутат: ким є новопризначений посол України в Китаї Рябікін. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/ljubitel-antikvariata-ta-trichi-deputat-kim-je-novopriznachenij-posol-ukrajini-v-kitaji-rjabikin.html> (дата звернення: 26.06.2023).

124. Макіавеллі Н. Державець. Флорентійські хроніки. Харків : Будинок друку, 2013. 470 с.

125. Марямпольский В. Непрості рішення: імперативний мандат або як відкликати депутатів?. URL: https://www.lmn.in.ua/blog_post/neprostri-rishennia-imperatyvnyj-mandat-abo-iak-vidklykaty-deputativ/ (дата звернення: 02.04.2023).

126. МВС України. Місцеві вибори 2020: За день голосування поліцейські відкрили 159 кримінальних проваджень за фактами порушень під час виборів. 26 жовтня 2020 р. <https://www.facebook.com/mvs.gov.ua/photos/pcb.3444951765591490/3444951392258194>. (дата звернення: 05.02.2021).

127. Медведчук розповів подробиці у справах виведення з держвласності нафтопроводу і закупівлі вугілля в «Л/ДНР» (відео). URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/medvedchuk-rozpoviv-podrobytsi-u-spravakh-vyvedennia-z-derzhvlasnosti-naftoprovodu-i-zakupivli-vuhillia-v-ldnr> (дата звернення: 08.02.2023).

128. Мельник Ю. П. Політична відповідальність Збройних Сил України. *Науковий журнал «Політикус»*. № 2. С. 48–53.

129. Мельничук Л. Досвід реформування судової системи Румунії у контексті протидії корупції на шляху до членства в ЄС. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : зб. наук. статей. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2023. Т. 47. С. 239–252.

130. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/МЕМО_по_МФД-9_остаточний_UA_2%20Публікувати.pdf (дата звернення: 03.05.2023).

131. «Мене намагаються усунути від управління містом»: мер

Чернігова Атрошенко звернувся до Зеленського. URL: <https://youtu.be/TZEymV8VQQI> (дата звернення: 01.03.2023).

132. Милосердна І. М. Антикорупційна політика: міжнародні стандарти та досвід країн Східної Європи. *Політичне життя*. 2020. № 4. С. 30–38.

133. Милосердна І. М. Участь громадянського суспільства у протидії корупції: досвід країн Центрально-Східної Європи. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 37–43.

134. Миндреску Ю. Антикорупційна політика Румунії: результати, перспективи та досвід для України. *Медіафорум*. 2021. Т. 9. С.144–158.

135. Миндреску Ю. Особливості стратегічного планування антикорупційної політики в Румунії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : зб. наук. статей. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. Т. 41. С.174–184.

136. Миндреску Ю. Парадигми дослідження корупції в сучасній політичній науці. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2020. Т. 7. С. 285–304.

137. Миндреску Ю. Стратегії інститутів громадянського суспільства України в реалізації антикорупційної політики. *Rocznik Chelmski*. 2021. Т. 25. С. 279–282.

138. Михайло Подоляк: Телеграм-канал. https://t.me/M_Podolyak/115 (дата звернення: 23.06.2023).

139. Мільйони за піар Офісу Президента отримує компанія, пов'язана з замом Єрмака. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WFA0eAItfOg> (дата звернення: 15.03.2023).

140. Місцеві вибори 25.10.2015. Загальні відомості про результати голосування. Чернівецька обл., Чернівецька міська рада. URL: <https://web.archive.org/web/20151112070255/http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/p>

vm057pid112=30pid102=1848pf7691=1848pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html (дата звернення: 08.01.2021).

141. Місцеві вибори 25.10.2020. Загальні відомості про результати голосування. Чернівецька обл., Чернівецька міська рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=1848pf7691=64721pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 08.01.2021).

142. Моніторинг електоральних настроїв українців (9-15 березня 2019). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_ukrainsev_9-15_marta_2019.html (дата звернення: 09.11.2020).

143. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения. Москва : Изд-во политической литературы, 1955. 803 с.

144. На батька мера Чернігова оформили 800 «квадратів» будинку, який під виглядом реконструкції збудував партнер мера. URL: <https://nashigroshi.org/2018/11/07/na-bat-ka-mera-chernihova-oformyly-800-kvadrativ-budynku-iaky-pid-vyhliadom-rekonstruktsii-zbuduvav-partner-mera/> (дата звернення: 17.12.2021).

145. На Рівненщині ДБР перевіряє дії співробітників СБУ, які поранили 5 копачів бурштину (ВІДЕО). URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-rivnenshhini-dbr-pereviryaе-dii-spivrobitnikiv-sbu-cherez-yaki-poranili-5-kopachiv-burshtinu> (дата звернення: 16.05.2022).

146. На ростВ показали відомого мафіозі для антиукраїнської пропаганди: фото і відео. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/world/2019-03-26/na-rostv-pokazali-izvestnogo-mafiozi-dlya-antiukrainskoу-propagandyi-foto-i-video/158258> (дата звернення: 10.10.2021).

147. НАБУ відкрило справу стосовно Венедиктової. URL: <https://web.archive.org/web/20200507032546/https://www.rbc.ua/ukr/news/nabu-otkrylo-delo-otnoshenii-venediktovoy-1588605710.html> (дата звернення: 01.10.2022).

148. НАБУ звинувачує СБУ в «сприянні ухиленню від кримінального судочинства» через переховування Чауса. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-sby-chaus-spryiannia/31391394.html> (дата звернення: 04.10.2022).

149. НАБУ має залишатися інституційно незалежним – офіційна заява Національного бюро стосовно визнання неконституційними окремих положень Закону «Про НАБУ». URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-maye-zalyshatysya-instytuciyno-nezalezhnym-oficiyna-zayava-nacionalnogo-byuro-stosovno> (дата звернення: 05.02.2021).

150. НАБУ та САП викрили пособників так званої «бурштинової мафії». URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-ta-sap-vykryly-posobnykiv-tak-zvanoyi-burshtynovoyi-mafiyi> (дата звернення: 07.02.2021).

151. НАБУ: Телеграм-канал. URL: https://t.me/nab_ukraine (дата звернення: 02.05.2023).

152. Наввипередки з НАБУ. Чому Зеленський звільнив Кирила Тимошенка і пов'язаних з ним губернаторів. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/naperegongi-s-nabu-pochemu-zelenskiy-uvolil-timoshenko-i-svyazannyh-s-nim-gubernatorov> (дата звернення: 03.04.2023).

153. НАЗК повідомить НАБУ та Нацполіцію про недостовірні відомості в деклараціях на суму понад 114 млн гривень. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/deklaruvannya/nazk-povidomyt-nabu-ta-natspolitsiyu-pro-nedostovirni-vidomosti-v-deklaratsiyah-na-sumu-ponad-114-mln-gryven/> (дата звернення: 17.11.2020).

154. НАЗК: Телеграм-канал. URL: https://t.me/NAZK_gov_ua (дата звернення: 06.05.2023).

155. Найбільше українці довіряють «Єдиним новинам», хоча більшість отримують новини з соцмереж. URL: https://www.opora.ua.org/news/polit_ad/24270-naibilshe-ukrayintsi-doviriaiut-

edinim-novinam-khoch-a-bilshist-otrimuiut-informatsiiu-z-sotsmerezh (дата звернення: 30.09.2022).

156. Накласти вето на законопроект N5655 - котрий призведе до хаотичної забудови міст та знищення історичних пам'яток великими забудовниками: петиція. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/173046> (дата звернення: 31.01.2023).

157. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Ed–Era: Anticorruption lecture. URL: https://anticorruption-lesson.ed-era.com/structura_antycorupzyunyukh_organuv_ukrayny/nacyonalne_agenstvo_z_pytan_zarobygannya_korupcyu_nazk (дата звернення: 30. 05.2022).

158. Національне агентство з питань запобігання корупції. Офіційний вебсайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/> (дата звернення: 19. 07.2022).

159. Національне антикорупційне бюро України. Ed–Era: Anticorruption lecture. URL: https://anticorruption-lesson.ed-era.com/structura_antycorupzyunyukh_organuv_ukrayny/nacyonalne_antycorupcyune_byuro_ukrayny (дата звернення: 30. 05.2022).

160. Національне антикорупційне бюро України. Офіційний вебсайт. URL: <https://nabu.gov.ua/> (дата звернення: 18. 09.2021).

161. Національне опитування USAID/ENGAGE щодо громадянського залучення. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/229161305cdabd62a68d20.56957376.pdf> (дата звернення: 16.02.2021).

162. НАШІ ГРОШІ. Офіційний вебсайт. URL: <https://nashigroshi.org/> (дата звернення: 25.05.2023).

163. Некрасова Злата Андріївна. Центр «Миротворець». <https://myrotvorets.center/criminal/nekrasova-zlata-andreevna/> (дата звернення: 22.02.2023).

164. Неправда: у Швейцарії затримали Венедіктову за фінансові махінації. URL: <https://voxukraine.org/nepravda-u-shvejtsariyi-zatrymaly-venediktovu-za-finansovi-mahinatsiyi> (дата звернення: 12.07.2023).

165. Ніколов Ю. Тилові пацюки Міноборони під час війни «пиляють» на харчах для ЗСУ більше, ніж за мирного життя. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html> (дата звернення: 21.03.2023).

166. Олександр Дубінський: п'ять найгучніших скандалів. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55874684> (дата звернення: 31.10.2021).

167. Олійник М. У Чернівцях вулицю Комарова перейменують на честь загиблого військового та поета Скальда. URL: <https://suspilne.media/537555-u-cernivcah-vulicu-komarova-perejmenuut-na-cest-zagiblogo-vijskovogo-ta-poeta-skalda/> (дата звернення: 04.08.2023).

168. Опаленко Д. А. Історичний аспект дослідження категорії «державна влада». *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 302–311.

169. Опанасенко М. Заступник Єрмака їздить на позашляховику, який General Motors передав Україні для гуманітарних цілей. URL: <https://bihus.info/zastupnyk-yermaaka-yizdyt-na-pozashlyahovyku-yakuj-general-motors-peredav-ukrayini-dlya-gumanitarnyh-czilej/> (дата звернення: 02.11.2022).

170. ОПОРА відмовляється від телеграму. URL: https://www.opora.ua.org/news/polit_ad/24754-opora-vidmovliaietsia-vid-telegramu (дата звернення: 30.06.2023).

171. Організація «Стоп корупції» заявляє про побиття активіста з Чернівців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29086589.html> (дата звернення: 17.02.2021).

172. Осачук йде з посади начальника Чернівецької ОВА. Чим він запам'ятався. URL: <https://suspilne.media/179959-nacalnik-cerniveckoi-ova-jde-z-posadi-akimi-buli-majze-tri-roki-roboti-osacuka/> (дата звернення: 08.12.2022).

173. Осачук, як поганий актор, наїхав на обласне управління СБУ. Ймовірно, мститься за викриття кримінальних оборудок проти своєї команди. URL: <https://bukinfo.com.ua/personaliji/osachuk-yak-poganyu-aktor-najihav-na->

oblasne-upravlinnya-sbu-umovirno-mstytsya-za-vykryttya-kryminalnyh-oborudok-protu-svoeji-komandy (дата звернення: 04.09.2022).

174. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Basel_Core_principles_2012.pdf (дата звернення: 23.09.2020).

175. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 01.04.2023).

176. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (травень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-traven-2023r> (дата звернення: 07.08.2023).

177. Очі Єрмака всюди! Як друзі голови ОП отримують важливі посади. URL: <https://youtu.be/zubpzKefDZc?t=500> (дата звернення: 02.09.2023).

178. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.

179. Паршевлюк В. У Полтаві депутати трьох фракцій заявили про бойкот сесії через узурпацію влади Олександром Мамаєм. URL: <https://www.0532.ua/news/3160602/u-poltavi-deputati-troh-frakcij-zaavili-pro-bojkot-sesii-cerez-uzurpaciuvladi-oleksandrom-mamaem> (дата звернення: 10.12.2021).

180. Патрієєва Н. Дочасна агітація на Чернігівщині: сотні рекламних площин та благодійність. URL: <https://www.chesno.org/post/5131/> (дата звернення: 29.01.2022).

181. Перегляд телемарафону найбільше псує настрої 19% громадян – опитування. URL: <https://zn.ua/ukr/war/perehljad-telemarafonu-najbilshe-psuje-nastrij-19-ukrajintsiv-opituvannja.html> (дата звернення: 05.07.2023).

182. Підбережник Н. Участь громадськості у запобіганні та протидії корупції в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 131–137.

183. Підкуп виборців та зловживання владою: поліція Київщини упродовж доби відкрила 6 кримінальних проваджень. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/Pidkup_viborciv_ta_zlovzhivannya_vladoyu_policiya_Kiivshchini_urodovzh_dobi_vidkrila_6_kriminalnih_provadzhen_22316 (дата звернення: 17.11.2020).

184. Підтримка Україною НАТО та запит на інклюзивну демократію досягають рекордно високих рівнів. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1255&page=1&fbclid=IwAR2_EVXFzs2jW5I6p7AaOGTs4_FjA6bexecIXFhuML8kJrRU6myqZdops0M (дата звернення: 01.08.2023).

185. «Плівки Халімона»: «Схеми» розповіли, як Венедіктова блокувала розслідування щодо ще одного «слуги народу». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-plivky-khalimona/30867089.html> (дата звернення: 14.10.2022).

186. Поліцейські Київщини повідомили про підозру зловмисникам, які через месенджер організували підкуп виборців. URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Policeyski_Kiivshchini_povidomili_pro_pidozru_zlovmisnikam_yaki_cherez_mesendzher_organizovali_pidkup_viborciv_35666 (дата звернення: 18.01.2021).

187. Поліція відкрила кримінальне провадження щодо можливого підкупу виборців у Миколаєві. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/Policiya_vidkrila_kriminalne_provadzhennya_shchodo_mozhlivogo_pidkupu_viborciv_u_Mikolavi_35384 (дата звернення: 17.01.2021).

188. Посли «Сімки» вкотре закликали Стефанчука відновити прозорість Верховної Ради. URL: <https://prm.ua/posly-simky-vkotre-zaklykaly-stefanchuka-vidnovyty-prozorst-verkhovnoi-rady/> (дата звернення: 17.06.2023).

189. Постанова Верховного суду України від 22 лютого 2023 року № 61-15064сқ21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109157123?fbclid=IwAR130EaMoeuDBHR74rRjIanhYuhCNpaknMLRlte8LakO9FD5mpDA7poToro> (дата звернення: 02.04.2023).

190. Правоохоронці провели обшуки на квартирі экс-голови Чернівецької ОВА Сергія Осачука та помешканні його матері. Екс-керівницю апарату Чернівецької ОВА взяли під домашній арешт. URL: <https://bukinfo.com.ua/skandaly/pravoohoronci-provely-obshuky-na-kvartyri-eks-golovy-cherniveckoji-ova-sergiya-osachuka-ta-pomeshkanni-yogo-materi> (дата звернення: 01.02.2023).

191. Предупредительный залп. Почему НАБУ пришло с обысками к Резниченко и Голику и что это означает для Банковой. URL: <https://www.fin.org.ua/news/1472396> (дата звернення: 21.03.2023).

192. «При Ашрафе Гани коррупция проникла во все сферы»: узбекский предприниматель о бизнесе в Афганистане. URL: <https://kun.uz/ru/news/2021/08/18/pri-ashrafe-gani-korrupsiya-pronikla-vo-vse-sfery-uzbekskiy-predprinimatel-o-biznese-v-afganistane> (дата обращения: 09.12.2021).

193. Причетні до корупції: як компанії-мільярдери та уряди країн ЄС не справляються з проблемами українських лісів. URL: <https://www.earthsight.org.uk/media/download/782> (дата звернення: 29.07.2020).

194. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

195. Про відкликання народного депутата України : Закон України від 19.10.1995 р. № 396/95-ВР : станом на 7 серп. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/95-вр#Text> (дата звернення: 26.09.2022).

196. Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів : Проект Закону України від 10.08.2022 р. № 7654. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40215> (дата звернення: 07.02.2023).

197. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення ефективної реалізації парламентського контролю : Закон України від 03.12.2020 р. № 1052-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-20#Text> (дата звернення: 05.09.2021).

198. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку призначення та звільнення з посад членів Кабінету Міністрів України: Проект Закону від 10.03.2020 р. №3195. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68342&pf35401=523840> (дата звернення: 08.02.2023).

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19.12.2019 р. № 402-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text> (дата звернення: 07.02.2023).

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання Національному агентству з питань запобігання корупції повноважень органу державної влади зі спеціальним статусом та підпорядкування його діяльності інтересам народу України: Проект Закону від 5.11.2020 р. №4329. URL:

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70354&pf35401=537645> (дата звернення: 09.02.2023).

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення санкційної політики та підвищення ефективності управління державним, комунальним майном та арештованими активами: Проект Закону від 27.12.2022 р. № 8311. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1593091> (дата звернення: 10.02.2023).

202. Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо функціонування інструкторських центрів з підготовки військовослужбовців військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальних громад: Проект Закону від 10.03.2023 р. № 9007. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1649748> (дата звернення: 05.05.2023).

203. Про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні щодо удосконалення порядку зупинення та припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії: Проект Закону від 15.03.2021 № 5253. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=71428&pf35401=544635> (дата звернення: 06.03.2023).

204. Про внесення змін до Закону України про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів щодо розблокування можливості управління корпоративними правами переданими в управління Національному агентству: Проект Закону від 7.11.2022 р. № 8184. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1532488> (дата звернення: 17.04.2023).

205. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за пропаганду відхилень від

конституційних норм сім'ї, дитинства, материнства і батьківства: Проект Закону від 19.11.2021 р. № 6327. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73240&pf35401=555980> (дата звернення: 07.02.2023).

206. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України: Проект Закону від 19.04.2023 р. № 9223. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1738124> (дата звернення: 07.05.2023).

207. Про внесення змін до статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо підвищення комфортності обслуговування населення: Проект Закону від 03.04.2023 р. № 9178. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1716861> (дата звернення: 13.05.2023).

208. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 19.08.2023).

209. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 14.04.2023).

210. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 12.07.2023).

211. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

212. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 28.08.2023).

213. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2019–2023 роки: Проект Закону України від 17.07.2019. URL:

https://www.pravo.org.ua/img/zstored/files/%D0%A6%D0%9F%D0%9F%D0%A0_%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82_%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.doc (дата звернення: 17.10.2021).

214. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення: 17.10.2021).

215. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 03.09.2022).

216. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 265-2015-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> (дата звернення: 17.10.2021).

217. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР : станом на 7 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

218. Про звільнення Олександра Владиславовича Ткаченка з поста Міністра культури та інформаційної політики України: петиція. URL: <https://oldpetition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/5046> (дата звернення: 03.02.2023).

219. Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань : Указ Президента України від 02.03.2022 р. № 93/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/2022#Text> (дата звернення: 14.05.2022).

220. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX : станом на 2 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

221. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII : станом на 10 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> (дата звернення: 21.12.2022).

222. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 08.08.2023).

223. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 10.07.2023).

224. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

225. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 30.05.2023).

226. Про парламентську опозицію: Проєкт Закону від 09.09.2015 р. № 3061. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56419&pf35401=356198> (дата звернення: 12.04.2021).

227. Про парламентську опозицію: Проєкт Закону від 15.09.2015 р. № 3061-1. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56464&pf35401=356732> (дата звернення: 11.04.2021).

228. Про парламентську опозицію: Проєкт Закону від 24.09.2015 р. № 3061-2. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56613&pf35401=358288> (дата звернення: 12.04.2021).

229. Про парламентську опозицію: Проєкт Закону від 27.11.2014 р. № 0948. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52393&pf35401=316454> (дата звернення: 11.04.2021).

230. Про парламентську опозицію: Проєкт Закону від 30.08.2019 р. № 1211. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66576&pf35401=496845> (дата звернення 11.04.2021).

231. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI : станом на 29 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 31.01.2022).

232. Про політичну відповідальність в Україні: Проєкт Закону від 09.04.2010 р. № 6286. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=37432&pf35401=161541> (дата звернення: 16.04.2021).

233. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII : станом на 9 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 27.07.2023).

234. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III : станом на 1 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 13.10.2022).

235. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 06.06.2023).

236. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 06.06.2023).

237. Проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави. 155 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1689162> (дата звернення: 02.08.2023).

238. Радіо Свобода Україна. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 4.10.2022).

239. Разом ВПОраємося: у Чернівцях відбувся форум, присвячений адаптації переселенців. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/razom-vporaemosya-u-chernivcyah-vidbuvsya-forum-prisvyacheniy-adaptaciyi-pereselenciv-91555> (дата звернення: 11.04.2023).

240. Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://rpr.org.ua/> (дата звернення: 14.04.2021).

241. Ремонт моста у Глиниці, якого перед війною фактично знищила влада Осачука, зупинився: Служба автомобільних доріг Буковини тепер каже, що йде війна. URL: <https://bukinfo.com.ua/skandaly/remont-mosta-u-glynyci-yakuu-pered-viynoyu-faktychno-znyshchyla-vlada-osachuka-zupynyvsvya-sluzhba-avtomobilnyh-dorig-bukovyny-kazhe-shcho-yde-viyna> (дата звернення: 24.10.2022).

242. Розкрадання гумдопомоги в Запоріжжі: у міськраді й ОВА відбулися слідчі дії щодо можливих зловживань високопосадовців. URL: <https://espreso.tv/obshuki-u-miskradi-ta-ova-v-zaporizhzhii-vidbuvayutsya-slidchi->

dii-shchodo-mozhlivikh-nezakonnikh-operatsiy-z-gumdopomogoyu (дата звернення: 19.10.2022).

243. Розслідування Bihus.info: Компанія «Кінокіт», яка виробляє контент для «Ради», пов'язана з Кирилом Тимошенком. URL: <https://detector.media/infospace/article/203516/2022-10-07-rozsliduvannya-bihusinfo-kompaniya-kinokit-yaka-vyroblyaie-kontent-dlya-rady-povyazana-z-kyrylom-tymoshenkom/> (дата звернення: 11.12.2022).

244. Ротар Н. Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Т. 45. С. 163–175. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175> (дата звернення: 26.06.2023).

245. Ротар Н. Інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3(14). С. 234–251. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-234-252> (дата звернення: 26.06.2023).

246. Ротар Н. Формування політики захисту електоральної моделі політичної участі від дезінформаційних впливів (на прикладі політики Європейського Союзу). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. Т. 43. С. 179–193.

247. Садовий прогнозує приїзд багатьох мерів на суд щодо відсторонення мера Чернігова Атрошенка. URL: https://lb.ua/news/2023/01/26/543876_sadoviy_prognozuie_priizd_bagatoh.html (дата звернення: 20.03.2023).

248. Самаєва Ю. Головні внутрішні вороги українців – корупціонери у владі. Банкова, спиш?. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/holovni-vnutrishni-vorohi-ukrajintsiv-koruptsioneri-u-vladi-bankova-spish.html> (дата звернення: 09.06.2023).

249. САП: Антикоруційне бюро відкрило провадження щодо Венедіктової через втручання в справу Татарова. URL: <https://web.archive.org/web/20201225215233/https://www.radiosvoboda.org/a/news-oleh-tatarov/31019424.html> (дата звернення: 22.05.2021).

250. СБУ виявила в єпархіях УПЦ (МП) російські паспорти, склади пропагандистської літератури та перепустки окупантів. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vyiyavyla-v-eparhiiakh-upts-mp-rosiiski-pasporty-sklady-propahandystskoi-literatury-ta-perepustky-okupantiv> (дата звернення: 15.02.2023).

251. СБУ та ДБР проводять спільні обшуки по всій вертикалі митниці. URL: <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/posts/554515050108743> (дата звернення: 07.03.2023).

252. СБУ та НАБУ розслідують можливе незаконне привласнення гуманітарної допомоги ТОП-посадовцями у Запорізькій області. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-ta-nabu-rozsliduiut-mozhlyve-nezakonne-pryvlasnennia-humanitarnoi-dopomohy-topposadovtsiamy-u-zaporizkii-oblasti> (дата звернення: 26.09.2022).

253. Світло вимикають, бо електрику продають: хто в це вірить? – Сергій Фурса, Віталій Шабунін. URL: <https://youtu.be/bpJ1zUnIOBI> (дата звернення: 23.04.2023).

254. Сергій Осачук – Карантин в Україні триватиме ще до 22 травня. <https://www.facebook.com/SergiiOsachuk/posts/199961964812257> (дата звернення: 08.11.2020).

255. Середа С. Від Зеленського – до Путіна: хто такий депутат Ковальов, який проміняв «Слугу народу» на окупантів Херсонщини. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kovalov-sluha-anarodu-kolaboratsiya/31890679.html> (дата звернення: 13.09.2022).

256. Сидоренко С. Посол Німеччини: У НАТО зараз щодня обговорюють те, як відповісти у разі ядерного удару. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/09/28/7147648/> (дата звернення: 03.04.2023).

257. Сидорчук С. До лісів Рівненщини після річного затишшя знову потягнулися «чорні» копачі бурштину. URL: <https://podrobnosti.ua/2469042-doslsv-rvnenschini-pslja-rchnogo-zatishshja-znovu-potjagnulisja-chorn-kopach-burshtinu.html> (дата звернення: 07.05.2023).

258. Син Портнова виїхав з України як волонтер «за гуманітаркою» ще у березні, і не повернувся – «Схеми». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-portnov-syn/32021345.html> (дата звернення: 21.11.2023).

259. Скандал із призначенням голови АРМА: Шабунін говорить про корупцію, Дума — про замовну кампанію. URL: <https://focus.ua/uk/economics/575687-skandal-iz-priznachennyam-golovi-arma-shabunin-govorit-pro-korupciyu-duma-pro-zamovnu-kampaniyu> (дата звернення: 27.07.2023).

260. Скасування статті про незаконне збагачення – крок назад в антикорупційній реформі України. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/skasuvannya-statti-pro-nezakonne-zbagachennya-krok-nazad-v-antikorupciyniy-reformi-ukrayiny> (дата звернення: 03.12.2020).

261. Слідчі Донеччини відкрили кримінальне провадження за інформацією про підкуп виборців. URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Slidchi_Donechchini_vidkrili_kriminalne_provadzhennya_za_informaciyu_pro_pidkup_viborciv_35345 (дата звернення: 18.01.2021).

262. Слово і діло. Аналітичний портал. URL: https://www.slovoidilo.ua/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=golovni_novini_i_analitika

263. Служба безпеки України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/> (дата звернення: 14. 04.2023).

264. Соловйов В. Теорія «раціонального злочину» як підґрунтя для антикорупційної політики. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. № 4. С. 39–48.

265. Солонина Є. «Заблокована судова реформа»: що відбувається і чи є вихід. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sud-reforma-g7-zelensky-yermsk-sar-koruptsiya/31501200.html> (дата звернення: 29.01.2022).

266. Солонина Є. Зеленський і корупція: шість кроків вперед і десять назад – експерти. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyu-i-koruptsiya/30991531.html> (дата звернення: 04.03.2021).

267. Спіймати Єрмака? Хто вів запис розмов брата керівника ОП і хто там ще фігурує – «Схеми». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/30516075.html> (дата звернення: 16.08.2020).

268. Справа «ПриватБанку»: розслідування трьох епізодів завершено. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-pryvatbanku-rozsliduvannya-troh-epizodiv-zaversheno> (дата звернення: 03.10.2022).

269. «Спрямовано на приниження мене особисто», — Атрошенко про невипуск за кордон і конфлікт з Тимошенком. URL: <https://susplne.media/257671-spramovano-na-prinizenna-mene-osobisto-atrosenko-pro-nevipusk-za-kordon-i-konflikt-z-timosenkom/> (дата звернення: 03.03.2023).

270. Стандарти внутрішнього контролю в Міністерстві оборони України та Збройних силах України. Департамент внутрішнього аудиту. Міністерство оборони України. Київ, 2016. 64 с.

271. Старух Олександр Васильович. Центр «Миротворець». <https://myrotvorets.center/criminal/starukh-aleksandr-vasilevich/> (дата звернення: 05.12.2022).

272. Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_144#Text

273. Стендапер втік з України і розповів, що вибір інших – «гинути». Розгорівся скандал. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4nj3p1rn58o> (дата звернення: 24.06.2023).

274. Суліковська О. Підписало 14 тисяч: що не так із петицією про усунення Сергія Осачука. URL: <https://shpalta.media/2022/06/07/pidpisalo-14-tisyach-shho-ne-tak-iz-peticiyeyu-pro-usunennya-sergiya-osachuka/> (дата звернення: 01.10.2022).

275. Суспільне Новини. Офіційний вебсайт. URL: <https://t.me/suspilnenews> (дата звернення: 03.05.2023).

276. Схема зловживання впливом нардепами в питаннях видобутку бурштину. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/shema-zlovzhyvannya-vplyvom-nardepamy-v-pytannyah-vydobutku-burshtynu> (дата звернення: 09.10.2021).

277. «Такого ганебного прикладу, як був в попередній період – не буде більше», – Руслан Запаранюк про гуманітарний штаб Осачука «Олімпія». URL: <https://bukinfo.com.ua/oblasna-vlada/takogo-ganebnogo-prykladu-yak-buv-v-poperedniy-period-ne-bude-bilshe-ruslan-zaparanjuk-pro-gumanitarnyy-shtab-osachuka-olimpiya> (дата звернення: 16.10.2022).

278. Ткаченко про телеграм: Я не говорив би про заборону, я говорив би про певне регулювання. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/906774.html> (дата звернення: 29.05.2023).

279. «Треба руйнувати, місто має розвиватися» — як у Полтаві «цінують» історичну спадщину. URL: <https://poltavawave.com.ua/p/treba-ruinuvati-misto-maie-rozvivatisia----iak-u-poltavi-tsinuiut-istorichnu-spadshchinu-722906> (дата звернення: 02.02.2023).

280. Три роки роботи парламенту, з них пів року в умовах воєнного стану. URL: https://www.opora.ua.org/report/parliament/rada_9/24289-tri-roki-roboti-parlamentu-z-nikh-piv-roku-v-umovakh-voienного-stanu?fbclid=IwAR2Yk7LCQqVisaM-

f514vcbWryX2IIqGU87QoD9tdgWOJKCbPtd7ECdqxDs (дата звернення: 09.12.2022).

281. У «Слузі народу» пояснили зміну заяв щодо звільнення міністра оборони Резнікова. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sluha-narodu-venislavskyy-zvilnennya-reznikov/32259709.html> (дата звернення: 02.03.2023).

282. У голови Чернівецької ОВА Осачука і його заступника Ковалюка столичні силовики з автоматами проводять обшуки. Стала відома причина. URL: <https://bukinfo.com.ua/oblasna-vlada/u-golovy-cherniveckoji-ova-osachuka-stolychni-sylovyky-provodyat-obshuky> (дата звернення: 30.09.2022).

283. У Михайла Яринича і Василя Продана завжди «Порядок у домі». URL: <https://bukinfo.com.ua/chernivci/u-myhayla-yarynycha-i-vasylya-prodana-zavzhdy-poryadok-u-domi> (дата звернення: 22.07.2021).

284. Угода про асоціацію між ЄС та Україною, підписана 27 червня 2014 року головами держав або урядів ЄС і Президентом України П. Порошенком у Брюсселі, ратифікована Верховною Радою України і Європейським парламентом 16 вересня 2014 року.

285. Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_145#Text

286. Українська правда. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 3.10.2022).

287. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. 102 с. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf?fbclid=IwAR3HW8VIA0k-9KvpxWnNG50MDFx7vVbqnX-xnTkWtseT7WzsxeHr4j67Gbs> (дата звернення: 15.06.2023).

288. Усі новини «ПриватБанк». URL: <https://nabu.gov.ua/tags/privatbank/> (дата звернення: 02.06.2023).

289. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 30.12.2022 р., судова справа № 727/11979/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108183440> (дата звернення: 26.01.2023).

290. Федорів І. Автомобільні скандали Атрошенка і Тимошенка. На все воля Банкової. URL: <https://www.chesno.org/post/5410/> (дата звернення: 25.02.2023).

291. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

292. Фінансові зв'язки Голика і Резніченко (+відео губернатора з подругою). URL: <https://nashigroshi.org/2022/11/11/finansovi-zv-iazky-holyka-i-reznichenko-video-hubernatora-z-podruhoiu/> (дата звернення: 13.12.2022).

293. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва : АСТ Полиграфиздат, 2010. 588 с.

294. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : «Наш формат», 2019. 608 с.

295. Хоменко В. «Єдина мобілізована вертикаль». Як виглядає українська політика за пів року від початку війни. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62755736> (дата звернення: 08.11.2022).

296. Хоменко С. «Ручні» закони: путч чи запорука благополуччя? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/01/140116_parliament_thursday_sx (дата звернення: 07.10.2021).

297. Хто ті виборці, які обрали Зеленського та голосували за Порошенка – соціологи дали характеристики електоратам обох кандидатів. URL: https://www.irf.ua/khto_ti_viborts_i_yaki_obrali_zelenskogo_ta_golosovali_za_poroshenka_sotsiologi_dali_kharakteristiki_elektoratam_obokh_kandidativ/ (дата звернення: 03.12.2020).

298. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 04.11.1999 р. : станом на 16 берез. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 10.08.2020).

299. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.

300. Черетун Д. Закон про опозицію: забаганка, інструмент маніпуляції чи необхідність? URL: <https://www.chesno.org/post/3842/> (дата звернення: 24.09.2020).

301. Чернівецька обласна військова адміністрація. Офіційний портал. Переселанцям. URL: <https://bukoda.gov.ua/pereselencyam>

302. Черніговом має керувати обраний мер, а не призначений чиновник, - громада міста: петиція. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/149940?fbclid=IwAR1IP7gov1TAmCKhB4hjVr7EZYn_bEn9bG_P0oM1f_zevJkmFS6HqhNZvY (дата звернення: 15.11.2022).

303. Чи є у Луцькій громаді корупція. URL: <https://volynonline.com/chy-u-luczki-j-gromadi-korupczija/> (дата звернення: 25.12.2022).

304. Чи обов'язково подавати декларації під час війни? URL: https://t.me/NAZK_gov_ua/1557 (дата звернення: 07.09.2023).

305. Чому без антикорупції та реформи органів правопорядку Україну не візьмуть до ЄС. Розбір. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/pochemu-bez-antikorrupszii-i-reformy-organov-pravoporyadka-ukrainu-ne-primut-v-es-razbor> (дата звернення: 24.04.2023).

306. Чорновалов О. Ірина Венедіктова: білі плями в декларації та неафішовані бізнес-зв'язки родини нової генпрокурорки (розслідування). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/30570962.html> (дата звернення: 22.09.2020).

307. Шевченко Євгеній Володимирович. Зрадник країни. URL: <https://www.chesno.org/politician/19771/> (дата звернення: 12.07.2023).

308. Шевчук С. «Вони 20 років займалися шахрайством». Валерія Гонтарева про ПриватБанк перед націоналізацією. Бліцінтерв'ю. URL: <https://forbes.ua/company/oni-20-let-zanimalis-moshennichestvom-valeriya->

gontareva-o-privatbanke-pered-natsionalizatsiey-blits-intervyu-29112021-2842
(дата звернення: 26.03.2022).

309. Шпулак Н. Суд оштрафував депутата Хмельницької міської ради. Кого і за що. URL: <https://suspilne.media/366956-sud-ostrafuvav-deputata-hmelnickoi-miskoi-radi-kogo-i-za-so/> (дата звернення: 15.02.2023).

310. Шуляк доторкнулась до червоної лінії Зеленського законопроектом 5655. URL: <https://nashigroshi.org/2022/12/12/shuliak-dotorknulas-do-chervonoi-linii-zelens-ko-ho-zakonoproektom-5655/> (дата звернення: 29.01.2023).

311. Щербина Віктор Віталійович. Центр «Миротворець». <https://myrotvorets.center/criminal/shherbina-viktor-vitalevich/> (дата звернення: 05.10.2022).

312. Що треба знати виборцю про Петра Порошенка. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/02/8/7205837/> (дата звернення: 14.06.2020).

313. Щонайменше 49 кримінальних проваджень розпочали правоохоронці стосовно зловживань з внесенням даних про водіїв призовного віку до інформаційної системи «ШЛЯХ». URL: <https://mtu.gov.ua/news/33740.html> (дата звернення: 01.12.2022).

314. Юр'єва Д. Запорізькі волонтери питають у місцевих органів влади, де гуманітарна допомога від Польщі. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7988/Artykul/2943327,Запорізькі-волонтери-питають-у-місцевих-органів-влади-де-гуманітарна-допомога-від-Польщі> (дата звернення: 12.08.2022).

315. Юрійчук Є. Євроінтеграція України: легітимувальна діяльність європартій в ході активної фази російсько-української війни. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. Т. 11. С. 96–114. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.96-114>.

316. Юрійчук Є. П. Електоральна та референдна легітимація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 480 с.

317. Юрійчук Є. П., Свірнюк Н. В. Інституційні особливості Рахункової палати як суб'єкта парламентського контролю в країнах ЄС та Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Сер. Державне управління. 2020. Т. 31(70). № 1. С. 91–96. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/1_2020.pdf (дата звернення: 09.12.2021).

318. Юрійчук Є. П., Свірнюк Н. В. Інтерпеляція як засіб парламентського контролю уряду в контексті легітимізації влади: європейський досвід. *Регіональні студії*, 2020. С. 69–74. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/13.pdf> (дата звернення: 04.11.2021).

319. Юрійчук Є., Антонюк Д. Довіра vs. Корупція: рефлексії влади в умовах пандемії. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2021. Вип. 8. С. 119–129.

320. Юрійчук Є., Антонюк Д. Політична корупція як загроза регіональній безпеці в умовах воєнного стану (на прикладі Чернівецької області). *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 92–95.

321. Юрченко А. Оточення керівника ОП проігнорувало запитання про те, як потрапило в наглядову раду «Укрнафти». URL: <https://bihus.info/otochennya-kerivnyka-op-proignoruvalo-zapytannya-pro-te-yak-potrapylo-v-naglyadovu-radu-ukrnafty/> (дата звернення: 13.02.2023).

322. Яковлев Д. В. Медіатизація політики в умовах становлення демократичного режиму. *Вісник СевДТУ Політологія*: зб. наук. пр. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. Вип. 91. С. 103–105. URL: https://studies.in.ua/pravo/mediat_polituku.pdf (дата звернення: 11.04.2021).

323. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Политиздат, 1991. 527 с. URL: https://imwerden.de/pdf/jaspers_smysl_i_naznachenie_istorii_1991.pdf (дата обращения: 07.07.2020).
324. 2020 Civil Society Organization Sustainability Index. URL: <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2020-report.pdf> (date of access: 16.04.2021).
325. 2021 Rule of Law Report Country Chapter on the rule of law situation in Romania. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021_rolr_country_chapter_romania_en.pdf (date of access: 14.05.2022).
326. 2022 Fragile State Index. URL: <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/07/fsi-2022-download.xlsx> (date of access: 18.05.2023).
327. 58% of Nepalis think corruption is increasing in the country. URL: <https://english.onlinekhabar.com/58-of-nepalis-think-corruption-is-increasing-in-the-country.html> (date of access: 23.05.2021).
328. 58,65 % депутатів не здійснювали законотворчої діяльності у лютому. <https://oporaua.org/news-/parliament/3695-5865-deputativ-ne-zdijsnjuvaly-zakonotvorchoji-dijalnosti-u-ljutomu> (дата звернення: 15.11.2020).
329. A committee packed with PiS loyalists distributed PLN 6 billion in aid for local governments along party lines. URL: <https://wyborcza.pl/7,173236,26710171,a-committee-packed-with-pis-loyalists-distributed-pln-6-billion.html?disableRedirects=true> (date of access: 13.10.2021).
330. Almond A. G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press. 1963. 574 p.
331. Amundsen I. Political corruption. U4 Anti-Corruption Resource Centre. 36 p. URL: <https://www.u4.no/publications/political-corruption.pdf> (date of access: 11.10.2020).

332. Anti-corruption body of the Council of Europe. Group of states against corruption (GRECO). 53 p. URL: <https://rm.coe.int/21st-general-activity-report-greco-2020/1680a2173c> (date of access: 29.07.2021).

333. Argentina's opposition presses Macri over «Panama Papers» offshore firm. URL: <https://www.reuters.com/article/panama-tax-argentina-idUSL5N1774CA> (date of access: 24.11.2022).

334. Babinets A., Lavrov V. Ukraine's president offshores revisited: Swiss trust and millions moved out of Ukraine. URL: <https://www.occrp.org/en/panamapapers/ukraines-president-offshores-revisited-swiss-trust-and-millions-moved-out-of-ukraine/> (date of access: 04.06.2020).

335. Baczynska G. EU executive takes step to cut funds for Hungary over corruption. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-executive-launches-new-bid-cut-funds-hungary-over-corruption-2022-04-27/> (date of access: 28.08.2022).

336. Bayer L. Commission chides Poland to respect supremacy of EU law. URL: <https://www.politico.eu/article/commission-chides-poland-respect-supremacy-eu-law-warsaw/> (date of access: 14.09.2021).

337. Beck U. The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*. Vol. 51(1). 2000. P. 79–105.

338. Berger P. L., Luckman T. The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge. Penguin Books. 1991. 249 p.

339. Blatter J. Legitimacy definition. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/legitimacy> (date of access: 13.05.2020).

340. Boosting integrity, fighting corruption. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 16 p. URL: <https://www.oecd.org/competition/50350066.pdf> (date of access: 11.09.2020).

341. Broadbent J., Laughlin R. Control and Legitimation in Government Accountability Processes: the Private Finance Initiative in the UK. *Critical Perspectives on Accounting*. Vol. 14(1-2). 2003. P. 23-48. DOI:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1045235401905258?via%3Dihub> (date of access: 15.07.2020).

342. Burdiak V. Civil Society Organizations as a Catalyst for Political Change in the Republic of Bulgaria. *Modern Historical and Political Issues. Journal in Historical and Political Sciences*. 2023. Vol. 47. P. 185–194.

343. Burlacu D. Corruption and Ideological Voting. *British Journal of Political Science*. Vol. 50(2). P. 435–456. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-political-science/article/abs/corruption-and-ideological-voting/1BC2296ABB364D0C3C70AD954EAC128A> (date of access: 22.08.2020).

344. Byrne A., Buckley N. Viktor Orbán's oligarchs: a new elite emerges in Hungary. URL: <https://www.ft.com/content/ecf6fb4e-d900-11e7-a039-c64b1c09b482> (date of access: 29.10.2020).

345. Carstens P. Bundeswehr bestellt Ukraine-Material kaum nach. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/lambrecht-hat-nachbestellungen-fuer-die-ukraine-weitgehend-versaeumt-18631900.html> (date of access: 01.04.2023).

346. Castells M. Materials for an Exploratory Theory of the Network Society. *British Journal of Sociology*. 2000. Vol. 51(1). P. 5–24.

347. Coicaud J.-M. Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility. Cambridge University Press, 2002. 288 p.

348. Corruption Perceptions Index 2021. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ita> (date of access: 11.05.2022).

349. Corruption thrives as rule of law and democratic oversight weaken in Poland. URL: <https://www.transparency.org/en/blog/corruption-thrives-as-rule-of-law-and-democratic-oversight-weaken-in-poland> (date of access: 24.04.2022).

350. Cortright D., Seyle C., Wall K. Governance for Peace: How Inclusive, Participatory and Accountable Institutions Promote Peace and Prosperity. Cambridge University Press, 2017. 302 p.

351. Cova B. How Italy has toughened its anti-corruption laws. URL: <https://web.archive.org/web/20161022045114/http://www.ethic-intelligence.com/experts/351-how-italy-has-toughened-its-anti-corruption-laws-and-what-this-means-for-companies/> (date of access: 09.12.2020).

352. Dahlström C., Lapuente V. Organizing Leviathan: Politicians, Bureaucrats, and the Making of Good Government. Cambridge University Press, 2017. 270 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/organizing-leviathan/0A385FC7DA4A66FAB449A648D6FB8808> (date of access: 20.11.2020).

353. Davies K. Anti-corruption Law and Systemic Corruption: The Role of Direct Responses. *Revista Direito GV*. T. 17. H. 2. 2021. P. 1–23. URL: <https://www.scielo.br/j/rdgv/a/nrrpchtsh9GT6HcPdKQDPQb/?format=pdf&lang=en> (date of access: 11.02.2023).

354. Davies L. The six things wrong with Italy – and how to solve them. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/feb/20/six-things-wrong-with-italy> (date of access: 11.01.2021).

355. Defying Soviets, Then Pulling Hungary to Putin. URL: <https://www.nytimes.com/2014/11/08/world/europe/viktor-orban-steers-hungary-toward-russia-25-years-after-fall-of-the-berlin-wall.html> (date of access: 18.09.2020).

356. Democracy Index 2021: The China challenge. Economist Intelligence. URL: <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/eiu-democracy-index-2021.pdf> (date of access: 29.05.2022).

357. Dickson D. The People's Government: An Introduction to Democracy. Cambridge University Press, 2014. 280 p.

358. Doi jurnaliști și un activist de mediu, bătuți în timp ce filmau în pădure despre tăierile ilegale de lemn: «Vă omor» VIDEO. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/doi-jurnalisti-si-un-activist-de-mediu-batuti-in-timp-ce-filmau-in-padure-despre-taierile-ilegale-de-lemn-va-omor-video-1670873> (date of access: 17.12.2021).

359. Easton D. A System Analysis of Political Life. New York : John Wileyand Sons, 1965. 507 p.
360. E-Dem. Місцеві петиції. URL: <https://petition.e-dem.ua/chernivtsi/Petition/ConsiderAll> (дата звернення: 05.06.2023).
361. EIA report ties Schweighofer to illegal logging in Romanian national park. URL: <https://us.eia.org/press-releases/2017-illegal-logging-in-rodna-mountains-pr/> (date of access: 04.08.2021).
362. EUROPEAN SEMESTER THEMATIC FACTSHEET. FIGHT AGAINST CORRUPTION. 17 p. https://commission.europa.eu/system/files/2018-06/european-semester_thematic-factsheet_fight-against-corruption_en_0.pdf
363. Farmer B. Ukrainian bank accuses former owners of «epic» fraud at London trial. URL: <https://www.independent.co.uk/business/ukrainian-bank-accuses-former-owners-of-epic-fraud-at-london-trial-b2355928.html> (date of access: 28.07.2023).
364. Flis D. NIW znów dotuje organizacje Bąkiewicza, liderów Ordo Iuris i przyjaciółki Kaczyńskiego. URL: <https://oko.press/niw-bakiewicz-ordo-iuris/> (date of access: 29.11.2021).
365. Forest Stewardship Council cuts ties with Austrian timber giant over illegal wood. URL: <https://us.eia.org/press-releases/fsc-cuts-ties-with-holzindustrie-schweighofer/> (date of access: 14.09.2020).
366. Fukuyama F. Democracy and Corruption. URL: <https://www.the-american-interest.com/2012/10/05/democracy-and-corruption/> (date of access: 26.07.2020).
367. Fukuyama F. What is Corruption?. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays#francis-fukuyama-what-is-corruption> (date of access: 26.12.2020).
368. Gera V. Polish court acquits activists who put LGBT rainbow on icon. 2021. URL: <https://apnews.com/article/poland-acquit-lgbt-rainbow-catholic-icon-19b0ba29ea61f2b0cce1a2a9db8d12bd> (date of access: 13.02.2022).

369. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. 186 p. URL: <http://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Consequences-of-Modernity-by-Anthony-Giddens.pdf> (date of access: 14.10.2020).
370. Global Integrity. URL: <https://www.globalintegrity.org/> (date of access: 18.11.2022).
371. Global Witness. URL: <https://www.globalwitness.org/en/> (date of access: 18.11.2022).
372. Graf Lambsdorf J. *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy*. 2007. 286 p. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/CORRUPTION%20The%20Institutional%20Economics%20of%20Corruption%20and%20Reform.pdf (date of access: 13.09.2020).
373. Harutyunyan K. *The Role of Parliaments in the Fight Against Corruption*. 41 p. URL: <https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-05/2021-04-khachik-anti-corruption-paper.pdf> (date of access: 21.09.2022).
374. Heywood P. M., Kirby N. Public Integrity: from anti-corruption rhetoric to substantive moral ideal. *Etica Pubblica* 2. 2020. P. 11–31. URL: <https://www.rivistaeticapubblica.it/index.php/eticapubblica/article/download/33/27> (date of access: 01.04.2021).
375. How Microsoft is bursting the bribery bubble. URL: <https://www.iso.org/news/ref2238.html> (date of access: 16.11.2021).
376. Hungary. Executive Summary. URL: <https://freedomhouse.org/country/hungary/nations-transit/2022> (date of access: 25.03.2023).
377. Index of Public Integrity 2021. URL: <https://corruptionrisk.org/ipi-ranking/> (date of access: 23.05.2022).
378. ISO 37001 – Anti-bribery management systems. URL: <https://pecb.com.ua/iso-37001-anti-bribery-management-systems/> (date of access: 19.07.2022).

379. Ítélet erősíti meg, hogy jogszerű a Klubrádió hosszabbítási kérelmének megtagadása. URL:

https://nmhh.hu/cikk/217880/Itelet_erositi_meg_hogy_jogszeru_a_Klubradio_hosszabbitasi_kerelmenek_megtagadasa (date of access: 06.12.2021).

380. Iwański M. Czy «korupcja polityczna» naprawę zawsze jest bezkarna?. 2020. URL: <https://karne24.com/czy-korupcja-polityczna-naprawde-zawsze-jest-bezkarna/> (date of access: 13.08.2021).

381. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics* 3. 1976. P. 305–360. URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304405X7690026X?via%3Dihub> (date of access: 29.09.2020).

382. Johnston M. Corruption, Contention and Reform: The Power of Deep Democratization. Cambridge University Press, 2013. 296 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/corruption-contention-and-reform/0CDF3D6755ADD22FFDCA83AD1884A3B9> (date of access: 29.07.2020).

383. Justice ministry oversaw “corruption-generating mechanism”, finds Polish state auditor. URL: <https://notesfrompoland.com/2021/09/30/justice-ministry-oversaw-corruption-generating-mechanism-finds-polish-state-auditor/> (date of access: 19.01.2022).

384. Karatnycky A., Riley A. Ukrainian innocent caught in Panama Papers web. URL: <https://www.politico.eu/article/panama-papers-defending-ukraine-president-petro-poroshenko-corruption-tax-finance-evasion/> (date of access: 26.09.2021).

385. Kérelem az Európai Bizottsághoz a magyar kormány diszkriminatív, alapjogokat sértő önkormányzati támogatási gyakorlata ügyében. 2021. URL: https://kelleszegyesulet.hu/docs/Europai_Bizottsagnak_onkormanyzatok_diszkriminacio.pdf (date of access: 14.02.2022).

386. Klitgaard R., MacLean Abaroa R., Parris L. H. Corrupt Cities: A Practical Guide to Cure and Prevention. World Bank Publications. 2000. 176 p.

387. Kozlovskiy S., Grynyuk R., Baidala V., Burdiak V., Bakun Y. Economic Security Management of Ukraine in Conditions of European Integration. *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 15, № 3. P. 137–153.
388. Kruglashov A., Kostenko A. Public oversight of Ukraine's European integration course. *Teorija in Praksa*. 2021. Vol. 58. №1.
389. Kruglashov A., Sabadash N. Decentralisation processes in Ukraine: dilemmas of democratisation and national security. *Public Policy and Administration*. 2022. Vol. 21, № 1. P. 22–37.
390. Legitimacy. URL: <https://www.britannica.com/topic/legitimacy>
391. Linz J., Stepan A. The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown and Reequilibration. The Johns Hopkins University Press, 1978. 144 p.
392. Lipset S. M. Social Conflict, Legitimacy, and Democracy. *Comparative Government*. London : Palgrave, 1969. P. 52–59. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-15318-3_7 (date of access: 29.06.2020).
393. Lipset S. M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The Political Science Review*. 1959. V. 53. №1. P. 69–105. URL: <https://www.jstor.org/stable/1951731> (date of access: 04.07.2020).
394. Luhmann N. Legitimation durch Verfahren. Suhrkamp Verlag. 1983. 261 p.
395. Magyar A. Kérdéses, tud-e bármit is tenni a magyar kormány a norvég alap ügyében. URL: <https://hu.euronews.com/2021/08/05/kerdeses-tud-e-barmit-is-tenni-a-magyar-kormany-a-norveg-alap-ugyeben> (date of access: 25.09.2021).
396. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review*. Vol. 78, № 3. 1984. P. 734–749.
397. Mihăescu A. DOCUMENT Primarii USB, excluși de la împărțirea banilor de către guvernul Cîțu. Doar cinci din 41 de localități conduse de primari USB primesc fonduri. URL: <https://www.g4media.ro/document-primarii-usr->

exclusi-de-la-impartirea-banilor-de-catre-guvernul-citu-doar-cinci-din-41-de-localitati-conduse-de-primari-usr-primesc-fonduri.html (date of access: 17.11.2021).

398. Morris S. D. Corruption, Rule of Law and Democracy: Concepts, Boundaries and Oxymora. *Mexican Law Review*. 2021. Vol. 13. № 2. URL: https://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1870-05782021000100153#B30 (date of access: 29.05.2022).

399. Mungiu-Pippidi A. The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption. Cambridge University Press, 2015. 296 p.

400. Mungiu-Pippidi A., Dadašov R. Measuring Control of Corruption by a New Index of Public Integrity. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2016. Vol. 22, № 3. P. 415–438.

401. Myloserdna I., Prokhorenko A., Savon K. Selected issues of implementing measures to prevent corruption during martial law. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8, № 3. 134–142.

402. Nagy G. M., Vitéz I. F. Fideszes polgármesterek is kiakadtak az önkormányzati lakások kényszereladásától, ezermilliárdos vagyon a tét. URL: <https://24.hu/fn/gazdasag/2021/05/17/onkormanyzati-lakasok-eladasa-berlok/> (date of access: 05.12.2021).

403. Pavlova E. Corrupt governance: Self-defeating anti-corruption rhetoric and initiatives in Russia. *New Perspectives*. Vol. 28(2). 2020. P. 1–18. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2336825X20911513> (date of access: 21.06.2021).

404. Pettit P. The Democratic Riddle. *Argumenta*. 2016. №1–2. P. 147–160.

405. Poland. Executive Summary. URL: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2022> (date of access: 13.05.2023).

406. Poland: Senate votes down controversial broadcast reform bill. URL: <https://www.dw.com/en/poland-senate-votes-down-controversial-broadcast-reform-bill/a-59137951> (date of access: 19.09.2022).

407. Pompeo calls ex-Afghan President Ashraf Ghani 'a total fraud' in his book. URL: <https://www.wionews.com/world/pompeo-calls-ex-afghan-president-ashraf-ghani-a-total-fraud-in-his-book-557100> (date of access: 13.04.2023).

408. President Ashraf Ghani: Driving corruption out of procurement. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays#president-ashraf-ghani-driving-corruption-out-of-procurement> (date of access: 26.12.2020).

409. Rawls J. A Theory of Justice: Revised Edition. The Belknap Press of Harvard University Press. 1999. 560 p.

410. Rawls J. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rawls/#LegLibPriLeg> (date of access: 21.07.2020).

411. Removal by the Minister of Justice of vice-presidents of Kielce Regional Court did not respect their right of access to a court. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7063453-9542832&filename=Judgment%20Broda%20and%20Bojara%20v.%20Poland%20-%20Removal%20of%20the%20applicants%20from%20office%20did%20not%20respect%20their%20right%20of%20access%20to%20a%20court%20.pdf> (date of access: 08.11.2021).

412. Report on the threat of the true actors of Russian origin in Ukraine. URL: <https://repository.commonwealth.gr/3dbc3744-090c-4dff-af09-42ee5857195f/documents/Report%202022029.pdf> (date of access: 26.01.2023).

413. Robinson W. Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal. 2011. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0268580910393372> (date of access: 24.09.2020).

414. Romania. Executive Summary. URL: https://freedomhouse.org/country/romania/nations-transit/2022#footnote14_xrfjg9g (date of access: 14.08.2023).

415. Romanian Ministry of Environment finds evidence of illegal activities at Holzindustrie Schweighofer. URL: https://holz.fordaq.com/fordaq/news/Schweighofer_illegal_logging_PEFC_43063.html (date of access: 17.11.2020).

416. Romanian president approves corruption investigation against former PM. URL: <https://www.reuters.com/article/us-romania-corruption-idUSKBN29I1S7> (date of access: 20.08.2021).

417. Roos K., Lidström A. Local policies and local government legitimacy. The Swedish case. *Urban Research & Practice*. 2014. № 7(2). P. 137–152.

418. Rose-Ackerman S., Palifka B. J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge University Press, 2016. 282 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/corruption-and-government/C7B39840D29F70A3529D31D70E296BD8> (date of access: 01.10.2020).

419. Rosenau J. N. Governance in the Twenty-first Century. *Global Governance*. 1995. Vol. 1, № 1. P. 14–20.

420. Rozpoczęły się konsultacje projektu ustawy o sprawozdawczości organizacji pozarządowych. NGO. Pl, 1 July 2021. URL: <https://publicystyka.ngo.pl/rozpoczely-sie-konsultacje-projektu-ustawy-o-sprawozdawczosci-organizacji-pozarzadowych> (date of access: 25.11.2021).

421. Rule of Law Index 2022. World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2022.pdf> (date of access: 13.04.2023).

422. Schnedler W., Vadovic R. Legitimacy of Control. *Journal of Economics & Management Strategy*. 2011. Vol. 20(4). P. 985–1009. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1530-9134.2011.00315.x> (date of access: 29.07.2020).

423. Strøm K., Müller W. C., Bergman T. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies. Oxford University Press. 2006. 784 p.

424. The Worldwide Governance Indicators. URL: https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/downloadFile?fileName=wgida_taset.xlsx (date of access: 16.03.2023).
425. Three Investigative Journalists and Two Media Outlets Sued for Defamation. URL: <https://fom.coe.int/en/alerte/detail/97308654> (date of access: 15.02.2022).
426. Tomlinson J. Cultural Imperialism: A Critical Introduction. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press. 1991. 200 p.
427. Totális kormányzati támadás a norvégos civilek ellen. URL: https://index.hu/belfold/2014/09/08/keszenletisek_akcioznak_az_okotarsnal/ (date of access: 13.10.2021).
428. Ukraine. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/ukr> (date of access: 27.09.2020).
429. Uslaner E. M. The Historical Roots of Corruption: Mass Education, Economic Inequality, and State Capacity. Cambridge University Press, 2017. 216 p.
430. Uslaner E. M. The Moral Foundations of Trust. Cambridge University Press, 2010. 298 p.
431. Vinnykova N., Fisun O. De-etatization of state sovereignty and the formation of Global Maidan. Ideology and Politics Journal. 2021. Vol. 1, № 17. P. 72–86.
432. Waters M. Globalization. London and New York : Routledge. 1995. 268 p.
433. Weber M. The Theory of Social and Economic Organization. N.Y. : The Free Press; London : Collier - Macmillan Limited, 1968. 436 p.
434. Weir S., Beetham D. Political Power and Democratic Control in Britain. London and New York: Routledge. 1998. 560 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/65208/1/53.pdf.pdf> (date of access: 28.06.2020).

435. What Is Constitutional Democracy?. URL: <https://www.crf-usa.org/images/pdf/challenge/What-Is-Constitutional-Democracy.pdf> (date of access: 25.09.2020).

436. Wpłacali pieniądze na kampanię, popierali PiS. Zawrotne kariery w zagranicznej spółce Orlenu. <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/partia-i-spolki-zawrotne-kariery-w-zagranicznej-spolce-orlenu/qse5c15> (date of access: 03.02.2022).

437. You J-S. Trust and Corruption. P. 457–480. URL: https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/161059/2/01_You_Trust_and_Corruption_2017.pdf (date of access: 23.11.2020).

438. Yuriychuk Y., Antoniuk, D. Clientelism in the electoral process as a manifestation political corruption. Case of Ukraine. *Wschód Europy*. Lublin, 2021. Vol. 7, № 1. P. 101–118 URL: <https://journals.umcs.pl/we/article/download/12932/pdf> (date of access: 04.09.2022).

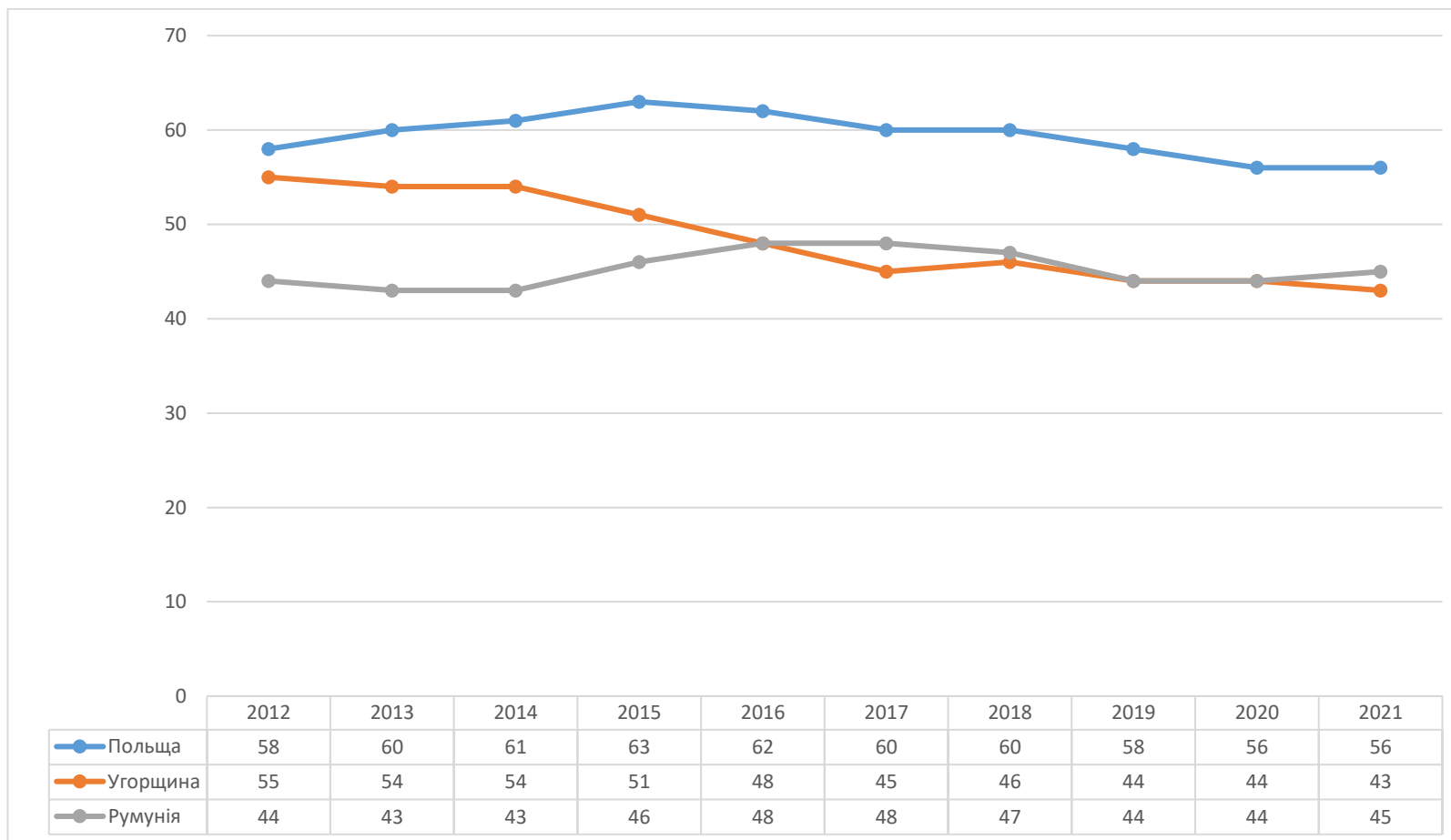
439. Zbytniewska K. Private Polish media go off air to protest new tax. URL: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/private-polish-media-go-off-air-to-protest-new-tax/> (date of access: 06.08.2021)

440. ZN.ua. Офіційний вебсайт. URL: <https://zn.ua/> (дата звернення: 21.02.2022).

ДОДАТКИ

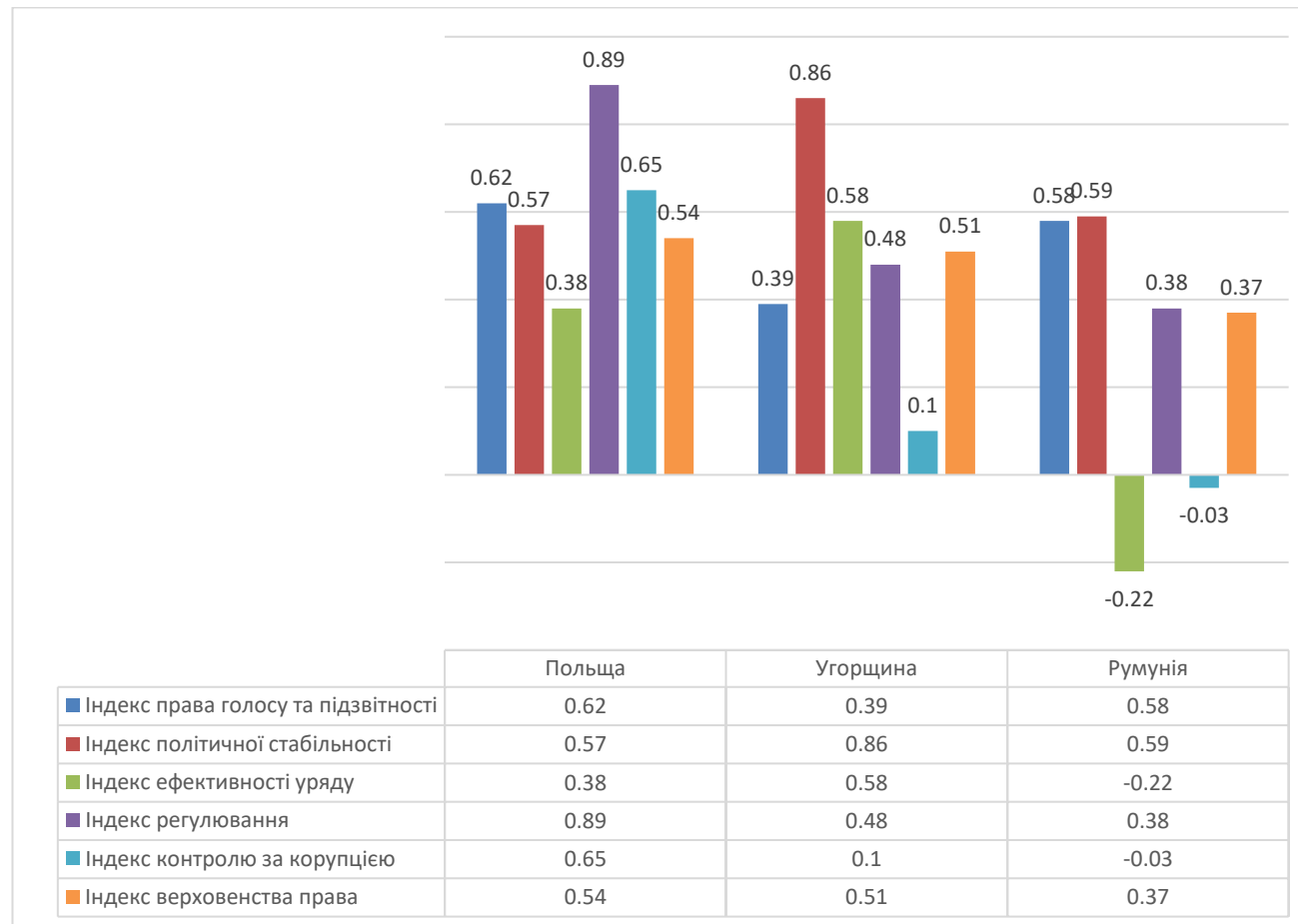
Додаток А

Індекс сприйняття корупції (СРІ) в Польщі, Румунії, Угорщини (2012–2021 рр.) [348]

Міжнародний моніторинг врядування Світового банку The Worldwide Governance Indicators (WGI), 2020 р.

[424]

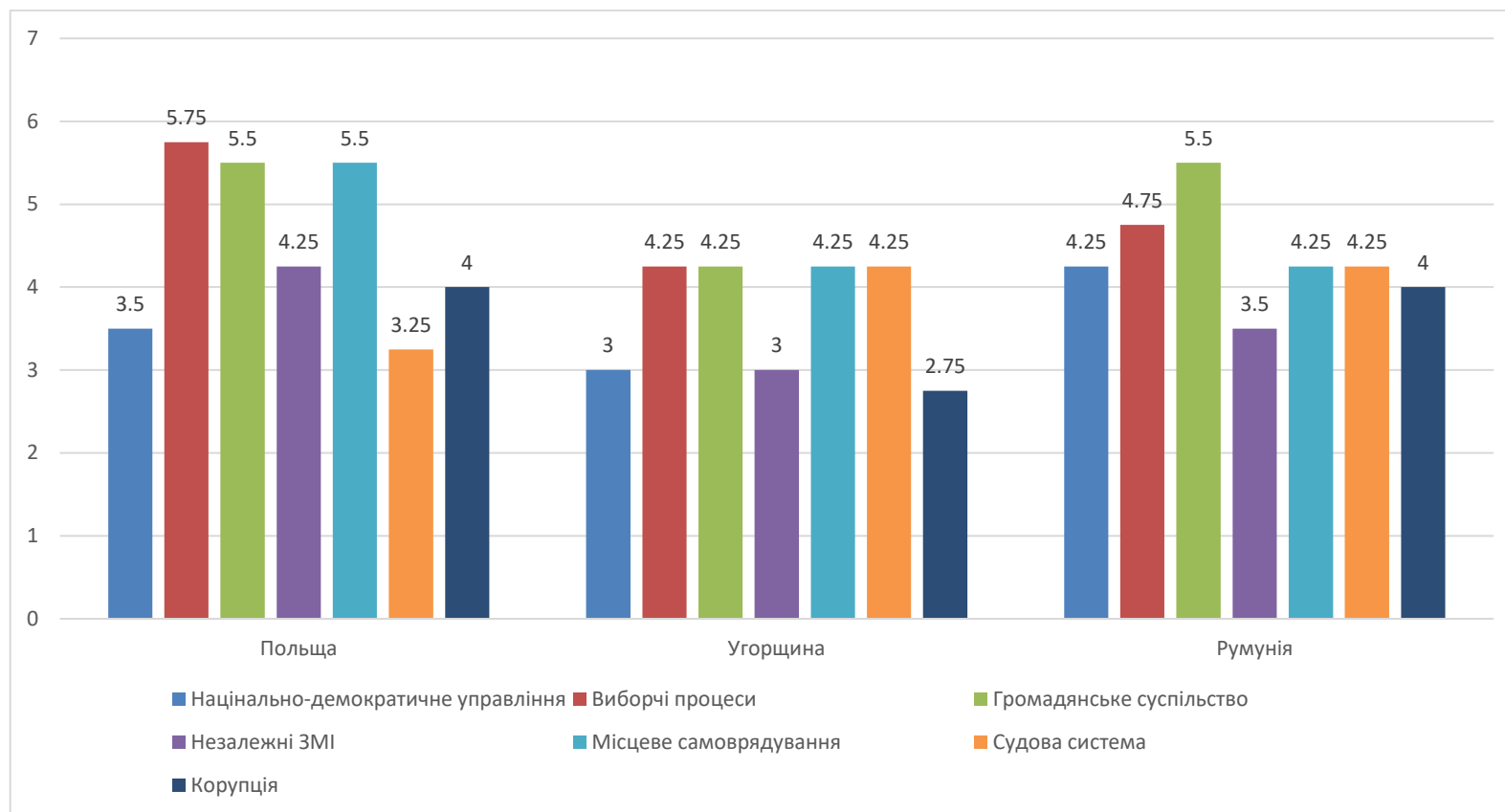

**Стан врядування в Польщі, Румунії, Угорщині
згідно Міжнародного моніторингу врядування Світового банку (2012–2020 рр.) [424]**

Рік	Польща			Угорщина			Румунія		
	Контр оль за коруп цією	Ефекти вність влади	Підзвіт ність влади	Контр оль за коруп цією	Ефектив ність влади	Підзвіт ність влади	Контр оль за коруп цією	Ефектив ність влади	Підзвіт ність влади
2020	0,65	0,38	0,62	0,10	0,58	0,39	-0,03	-0,22	0,58
2019	0,64	0,53	0,67	0,06	0,50	0,34	-0,16	-0,16	0,52
2018	0,65	0,56	0,70	0,09	0,49	0,48	-0,15	-0,13	0,52
2017	0,73	0,57	0,78	0,13	0,53	0,54	-0,07	-0,05	0,60
2016	0,78	0,65	0,84	0,11	0,50	0,40	-0,10	-0,04	0,54
2015	0,72	0,73	1,04	0,15	0,55	0,56	-0,10	0,11	0,49
2014	0,68	0,75	1,11	0,16	0,59	0,55	-0,18	0,16	0,43
2013	0,65	0,66	1,00	0,30	0,69	0,74	-0,25	0,10	0,31
2012	0,66	0,66	1,06	0,31	0,62	0,75	-0,33	-0,18	0,32

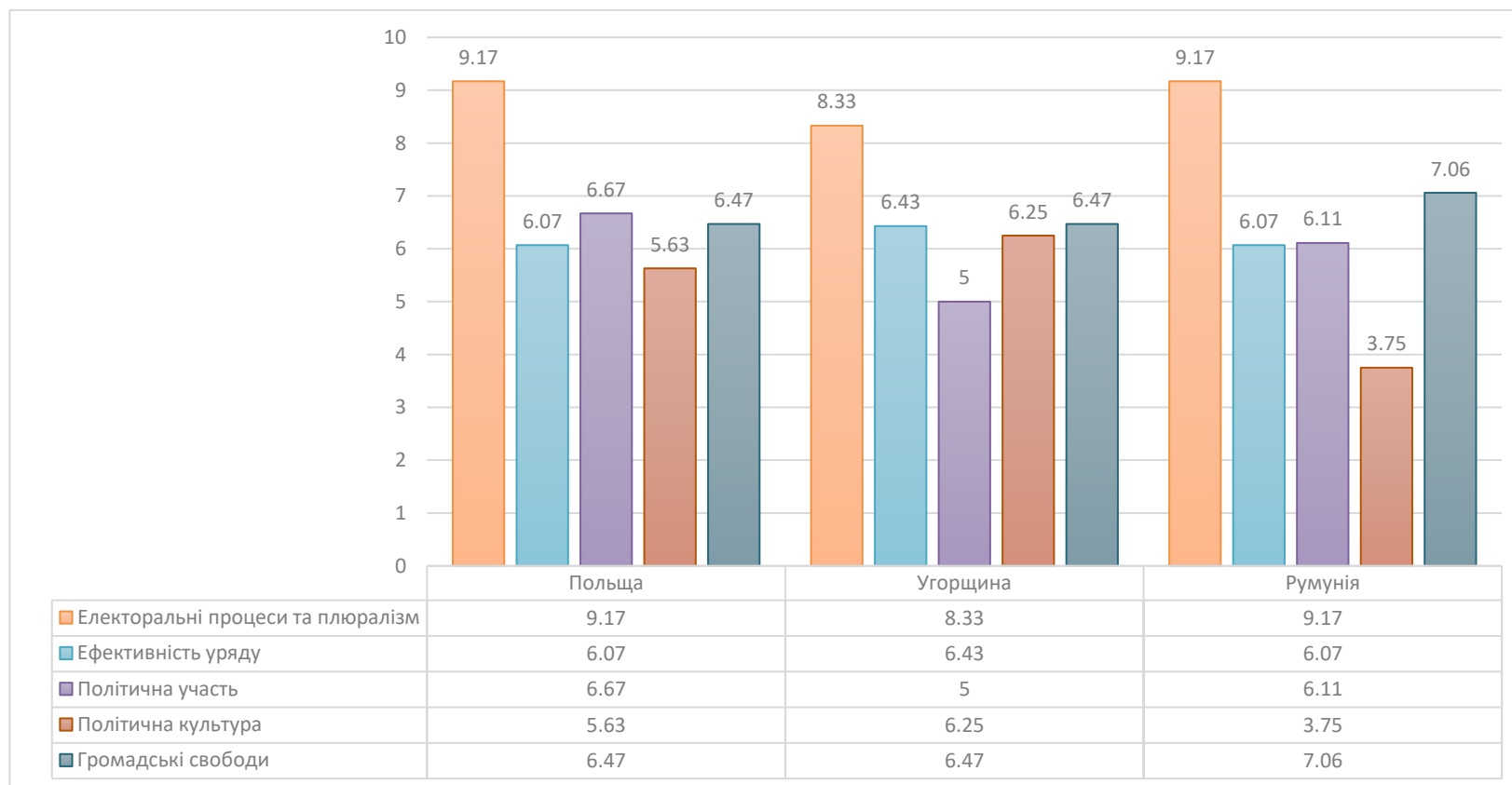

**Стан демократії в Польщі, Румунії, Угорщині згідно
оцінювання Freedom House за 2022 р. [376; 405; 414]**

Стан демократії в Польщі, Румунії, Угорщині згідно

Індексу демократії за 2021 р. [356]

**Стан громадської доброчесності в Польщі, Румунії, Угорщині
(Index of Public Integrity) за 2021 р. [377]**

	Польща	Угорщина	Румунія
Судова незалежність	3,52	4,08	5,70
Прозорість бюджету	7,64	7,64	9,14
Електронна громадськість	6,66	8,16	7,26
Свобода ЗМІ	7,22	6,86	7,72
Адміністративна прозорість	8,88	7,75	8,88
Онлайн-послуги	8,54	7,39	7,14
Загальна оцінка	7,08	6,98	7,64

АНТИКОРУПЦІЙНА ЕКОСИСТЕМА УКРАЇНИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1) Антонюк Д. Антикорупційний контроль: теоретико-методологічні підходи до розуміння та вивчення. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 5–9.

2) Антонюк Д. Основні критерії легітимації публічних органів влади на місцевому рівні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 27. С. 135–139.

3) Антонюк Д. Проблеми та перспективи діяльності журналістів розслідувачів в контексті протидії корупції у сучасній Україні. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. Т. 9. С. 159–169.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1) Yuriychuk Y., Antoniuk D. Clientelism in the electoral process as a manifestation political corruption. Case of Ukraine. *Wschód Europy*. 2021. Vol. 7, № 1. P. 101–118.

2) Антонюк Д. Антикорупційні можливості нових освітніх технологій: легітимаційний аспект. *Education in the post coronavirus world: the place of information and innovative technologies*. 2020. С. 24–30.

3) Антонюк Д. Дотримання умов соціального розвитку суспільства як важлива складова легітимації влади в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Economic and Social-Focused Issues of Modern World, Proceedings of the 3rd International Scientific Conference*. 2020. P. 132–141.

4) Антонюк Д. Легітимаційні аспекти антикорупційної діяльності неурядових організацій Польщі: досвід для України. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2020. Вип. 7. С. 88–98.

5) Юрійчук Є., Антонюк Д. Довіра vs. Корупція: рефлексії влади в умовах пандемії. *Влада та управління* : зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2021. Вип. 8. С. 119–129.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1) Антонюк Д. Взаємодія «Україна-ЄС» як чинник становлення вітчизняного механізму антикорупційного контролю. *Європейська інтеграція: виклики та перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. студ.-наук. конф. Львів, 2021. С. 46–49.

2) Антонюк Д. Використання громадських online-інструментів як чинник антикорупційного контролю на місцевому рівні: досвід для України. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. X Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2020. С. 198–201.

3) Антонюк Д. Електоральний клієнтелізм як прояв політичної корупції в Україні. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XI Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 30–33.

4) Юрійчук Є., Антонюк Д. Політична корупція як загроза регіональній безпеці в умовах воєнного стану (на прикладі Чернівецької області). *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : зб. матеріалів доп. учасн. XII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 92–95.